

Національний університет
водного господарства
та природокористування

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

О. І. Р я б а

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Національний університет
водного господарства
та природокористування

**Навчально-методичний посібник для
самостійного вивчення дисципліни**

**Кредитно-модульна система
організації навчального процесу**

**Для студентів напрямів підготовки 6.030509 (облік і аудит),
6.030504 (економіка підприємства), 6.030508 (фінанси і кредит),
6.030505 (управління персоналом та економіка праці)**

Рівне - 2009

УДК 330.101 (075.8)

ББК 65.01я 73

Р

Затверджено Вченою радою Національного університету водного господарства та природокористування, протокол №___ від „___” _____ 2009 р.

Рецензенти:

Лисюк Т.П. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії економіки Рівненського інституту слав’янознавства Київського славістичного університету;

Гронтковська Г.Е. – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії Національного університету водного господарства та природокористування.

Р Ряба О.І. Політична економія. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни для студентів напрямів підготовки 6.030509 (облік і аудит), 6.030504 (економіка підприємства), 6.030508 (фінанси і кредит), 6.030505 (управління персоналом та економіка праці). – Рівне: НУВГП, 2009. – 188 с.

Навчально-методичний посібник містить робочу програму дисципліни „Політична економія”, виклад основних тем дисципліни, термінологічний словник, плани практичних занять. До посібника включено збірник задач, в якому окрім умов пропонуються відповіді і приклади розв’язування типових задач. Посібник дає змогу студентам ознайомитись із питаннями підсумкового контролю знань та контрольною тестовою програмою.

Навчально-методичний посібник призначений для самостійного вивчення дисципліни в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу студентами економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 330.101 (075.8)

ББК 65.01я 73

© О.І.Ряба, 2009

© НУВГП, 2009

Передмова	5
1. Робоча програма навчальної дисципліни „Політична економія”	7
1.1. Опис предмета навчальної дисципліни.....	7
1.2. Мета та завдання навчальної дисципліни.....	7
1.3. Програма навчальної дисципліни.....	8
1.4. Структура навчальної дисципліни.....	11
1.5. Плани практичних занять.....	12
1.6. Індивідуальне навчально-дослідне завдання.....	16
1.7. Методи навчання.....	16
1.8. Методи оцінювання навчальних досягнень студента.....	17
1.9. Рекомендована література.....	18
2. Конспект лекцій.....	19
<i>Змістовий модуль 1. Загальні засади економічного розвитку</i>	19
Тема 1. Предмет і метод політичної економії	19
Тема 2. Виробництво. Економічні потреби та інтереси.....	25
Тема 3. Економічна система суспільства.....	29
Тема 4. Відносини власності	34
Тема 5. Форми організації суспільного виробництва.....	38
Тема 6. Гроші.....	42
<i>Змістовий модуль 2. Розвинуте товарне виробництво та ринок</i>	47
Тема 7. Розвинута форма товарного виробництва.....	47
Тема 8. Заробітна плата.....	54
Тема 9. Підприємство та підприємництво.....	58
Тема 10. Витрати виробництва та прибуток.....	64
Тема 11. Капітал сфери обігу.....	68
Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері.....	76
Тема 13. Ринок: суть, функції та умови формування.....	85
Тема 14. Конкуренція і монополія.....	91
<i>Змістовий модуль 3. Суспільне відтворення</i>	98
Тема 15. Суспільне відтворення. Суспільний продукт та його форми	98
Тема 16. Економічне зростання та циклічний характер суспільного відтворення.....	105
Тема 17. Господарський механізм у системі регулювання суспільно- го виробництва. Держава та її економічні функції.....	109
Тема 18. Основні риси та тенденції розвитку світового господарства. Економічні аспекти глобальних проблем.....	116

3. Термінологічний словник	121
4. Задачі для практичних занять та самостійної роботи	131
4.1. Умови задач.....	131
4.2. Приклади розв'язування типових задач.....	149
4.3. Відповіді до задач.....	157
5. Методичні вказівки до виконання індивідуального навчально-дослідного завдання	159
6. Питання підсумкового контролю	163
7. Контрольна тестова програма	164

Передмова

Шановні першокурсники!

Ви прийняли серйозне рішення – стати фахівцем у сфері економіки, висококваліфікованим спеціалістом. Відправною точкою на шляху Вашого професійного становлення є дисципліна „Політична економія”.

Політична економія – базова дисципліна навчального плану підготовки бакалаврів з економіки. Вона розпочинає цикл теоретико-економічних дисциплін, які закладають основи світогляду та професійної культури фахівців з економіки. Політична економія розкриває найбільш глибокі, основоположні відносини між людьми в кожній економічній системі, відкриває закони її розвитку, обґрунтовує базові економічні категорії, тому вона являється методологічною основою, фундаментом всіх інших економічних наук. „Політична економія” дає знання, які є свого роду економічною абеткою, таблицею множення чи нотною грамотою.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

- вивчення загальних основ економічного життя суспільства, закономірностей становлення та розвитку економічної системи і діалектики взаємозв'язку її структурних елементів;
- з'ясування механізму дії економічних законів і механізму їх використання людьми у господарській діяльності;
- визначення принципів рис соціально-економічних систем і напрямків їх еволюції;
- формування вільного володіння категоріальним апаратом, вміння застосовувати отримані теоретичні знання до аналізу конкретних економічних ситуацій;
- підвищення економічної та загальної культури фахівця з економіки.

Рекомендації щодо вивчення курсу:

Для того, щоб отримані знання успішно застосовувались в подальшому навчанні та у практичній діяльності, вони повинні бути систематизованими, а не уривчастими та безладними. Сприятимуть цьому наступні поради.

- Навчатись необхідно систематично, регулярно. Послідовність вивчення матеріалу є надзвичайно важливою, адже матеріал кожної наступної теми вимагає ґрунтовних знань попередніх тем.
- Конспект лекцій не може бути єдиним джерелом інформації. Конспект лекцій дає мінімум знань, визначає напрямок для самостійного вивчення проблеми.
- Об'єктами самостійної роботи в процесі вивчення політичної економії є не лише конспект лекцій, але й підручники, наукова література, періодичні джерела.

- Труднощі вивчення політичної економії часто пов'язані з недостатньою увагою до термінології, що використовується. Тому, в випадках, коли в процесі навчання Вам зустрінуться незнайомі слова, категорії та поняття, необхідно звернутись до економічних словників та енциклопедії. В них у лаконічній формі розкриваються основні економічні категорії та закономірності.
- Вивчення матеріалу не повинно зводитися до бездумного зазубрювання напам'ять конспектів лекцій, а то й цілих розділів підручника. Завданням студентів є не просто засвоєння певного обсягу знань. Необхідно навчитись самостійно здійснювати пошук нової інформації, відбирати її, осмислювати та переробляти.
- Процес пізнання політичної економії буде більш ефективним, якщо Ви звернетесь до статистичних довідників. В них можна знайти дані, необхідні для підтвердження чи аналізу теоретичних положень.
- Робота студентів над темами навчальної дисципліни має здійснюватись у декілька етапів:
 - уважне читання конспекту;
 - читання підручників та рекомендованої літератури по темі в два етапи: **перше читання** є орієнтувальним, ставить за мету ознайомлення з матеріалом, **повторне читання** передбачає уже осмислення матеріалу, виділення суті, головної ідеї прочитаного;
 - необхідно вести записи прочитаного, які дають огляд, цілісний виклад змісту питання. Записи здійснюються у вигляді розгорнутого плану, тез, конспекту. Вибір виду записів є справою індивідуальною, залежить від особливостей мислення кожного студента, рівня його загальної підготовки;
 - складання переліку питань, з яких є необхідність отримати консультацію викладача;
 - здійснення самоконтролю у вигляді відповідей на тести та розв'язування задач по темі.

1. Робоча програма навчальної дисципліни „Політична економія”

Національний університет
та природокористування

1.1. Опис предмета навчальної дисципліни

Найменування показників	Напря́м підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів, відповідних ECTS – 5,0	Напря́ми підготовки: 6.030504 „Економіка підприємства” 6.030508 „Фінанси і кредит” 6.030509 „Облік і аудит”, 6.030505 „Управління персоналом та економіка праці”	Нормативна	
Модулів – 3		Рік підготовки	
Змістових модулів – 3		1-й	1-й
Загальна кількість годин - 180		Семестр	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4, СРС – 5		2-й	1,2-й
		Лекції	
		40	10
		Практичні	
	40	8	
	Самостійна робота		
	80	142	
	ІНДЗ – 20 год.		
	Вид контролю – екзамен		
	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр		

1.2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни є формування системи знань, яка дає цілісне уявлення про закони та суттєві зв'язки в реальній економічній діяльності.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

- вивчення загальних основ економічного життя суспільства, закономірностей становлення та розвитку економічної системи і діалектики взаємозв'язку її структурних елементів;
- з'ясування механізму дії економічних законів і механізму їх використання людьми у господарській діяльності;
- визначення принципів рис соціально-економічних систем і напрямків їх еволюції;
- формування вільного володіння категоріальним апаратом, вміння застосовувати отримані теоретичні знання до аналізу конкретних економічних ситуацій;
- підвищення економічної та загальної культури фахівця з економіки.

1.3. Програма навчальної дисципліни

Передмова

Політична економія – базова дисципліна навчального плану підготовки бакалаврів з економіки. Вона розпочинає цикл теоретико-економічних дисциплін, які закладають основи світогляду та професійної культури фахівців з економіки. Політична економія розкриває найбільш глибокі, основоположні відносини між людьми в кожній економічній системі, відкриває закони її розвитку, обґрунтовує базові економічні категорії, тому вона являється методологічною основою, фундаментом всіх інших економічних наук.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

Виникнення та розвиток політичної економії.

Категорії політичної економії. Економічні закони.

Методи економічних досліджень. Функції політичної економії.

Місце політичної економії в системі економічних наук.

Тема 2. Виробництво. Економічні потреби та інтереси

Суспільне виробництво: його основні фактори та фази.

Економічні потреби. Економічні інтереси. Економічний закон зростання потреб.

Взаємодія потреб та інтересів як рушійна сила соціально-економічного прогресу.

Тема 3. Економічна система суспільства

Економічна система та її матеріальна основа. Суспільний поділ праці. Структура продуктивних сил. Технологічний спосіб виробництва.

Суспільний спосіб виробництва.

Класифікація економічних систем. Формаційний та цивілізаційний підходи в економічному дослідженні.

Тема 4. Відносини власності

Власність у системі виробничих відносин. Власність як економічна категорія.

Структура власності. Закон адекватності.

Роздержавлення та приватизація власності.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

Натуральне виробництво.

Товарне виробництво: суть, ознаки, роль у розвитку суспільства.

Товар та його властивості.

Теорії вартості. Проста і розвинена форми товарного виробництва.

Тема 6. Гроші

Виникнення і розвиток грошових відносин.

Суть та функції грошей.

Грошовий обіг та його закони. Інфляція.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

РОЗВИНУТЕ ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО ТА РИНОК

Тема 7. Розвинута форма товарного виробництва

Перетворення грошей в капітал. Загальна формула капіталу. Альтернативні теорії капіталу. Первісне нагромадження капіталу.

Робоча сила як товар. Властивості товару робоча сила.

Процес створення вартості і нової споживчої вартості.

Тема 8. Заробітна плата

Заробітна плата: суть, форми, системи.

Теорії заробітної плати.

Номінальна і реальна заробітна плата. Прожитковий мінімум.

Тема 9. Підприємство і підприємництво

Підприємство як суб'єкт ринкової економіки. Класифікація підприємств.

Кругообіг та оборот капіталу підприємства. Капітал основний та оборотний. Органічна будова капіталу.

Концентрація та централізація капіталу.

Показники ефективності роботи підприємства.

Тема 10. Витрати виробництва і прибуток

Витрати виробництва, їх суть та види. Собівартість продукції.

Прибуток як економічна категорія. Норма і маса прибутку.

Конкуренція внутрішньогалузева і міжгалузева. Ціна виробництва.

Середній прибуток та економічна рівновага.

Тема 11. Капітал сфери обігу

Торговий капітал і торговий прибуток.

Позичковий капітал і позичковий процент.

Акціонерний капітал і акціонерні товариства.

Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері

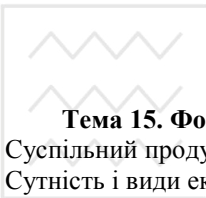
Суть та особливості аграрних відносин. Власність на землю.
Земельна рента та її форми.
Форми господарювання в сільському господарстві. Ціна на сільськогосподарську продукцію.
Державна підтримка сільського господарства.

Тема 13. Ринок: суть, функції та умови формування

Ринок як економічна категорія.
Класифікація ринків. Функції ринку. Умови формування і розвитку.
Попит і пропозиція. Ринкова рівновага. Ринкова ціна.
Ринкова інфраструктура.

Тема 14. Конкуренція і монополія

Конкуренція, її суть, функції та форми. Роль конкуренції.
Монополії: суть та форми.
Закони конкуренції та антимонопольне законодавство.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ

Тема 15. Форми суспільного продукту в процесі відтворення

Суспільний продукт і його форми.
Сутність і види економічного відтворення.
Національне багатство і його структура.
Розподіл та перерозподіл національного доходу.

Тема 16. Економічне зростання та циклічний характер суспільного відтворення

Економічне зростання та економічний розвиток.
Фактори економічного зростання. Науково-технічна революція.
Економічний цикл та його фази. Теорії циклів.

Тема 17. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

Господарський механізм, його суть та структура.
Основні форми і методи державного регулювання.
Планування і програмування.

Тема 18. Основні риси та тенденції розвитку світового господарства

Інтернаціоналізація продуктивних сил і виробничих відносин.
Суть та структура світового господарства.

1.4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	Усього	Денна форма			Усього	Заочна форма		
		у тому числі				у тому числі		
		л	п	ср		л	п	ср
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Модуль 1								
Змістовий модуль 1. Загальні засади економічного розвитку								
Тема 1. Предмет і метод політичної економії.	12	4	4	4	9	1	-	8
Тема 2. Виробництво. Економічні потреби та інтереси.	8	2	2	4	8	1	-	7
Тема 3 Економічна система суспільства.	8	2	2	4	9	1	-	8
Тема 4. Відносини власності.	9	2	2	5	9	1	-	8
Тема 5. Форми організації суспільного виробництва.	8	2	2	4	10	1	1	8
Тема 6. Гроші.	8	2	2	4	9	1	-	8
Змістовий модуль 2. Розвинуте товарне виробництво та ринок								
Тема 7. Капітал: процес виробництва і нагромадження.	10	2	3	5	10	1	1	8
Тема 8. Заробітна плата.	10	2	3	5	9	-	1	8
Тема 9. Підприємство та підприємництво.	9	2	3	4	9	-	1	8
Тема 10. Витрати виробництва та прибуток.	9	2	3	4	10	1	1	8
Тема 11. Капітал сфери обігу.	9	2	2	5	9	-	1	8
Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері.	8	2	2	4	10	1	1	8
Тема 13. Ринок: суть, функції та умови формування.	8	2	2	4	9	-	1	8
Тема 14. Конкуренція і монополія.	8	2	2	4	8	-	-	8
Змістовий модуль 3. Суспільне відтворення								
Тема 15. Суспільне відтворення. Суспільний продукт і його основні форми.	11	4	2	5	9	1	-	8
Тема 16. Економічне зростання та циклічний характер суспільного відтворення.	9	2	2	5	8	-	-	8
Тема 17. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва. Держава та її економічні функції.	9	2	2	5	8	-	-	8
Тема 18. Основні риси та тенденції розвитку світового господарства. Економічні аспекти глобальних проблем.	7	2	-	5	7	-	-	7
Усього годин:	160	40	40	80	160	10	8	142

Модуль 2								
ІНДЗ				20				20
Усього годин:	180	40	40	100	180	10	8	162

1.5. Плани практичних занять

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

Ключові слова: економіка, меркантилізм, фізіократи, англійська класична політична економія, марксизм, предмет політичної економії, метод політичної економії, діалектичний метод, метод наукової абстракції, метод аналізу, метод синтезу, функції політичної економії, економічні категорії, економічні закони.

1. Виникнення та розвиток політичної економії.
2. Предмет політичної економії та методи економічних досліджень. Функції політичної економії.
3. Категорії політичної економії. Економічні закони.
4. Місце політичної економії в системі економічних наук.

Тема 2. Виробництво. Економічні потреби та інтереси

Ключові слова: виробництво, праця, робоча сила, предмети праці, засоби праці, засоби виробництва, суспільний характер виробництва, мета виробництва, суспільне виробництво, економічні потреби, економічні інтереси.

1. Безпосереднє виробництво та його основні фактори.
2. Суспільне виробництво: суть та фази.
3. Економічні потреби суспільства, їх суть та структура. Закон зростання потреб.
4. Економічні інтереси: суть, структура, суперечності.

Тема 3. Економічна система суспільства

Ключові слова: економічна система, продуктивні сили суспільства, техніко-економічні відносини, суспільний поділ праці, технологічний спосіб виробництва, проста кооперація, мануфактура, фабрика, суспільний спосіб виробництва, суспільно-економічна формація, виробничі відносини, закон адекватності.

1. Економічна система та її матеріальна основа.
2. Суспільний поділ праці та технологічний спосіб виробництва.
3. Суспільний спосіб виробництва. Закон адекватності.
4. Формаційний та цивілізаційний підходи до періодизації суспільного розвитку.

Тема 4. Відносини власності

Ключові слова: економічна власність, юридична власність, об'єкти власності, суспільна власність, приватна власність, роздержавлення, приватизація, націоналізація, реприватизація.

1. Власність як багатопланова категорія. Економічний та юридичний аспекти власності.
2. Структура економічної власності.
3. Роздержавлення та приватизація власності.
4. Зарубіжний та вітчизняний досвід приватизації.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

Ключові слова: натуральне виробництво, товарне виробництво, безпосередньо суспільне виробництво, товар, споживча вартість, вартість, мінова вартість, продуктивність праці, інтенсивність праці, складна праця, конкретна праця, абстрактна праця, просте товарне виробництво, розвинуте товарне виробництво

1. Натуральна форма організації виробництва.
2. Товарне виробництво: суть, умови виникнення, роль у розвитку суспільства. Просте і розвинуте товарне виробництво.
3. Товар та його властивості. Двоїстий характер праці товаровиробника.
4. Альтернативні теорії вартості.

Тема 6. Гроші

Ключові слова: гроші, закон грошового обігу, інфляція, закон вартості

1. Виникнення та сутність грошей і грошових відносин.
2. Суть, функції та види грошей.
3. Закони грошового обігу та інфляція.
4. Закон вартості та його функції.

Тема 7. Розвинута форма товарного виробництва

Ключові слова: капітал, первісне нагромадження капіталу, постійний капітал, змінний капітал, додаткова вартість, абсолютна додаткова вартість, відносна додаткова вартість. просте відтворення, розширене відтворення нагромадження капіталу, концентрація капіталу, централізація капіталу, органічна будова капіталу.

1. Перетворення грошей в капітал. Загальна формула капіталу. Первісне нагромадження капіталу.
2. Робоча сила як товар. Властивості товару робоча сила.
3. Процес створення вартості і нової споживчої вартості.
4. Відтворення індивідуального капіталу. Нагромадження капіталу.

Тема 8. Заробітна плата

Ключові слова: *заробітна плата, почасова заробітна плата, відрядна заробітна плата, тарифна система, номінальна заробітна плата, реальна заробітна плата, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, децильний коефіцієнт, соціальна справедливість*

1. Заробітна плата: суть, форми, системи.
2. Номінальна та реальна заробітна плата. Прожитковий мінімум.
3. Диференціація доходів населення. Соціальна справедливість.

Тема 9. Підприємство та підприємництво

Ключові слова: *підприємництво, одноосібне господарство, партнерство, корпорація, підприємство, принципи комерційного (господарського розрахунку), авансований капітал, кругооборот капіталу, оборот капіталу, основний капітал, оборотний капітал, амортизація, моральний знос, фізичний знос.*

1. Підприємництво: суть, основні ознаки, організаційно-правові форми.
2. Підприємство: суть, принципи діяльності, класифікація.
3. Кругооборот і оборот капіталу підприємства.
4. Капітал основний та оборотний. Знос і відтворення основного капіталу.
5. Показники ефективності роботи підприємства.

Тема 10. Витрати виробництва та прибуток

Ключові слова: *витрати виробництва, собівартість, прибуток, рентабельність, міжгалузева конкуренція, середній прибуток, ціна виробництва*

1. Витрати виробництва та собівартість продукції.
2. Прибуток як економічна категорія. Норма і маса прибутку.
3. Міжгалузева конкуренція та середній прибуток. Ціна виробництва.

Тема 11. Капітал сфери обігу

Ключові слова: *торговий капітал, капітал обігу, додаткові витрати обігу, чисті витрати обігу, позичковий капітал, підприємницький дохід, акціонерне товариство, акція, дивіденд, курс акції, засновницький прибуток, реальний капітал, фіктивний капітал, контрольний пакет акцій.*

1. Торговий капітал: суть та значення для розвитку суспільства.
2. Позичковий капітал: суть та значення для розвитку суспільства.
3. Акціонерний капітал та акціонерні товариства.

Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері

Ключові слова: оренда землі, орендна плата, рента, диференціальна рента, диференціальна рента I, диференціальна рента II, абсолютна рента, монопольна рента, агропромисловий комплекс

1. Особливості аграрного сектору економіки. Власність на землю.
2. Земельна рента та її форми.
3. АПК :суть та проблеми розвитку.

Тема 13. Ринок та механізм його функціонування

Ключові слова: ринок, вільний ринок, монополізований ринок, регульований ринок, ринкова інфраструктура, попит, пропозиція.

1. Ринок: суть, функції, види.
2. Попит, пропозиція за закони, що їх регулюють.
3. Ринкова ціна.

Тема 14. Конкуренція і монополія

Ключові слова: конкуренція, олігополія, монополія, природна монополія, адміністративна монополія, економічна монополія, картель, синдикат, трест, концерн, горизонтальна інтеграція, вертикальна інтеграція, диверсифікація, фінансово-промислові групи, система участі, фінансова олігархія

1. Конкуренція: суть, функції та форми. Позитивні та негативні риси конкуренції.
2. Монополія: суть та форми.
3. Позитивні та негативні риси монополії. Антимонopolьне законодавство.

Тема 15. Форми суспільного продукту у процесі відтворення

Ключові слова: сукупний суспільний продукт, валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний доход, національне багатство, ефективність суспільного виробництва.

1. Суспільний продукт та його форми.
2. Відтворення суспільного продукту.
3. Розподіл та перерозподіл національного доходу.

Тема 16. Економічне зростання та циклічний характер суспільного відтворення

Ключові слова: *економічний розвиток (економічний прогрес), науково-технічний прогрес, науково-технічна революція, економічний цикл, криза, депресія, поживлення, піднесення.*

1. Економічне зростання та економічний розвиток.
2. Роль НТР в економічному зростанні.
3. Економічний цикл та його фази.
4. Теорії циклів.

Тема 17. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

Ключові слова: *господарський механізм, планомірність, пропорційність, планування, індикативне планування, директивне планування.*

1. Господарський механізм, його суть та структура.
2. Форми і методи державного регулювання.
3. Планування та прогнозування.

1.6. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується в межах годин, відведених для самостійної роботи студента, і передбачає :

I. Опрацювання літератури за темою та підготовку реферату, що має такий зміст і структуру:

Вступ.

1. Розкриття теоретико-економічних аспектів проблеми.
2. Аналіз фактичних та статистичних даних.

Висновки.

Список використаної літератури та інформаційних джерел

Реферат виконується у письмовій формі на папері формату А-4.

II. Виконання аналітичного завдання, що складається з 5 задач.

1.7. Методи навчання

При викладанні навчальної дисципліни „Політична економія ” використовуються інформаційно-ілюстративний та проблемний методи навчання із застосуванням:

- лекцій у супроводі прозірок;
- аналітичних завдань;
- ситуаційних завдань;
- друкованих роздаткових матеріалів;
- виконання індивідуального навчально-дослідного завдання.

1.8. Методи оцінювання навчальних досягнень студента

Для визначення рівня засвоєння студентами навчального матеріалу використовується наступна методика оцінювання знань за 100-бальною шкалою:

Поточний контроль: загальна сума балів – 60 балів;

- активність на практичних заняттях (1 бал × 20 занять = 20 балів);
- звіт про виконання індивідуального навчально-дослідного завдання – 15 балів;
- самостійна робота – 5 балів;
- виконання модульних (контрольних) робіт (10 балів × 2 роботи = 20 балів).

Заохочувальні бали:

- участь в університетській предметній олімпіаді – 2 бали (призове місце – 5 балів);
- участь у Всеукраїнській предметній олімпіаді – 5 балів (призове місце – 10 балів);
- участь в Економічному турнірі – 5 балів;
- виступ з доповіддю на університетській студентській науковій конференції – 5 балів;
- виступ з доповіддю на Всеукраїнській студентській науковій конференції – 5 балів;
- публікація тез доповіді – 5 балів;
- публікація наукової статті – 10 балів.

Підсумковий контроль: письмовий іспит – загальна сума балів – 40.

Розподіл балів, що присвоюються студентам

Модуль 1. Поточний контроль і самостійна робота																	Модуль 2. ПН/ДЗ	Модуль 3 Підсумковий контроль	Сума			
Змістовий модуль 1							Змістовий модуль 2							Змістовий модуль 3			Самостійна робота					
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	М 1	Т 7	Т 8	Т 9	Т 10	Т 11	Т 12	Т 13	Т 14	М 2	Т 15	Т 16	Т 17				
2	1	1	1	1	1	10	2	1	2	1	1	1	1	1	10	1	1	1	5	15	40	100
17							20							3			5	15	40	100		

Сума балів за всі форми навчальної діяльності	Оцінка	
	за ECTS	за національною шкалою
90-100	A	Відмінно („5”)
82-89	B	Дуже добре („4”)
74-81	C	Добре („4”)
64-73	D	Задовільно („3”)
60-63	E	Достатньо („3”)
35-59	FX	Незадовільно („2”) з можливістю повторного складання
1-34	F	Незадовільно („2”) з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

1.9. Рекомендована література

Основна література:

1. Гальчинський А., Єщенко П. Економічна теорія : Підручник. – К.- 2007.- 503 с.
2. Економічна теорія. Політекономія: Підручник / За ред. Базилевича В. – К. – 2006. – 615 с.
3. Мочерний С. Економічна теорія. – К.: Академія. - 2001. – 653 с.
4. Мочерний С., Мочерна Я. Політична економія: Навчальний посібник. – К. - 2007. – 684 с.
5. Мочерний С., Скотний В. Основи економічної теорії: Підручник. – Львів.- 2006. – 600 с.
6. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник. / За ред. Климка Г. – К. – 2004. - 615 с.
7. Основи економічної теорії. Підручник / А.А.Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко. – К.: Вища школа. – 2001. – 606 с.
8. Основи економічної теорії. Підручник. / Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К.- К: Атіка, - 2001. – 344 с.
9. Політична економія: Підручник / Башнянин Г.І. – К.: Кондор. - 2002. - 568 с.

Додаткова література:

1. Економічна енциклопедія. В 3-х томах. – К. – Тернопіль. – 2000 – 2002.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики.– М.: Эконов, 1992. –Т.2. – С.137- 434.
3. Маркс К. Капітал. Кн.1-3 / Маркс К., Енгельс Ф. Твори, Т.23-25
4. Маршалл А. Принципы политической экономии. В 3-х томах. – М.: Прогресс, 1993.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Антология экономической классики.– М.: Эконов, 1992. –Т.1. – С.79-396.
6. Фахові журнали: “Економіка України”, “Вопросы экономики”, “Экономист”, “Економіст”, “МЭМО”, “Регіональна економіка”

Змістовий модуль 1. Загальні засади економічного розвитку

Тема 1. Предмет і метод політичної економії

Ключові слова: *економіка, меркантилізм, фізіократи, марксизм, предмет політичної економії, метод політичної економії, діалектичний метод, метод наукової абстракції, метод аналізу, метод синтезу, функції політичної економії, економічні категорії, економічні закони.*

1.1. Виникнення та розвиток політичної економії

Економіка – одна з найважливіших сфер суспільного життя, в якій на основі використання різних ресурсів здійснюється виробництво, розподіл, обмін та споживання продуктів людської діяльності.

Коли зароджується економіка? Із зародженням людського суспільства. Щоб жити, потрібні їжа, одяг, житло. В первісному суспільстві мисливці принесли з полювання здобич, яку розділили між усіма членами общини – це вже була первісна, примітивна економіка, яка ґрунтувалася на збиральному виробництві.

Коли зароджується економічна думка?

Протягом довгих століть і тисячоліть люди по крихтах збирали, зберігали, передавали від покоління до покоління знання про оточуючий їх світ. Оскільки виробництво матеріальних благ було першою та головною умовою життя людей, то в скарбниці людських знань чільне місце посідала інформація про цей вид діяльності.

Так як економічна думка початково не відділялася від інших знань про суспільство, то точно виявити перші прояви економічної думки неможливо.

Не в змозі пояснити об'єктивні сили економічного життя, давня людина почала обожнювати їх. Плутос – бог багатства у грецькій міфології, Мамон – бог багатства давніх народів Сходу, Меркурій – бог торгівлі в римській міфології і т.п.

Серед перших писемних джерел в області економічних відносин вчені називають давньоєгипетські папіруси, кам'яні клинописи законів царя Хаммурапі та ін. Чимало економічних спостережень міститься в Біблії.

Однак, в усіх цих джерелах лише надають інформацію про господарське життя давніх народів. Їх не можна назвати пам'ятниками економічної думки, оскільки у них відсутні аналіз, узагальнення практики, абстракція.

Перші ж спроби теоретичного осмислення економічного устрою суспільства були зроблені давньогрецькими мислителями Ксенофонтом, Платоном, Аристотелем.

Саме Ксенофонт запровадив термін „**економія**” (ойкономія, від слів „ойкос” – дім, господарство та „номос” – мистецтво, закон, правило).

„Економія” у греків – це зведення міркувань та порад по веденню домашнього господарства та землеробства. Це були настанови рабовласникам як краще управляти господою, рабами, обмінюватись між „домами”, щоб був прибуток, зростало багатство.

Протягом значного історичного періоду слово „економія” концентрувало в собі всю сукупність знань та рекомендацій щодо приросту багатства в „домі” – спочатку рабовласницькому, потім і феодальному.

Подолання феодальної роздробленості, утворення нових централізованих держав породжує спроби осмислити принципи організації уже не окремого, а загальнонаціонального, державного господарства.

Поряд з терміном „економія” з’являється термін „**політична економія**”.

Першим запровадив цей термін француз А. Монкретьєн. В 1615 р. було оприлюднено його „Трактат політичної економії”. „Політея” – це держава, суспільство. Отже, політична економія, на відміну від економії („домоведення”), розглядалась як зведення порад та правил щодо ведення державного господарства, розвитку економіки національних господарств.

В політико-економічних трактатах велась мова про торгівлю та гроші, про податки та митні збори, про розвиток ремесел та мануфактур, тобто про все, що, на думку авторів, сприяло зростанню національного багатства.

Отже, отримавши назву, політична економія ще не мала свого особливого предмета, вона носила збірний характер. Збірний характер політичної економії пояснюється і тим, що нею займалися люди, котрих не можна було вважати чистими економістами. Порівняно невеликий об’єм нагромаджених людством знань дозволяв освіченим людям бути достатньо обізнаними в багатьох галузях науки – філософії, математиці, медицині, політичній економії. Тому часто економічні етюди створювались філософами, письменниками, вченими, які займалися природничими науками.

І все ж таки на межі XVI-XVII століть, коли в „утробі” феодального суспільства став все сильніше подавати ознаки життя новий, капіталістичний спосіб виробництва, політична економія виділяється як самостійна, особлива галузь суспільного знання.

Феодальне господарство занепадало. Стало зрозумілим, що воно не могло більше сприяти збагаченню нації, бути джерелом поповнення державної казни. В той же час починає розширюватися торгівля як в середині кожної країни, так і між державами, все більшої суспільної сили набували гроші.

Саме з грошима, золотом в цей період почали ототожнювати багатство. Тому першим політекономічним вченням став **меркантилізм** (італійське „мерканте” – торгівець, купець). Меркантилісти вважали, що багатство – це золото, гроші. Джерело багатства вбачали у торгівлі. Багатіють ті держави, які вивозять багато товарів, натомість завозять багато золота і не допускають його вивозу.

Проте уже у XVIII столітті з'явилися критики меркантилізму, які визначали, що під час торгової угоди не виникає ніякого багатства, а відбувається лише обмін його носіїв – товарів.

Так, оскільки на зорі зародження капіталізму панівною сферою у Франції залишалось землеробство, то джерело багатства із сфери обміну було перенесено у сферу сільськогосподарського виробництва. Новий напрямок політ-економії отримав назву **фізіократи** (від грецького словосполучення, що означає „влада природи”). Фізіократи підкреслювали, що істинним багатством нації виступають не гроші, не золото, а продукт сільського господарства, результат „союзу праці та землі.”

В Англії, яка однією з перших стала на шлях розвитку мануфактури та машинного виробництва, виникає школа **класичної політичної економії**. Представниками цієї школи були видатні англійські економісти: Уільям Петті, Адам Сміт, Давід Рікардо.

Вони встановили, що суспільне багатство утворюється в матеріальному виробництві (будь-якому, а не лише в сільському господарстві) суспільною працею. Визначили, що саме праця є мірою цінності створюваних товарів. Тим самим вони започаткували теорію трудової вартості. Класики політичної економії показали, що суспільне виробництво, як і природа, розвивається за об'єктивними законами, які не можуть бути відмінені ні царями, ні урядами. Було виявлено нетрудовий характер прибутків.

Вважається, що політична економія як наука починається саме з класичної політичної економії, оскільки вона не просто декларувала свої положення, а на основі вивчення та аналізу реальної дійсності, прагнула довести істинність висунутих нею положень.

З досягненням капіталістичним суспільством високого ступеня зрілості (кінець XVIII-початок XIX ст.) виявилися його внутрішні суперечності. Це неминуче породило нові напрямки в розвитку політичної економії, а саме прагматичну та пролетарську (марксистську) політичну економію.

Представники прагматичної політичної економії зосередили увагу на питаннях використання обмежених ресурсів для одержання прибутку, економічного зростання в інтересах підприємців. Виступаючи ідеологами пануючих класів, своє основне завдання вони вбачали у прямому захисті, всілякому прикрашуванні буржуазного ладу. Прагматики з метою апології (захисту) капіталістичного виробництва обмежуються описом і поверхневою класифікацією зовнішньої видимості економічних процесів і не розкривають їх суті.

Як противага прагматичній політичній політекономії в середині XIX століття виникає пролетарська політична економія. Засновниками якої стали ідеологи робітничого класу Карл Маркс та Фрідріх Енгельс, тому її ще називають марксистською.

Пролетарська політична економія стала справжнім спадкоємцем прогресивної та наукової частини вчення класиків. Було розвинуто трудову теорію вартості, розкрито двоїстий характер праці. Вперше було використано діале-

ктичний метод при аналізі соціально-економічних явищ. Було доведено переваги колективної власності над індивідуальною, обґрунтовано неминуче зростання ролі крупних підприємств і процес виникнення монополій. Всесвітнє визнання отримали марксові схеми відтворення суспільного продукту.

1.2. Предмет, метод дослідження та функції політичної економії

Кожна наука має свій предмет вивчення. На всіх етапах розвитку політичної економії представники різних напрямків, течій та шкіл, намагались дати свої визначення предмета даної науки.

Неупереджений (об'єктивний) аналіз підходів до визначення предмета політичної економії дає можливість дати найзмістовніше визначення.

Повне визначення **предмета політичної економії** таке: це наука, що вивчає закони еволюції виробничих відносин (відносин економічної власності) у взаємодії з розвитком продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні).

В кожній науці поряд з правильним визначенням предмета дослідження велике значення має метод.

Метод – це сукупність прийомів, способів, форм збору, опрацювання, вивчення матеріалу. Це конкретний інструментарій наукового пізнання, який постійно розвивається та збагачується.

Узагальнюючим науковим методом, яким користується політична економія, є **діалектичний метод**. Він передбачає вивчення явищ і процесів економічного життя:

- в їх загальному зв'язку й взаємозалежності;
- в стані безперервного розвитку;
- з розумінням того, що накопичення в процесі розвитку кількісних змін, зумовлює зміни якісного стану.

Конкретно діалектичний метод реалізується в політичній економії через цілий ряд методів.

Збір, нагромадження та обробка реальних фактів здійснюється за допомогою статистичних та математичних методів. Це перший етап наукового пізнання.

Наступний етап наукового пізнання полягає в теоретичному осмисленні здобутого фактичного матеріалу. Завданням даного етапу є вирішення цілого ряду завдань: по-перше, із усього фактичного матеріалу необхідно відібрати головне, типове, забравши (відкинувши) все випадкове та другорядне; по-друге, потрібно виявити зв'язки та залежності між відмінними фактами, які характеризують різні явища, процеси, сторони економічного життя; по-третє, із системи виявлених взаємозв'язків необхідно виділити суттєві, стійкі, причинно-наслідкові залежності.

При цьому використовується **метод наукової абстракції**. Це тимчасове уявне ігнорування, відмова від випадкових, поверхових, минулих, одиничних явищ, фактів і характеристик процесу, що досліджується, з метою розкриття

його суті. Наслідком абстракції є обґрунтування економічних категорій.

Метод аналізу передбачає розчленування розумом цілого на окремі частини, елементи, процеси та вивчення кожного з них.

Метод синтезу означає зведення добутих знань про окремі складові до купи, вироблення нової, більш повної характеристики цілісного предмета дослідження. Економічне явище досліджується у взаємозв'язку і взаємодії його складових частин.

Метод поєднання історичного та логічного. Суспільство на будь-якому етапі розвитку виступає як цілісний організм, в якому усі компоненти знаходяться у визначеному взаємозв'язку. Цей логічний зв'язок виступає продуктом історії. Він відображує історичний процес виникнення та становлення даної системи. Історично спочатку виникають її найбільш загальні, прості риси. На наступних етапах суспільного розвитку утворюються більш складні та конкретні властивості.

Історія – це складний, закономірний процес. Однак вона не позбавлена випадкових ситуацій, відступів та забігання вперед. Логічне – це історичне, яке очищене (звільнене) від випадковостей історичного процесу.

Завершальним елементом діалектного методу дослідження є **єдність наукової теорії та суспільної практики**. Тільки в процесі практики можна визначити істинність чи хибність теоретичних знань. Важливою ланкою суспільної практики є **економічний експеримент** – штучне відтворення економічних процесів і явищ з метою вивчення їх за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження. Процес пізнання реальної дійсності починається з практики і завершується практикою.

Роль і призначення політичної економії як науки розкривається у її функціях.

- **Теоретико-пізнавальна функція** полягає в тому, щоб розкрити та сформулювати зміст економічних законів та категорій, тим самим збагатити знання людей про сутнісні причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ і процесів.
- **Прогностична функція** зводиться до передбачення напрямів розвитку економічних процесів, обґрунтування соціально-економічних моделей майбутнього розвитку країн і світового господарства.
- **Практична функція** означає, що отримані знання мають стати керівництвом до дії, повинні застосовуватись на практиці для вирішення господарських завдань.
- **Світоглядна (ідеологічна) функція** покликана формувати у людей наукове економічне мислення, яке дає можливість зрозуміти і пояснити економічні процеси, приймати обґрунтовані рішення щодо реалізації практичних завдань.
- **Методологічна функція** полягає в тому, що політична економія виступає теоретико-методологічною основою для цілої системи економічних наук, оскільки розкриває базові економічні категорії та закони.

1.3. Економічні закони та категорії

При допомозі абстрактного мислення, в процесі аналізу та синтезу формуються економічні категорії.

Економічні категорії – це теоретичне вираження, уявні форми окремих властивостей сторін, моментів реальної економічної дійсності, яка проявляється в певних виробничих відносинах. Наприклад, „засоби виробництва”, „робоча сила”, „поділ праці” тощо.

На наступному, більш вищому рівні пізнання, на основі попередньо визначених економічних категорій виявляються економічні закони.

Економічні закони – це внутрішньо-необхідні, сталі, найсуттєвіші, причинно-наслідкові зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ і процесів економічного життя.

Закони проявляються не в кожному окремому явищі, а у вигляді пануючої тенденції, яка простежується у всій сукупності явищ та процесів.

Економічні закони мають об'єктивний характер, тобто вони виникають та діють незалежно від волі та свідомості людей.

Однак, економічні закони не реалізуються самі по собі. Вони проявляються, розвиваються і функціонують лише у процесі економічної діяльності людей.

Економічні закони не вічні, вони носять історично минулий характер. Це обумовлено специфікою суспільного розвитку, особливостями різних історичних періодів.

В залежності від терміну дії можна виділити чотири типи законів:

- **всезагальні економічні закони** – притаманні всім суспільно-економічним формаціям;
- **загальні** – діють у декількох формаціях;
- **специфічні** – характерні лише для однієї економічної формації;
- **стадійні** або ступеневі закони – діють на одній із стадій певної суспільно-економічної формації.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

1.1. Предметом політичної економії є:

- а) вивчення шляхів розв'язання людством своїх завдань відносно виробництва і споживання;
- б) вивчення механізму функціонування економічної системи;
- в) вивчення законів еволюції виробничих відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення.

1.2. Функціями політичної економії як науки є:

- а) теоретико-пізнавальна, практична, управлінська, методологічна;
- б) теоретико-пізнавальна, практична, світоглядна, методологічна;
- в) прогностична, практична, світоглядна, методологічна.

1.3. Сутність методу наукової абстракції полягає у:

- а) розчленуванні цілого на окремі елементи і дослідженні кожного з них окремо;
- б) логічному висновку про ціле на основі окремих фактів;
- в) відмові від поверхневих, несуттєвих сторін явища і зосередженні на з'ясуванні внутрішніх, суттєвих зв'язків.

1.4. Спільною рисою, властивою економічним законам і законам природи, є:

- а) діють вічно;
- б) проявляються лише через економічну діяльність людей;
- в) мають об'єктивний характер.

1.5. Економічні закони відрізняються від законів природи тим, що:

- а) вони мають об'єктивний характер;
- б) вони проявляються лише через діяльність людей;
- в) вони не можуть бути змінені чи ліквідовані державою.

Тема 2. Виробництво. Економічні потреби та інтереси

Ключові слова: *виробництво, праця, робоча сила, предмети праці, засоби праці, засоби виробництва, суспільне виробництво, економічні потреби, економічні інтереси.*

2.1. Суспільне виробництво: його основні фактори та фази

Незаперечна істина – щоб жити, людина повинна їсти, пити, мати одяг, житло та інші блага. Але перш ніж їх отримати, їх потрібно створити.

Виробництво – це процес створення благ, необхідних для існування і розвитку людини. Це матеріальна основа життя суспільства.

Виробництво – насамперед процес праці, який включає безпосередньо працю, робочу силу людини, засоби праці та предмети праці.

Праця – це свідома, цілеспрямована діяльність людей, в процесі якої вони видозмінюють речовини зовнішньої природи і пристосовують їх для задоволення своїх потреб.

Працюючи, людина витрачає свою робочу силу.

Робоча сила – це сукупність розумових та фізичних здібностей людини,

набутих знань та досвіду, які використовуються в процесі праці. Це здатність людини до праці.

Предмети праці – це те на що діє людина в процесі праці, що піддає обробці, з чого виробляє необхідні матеріальні блага.

Засоби праці – це річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Предмети праці у сукупності з засобами праці складають **засоби виробництва**.

Робоча сила виступає у якості **особистого фактора виробництва**. Засоби виробництва виступають як **речовий фактор виробництва**.

Засоби виробництва і робоча сила в їх єдності і взаємодії утворюють **продуктивні сили суспільства**. Крім того до **продуктивних сил відносяться** сили природи, наука, інформація, форми і методи організації виробництва.

Виробництво і праця – не тотожні поняття. Виробництво – це процес праці, але воно має завершений результативний характер. Процес виробництва закінчується, коли виготовлено продукт. Якщо ж продукт не завершений, то процес виробництва не відбувся, хоча процес праці здійснився.

Люди ніколи не працюють відокремлено один від одного. Вони пов'язані в своїй виробничій діяльності. Отже, будь-яке виробництво носить **суспільний характер**.

Політична економія вивчає закономірності функціонування суспільного виробництва. **Суспільне виробництво** – це сукупність індивідуальних виробництв в їхньому взаємозв'язку, взаємодії, взаємозумовленості та взаємозалежності. Суспільне виробництво поділяється на матеріальне та нематеріальне виробництва.

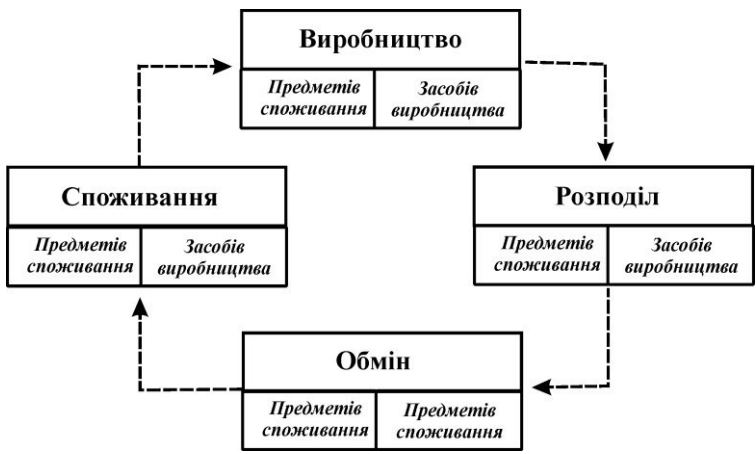

Рис. 1.1. Стадії суспільного виробництва

Матеріальне виробництво включає в себе галузі і підприємства по виробництву матеріальних благ (промисловість, сільське господарство, будівництво), та по наданню послуг матеріального характеру (транспорт, торгівля, комунальне господарство, побутове обслуговування – ремонт та пошиття одягу, взуття, хімчистка тощо).

В галузях **нематеріального виробництва** створюються особливі нематеріальні блага (духовні цінності), а також надаються нематеріальні послуги – послуги охорони здоров'я, освіти, науки тощо.

Суспільне виробництво – це процес який включає в себе чотири стадії: виробництво, розподіл, обмін і споживання (рис. 1.1).

Виробництво, розподіл, обмін і споживання – це єдине ціле, що дає можливість охарактеризувати існуючий лад.

2.2. Економічні потреби

Економічні потреби – це об'єктивна необхідність людини в матеріальних та духовних благах, що спонукає її до економічної діяльності для забезпечення власного добробуту та добробуту своєї сім'ї.

Існують кілька рівнів економічних потреб. На першому рівні знаходяться основні матеріальні потреби людей. До основних матеріальних потреб відносять потреби людей у їжі, питві, одязі, житті, відтворенні роду.

Наступні рівні потреб складають:

- потреби у різних формах діяльності, у тому числі і праці;
- потреби в захисті (від злиднів, хвороб, злочинців, зовнішніх ворогів тощо);
- соціальні потреби (в спілкуванні, дружбі, коханні, повазі тощо);
- потреби в творчості і реалізації своїх можливостей.

Усе це складає ієрархію, або піраміду потреб, в основі (фундаменті) якої знаходяться основні матеріальні потреби.

Рівень і обсяг потреб залежить від могутності економічної системи, рівня розвитку продуктивних сил, зрілості відносин власності, національних та історичних особливостей.

Потреби людини безмежні. Постійне зростання потреб свідчить про дію всезагального економічного закону зростання потреб.

Закон зростання потреб виражає внутрішньо-необхідні, сталі, суттєві зв'язки між виробництвом і досягнутим рівнем задоволення потреб, розвиток яких (зв'язків) викликає появу нових потреб та засобів їх задоволення.

Виробництво, створюючи конкретні види матеріальних і духовних благ, породжує конкретні потреби в них. З іншого боку, бажання задовольнити потреби спонукає людину до виробництва. Отже, економічні потреби виступають спонукальним мотивом виробництва, потреба є передумовою виробництва.

2.3. Економічні інтереси

Як уже зазначалось, потреби – це необхідність у життєвих благах. Вони відображають відношення суб'єктів до можливого споживання. У реальному житті потреби набувають конкретної форми інтересів. Розвиток потреб зумовлює розвиток інтересів.

Економічні інтереси – це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів (окремих людей, колективів, соціальних верств, держави, суспільства) задовольнити певні економічні потреби.

Існують інтереси загальні, колективні і особисті. **Загальні, або суспільні інтереси** полягають у задоволенні потреб суспільства в цілому, **колективні** – у задоволенні потреб груп людей, об'єднаних у трудовому процесі, **особисті** – в задоволенні потреб окремих людей.

Необхідність реалізації економічних інтересів об'єктивно штовхає людей до виробничої діяльності. Економічні інтереси – це стимули економічної діяльності, рушійні сили економічних процесів.

Найбільш дієвим стимулом економічної діяльності є особистий інтерес. Але особистий інтерес не може існувати в розриві з колективним і загальним, адже виробництво завжди носить суспільний характер. Повинна існувати єдність, гармонія інтересів. Колективний інтерес реалізується через особистий, загальний – через колективний і особистий. Тому для суспільства головне – це інтереси окремої людини, а для особи – інтереси суспільства і колективу.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

2.1. Економічні інтереси – це:

- а) прагнення людства реалізувати свою мету;
- б) прагнення людства задовольнити матеріальні потреби;
- в) усвідомлені економічні потреби окремих людей, соціальних верств, суспільства.

2.2. Економічні інтереси стають могутньою рушійною силою соціально-економічного прогресу, коли:

- а) домінують особисті інтереси;
- б) має місце оптимальне поєднання особистих, колективних та суспільних інтересів;
- в) переважають суспільні інтереси.

2.3. Вкажіть найбільш повне визначення речового фактора виробництва:

- а) знаряддя праці;
- б) засоби праці;
- в) засоби виробництва.

2.4. Виробництво – це:

- а) процес створення благ, який передбачає незалежність та ізолюваність індивідуальних виробників один від одного;
- б) процес створення благ, який завжди має суспільний характер;
- в) процес виготовлення лише матеріальних благ.

2.5. До засобів праці належать:

- а) сировина, штучні матеріали, вторинна сировина;
- б) сировина, робоча сила, машини;
- в) машини, устаткування, виробничі будівлі, споруди, дороги.

Тема 3. Економічна система суспільства

Ключові слова: економічна система, продуктивні сили суспільства, техніко-економічні відносини, суспільний поділ праці, технологічний спосіб виробництва, суспільний спосіб виробництва, виробничі відносини, закон адекватності.

3.1. Економічна система та її матеріальна основа

Економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг, на регулювання економічної діяльності відповідно до мети суспільства.

Основними елементами економічної системи, її підсистемами є:

- **продуктивні сили,**
- **техніко-економічні відносини,**
- **виробничі відносини (відносини економічної власності),**
- **господарський механізм.**

Ці підсистеми забезпечують перетворення природи відповідно до потреб людей, створюють матеріальні і духовні блага, визначають зростання продуктивності праці. Кожна з підсистем в свою чергу є досить складною системою, яка складається з певних компонентів, розвивається у відповідності із законами, які притаманні як для всієї економічної системи, так і законами притаманними даній підсистемі.

Продуктивні сили складають матеріально-речову основу економічної системи.

Традиційними елементами структури продуктивних сил є засоби праці та предмети праці, які в єдності утворюють засоби виробництва; люди з їх здібностями до праці; сили природи, що використовуються людьми (вітер, сонце, вода, тощо). На межі XIX та XX століть до загальної структури продуктивних сил включається ще один елемент – форми і методи організації виробництва. З середини 50-х років XX століття, з початку розгортання НТР,

продуктивні сили включають п'ятий, якісно новий елемент – науку. Шостий елемент – інформація – з'являється в середині 1970-х років.

Усі ці елементи постійно розвиваються, вдосконалюються.

Головною продуктивною силою є людина. Це зумовлено тим, що, по-перше, людина – творець усіх інших елементів продуктивних сил, по-друге, без праці людини вони не перетворюються на фактори виробництва; по-третє, потреби та інтереси людини – основна рушійна сила соціально-економічного прогресу суспільства.

3.2. Суспільний поділ праці та технологічний спосіб виробництва

Між складовими продуктивних сил існує тісна взаємодія. **Технологія** виробництва відображає взаємодію всіх складових продуктивних сил, способи і прийоми дії робочої сили на предмети праці відповідними засобами праці.

Відносини які виникають між людьми з приводу технологій називаються **техніко-економічними відносинами**. Це відносини спеціалізації, кооперування та концентрації виробництва.

Основою розвитку техніко-економічних відносин є суспільний поділ праці.

Суспільний поділ праці – це спеціалізація виробників на виготовленні окремих видів продуктів або на певній виробничій діяльності.

Генезис суспільного поділу праці включає три етапи.

Впродовж майже трьох мільйонів років існування первіснообщинного ладу суспільний поділ праці був відсутній. Це означало, що кожна доросла людина виконувала усі види роботи. У III-II тисячоліттях до н.е. пастуші племена відокремлюються від землеробських. Це **перший великий суспільний поділ праці**.

Пізніше відбувся **другий** – ремесло відокремилось від землеробства.

Третій великий суспільний поділ праці відбувся в рабовласницькому суспільстві, коли виділився клас купців.

Розрізняють три форми суспільного поділу праці.

Загальний – це поділ суспільного виробництва на великі сфери, роди (промисловість, сільське господарство).

Частковий – це поділ сфер і родів на окремі галузі, види виробництва.

Одиничний – поділ праці в середині окремого підприємства на професії, види зайнятості.

Поглиблення суспільного поділу праці викликає до життя необхідність узгодження і об'єднання діяльності людей. Виникають відносини кооперації, комбінування, концентрації виробництва та інші, які у своїй взаємодії і утворюють техніко-економічні відносини.

Техніко-економічні відносини в їхній взаємодії з розвитком продуктивних сил формують **технологічний спосіб виробництва**. Він базується на техніко-економічному поєднанні речових та особистих факторів виробництва.

Виділяють три типи технологічного способу виробництва, які послідовно приходять на заміну один одному.

Перший, доіндустріальний, базується на примітивних засобах праці і важкій ручній некваліфікованій праці. Існував з моменту виникнення людства до кінця XVIII- початку XIX століття. Технічні функції виконувала сама людина, рух знарядь праці визначався рухами людини.

Другий, **індустріальний**, базується на праці машин. Виник наприкінці XVIII- початку XIX століття і проіснував до 50-х років XX століття (до початку НТР). Робітник перетворюється на додаток до машини. Етапами становлення машинного (промислового) виробництва є проста кооперація, мануфактура, фабрика.

Проста кооперація – це найпростіша форма підприємства, за якої наймані робітники спільно виконують однорідну роботу, застосовується ручна праця, відсутня спеціалізація.

Мануфактура прийшла на зміну простій кооперації. Це підприємство, що базувалося на поділі праці і спеціалізації найманих робітників, ручній праці і примітивній техніці.

Фабрика – це вища стадія становлення промислового виробництва, це крупне підприємство, яке засноване на застосуванні системи машин.

Третій, **постіндустріальний**, базується на автоматизованій праці. Робітник перестає бути додатком до машини, його замінює автоматично керуючий пристрій.

3.3. Суспільний спосіб виробництва

Більш широким поняттям ніж технологічний спосіб виробництва є суспільний спосіб виробництва.

Суспільний спосіб виробництва ґрунтується не на техніко-економічному, а на соціально-економічному поєднанні особистих та речових факторів виробництва. Це суперечлива єдність і взаємодія продуктивних сил та виробничих відносин (відносин економічної власності). Було виділено п'ять суспільних способів виробництва: первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний

Виробничі відносини – це система відносин які виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, пов'язані з привласненням засобів і результатів виробництва, обумовлюють поділ людей на різні класи та соціальні групи, визначають положення цих людей в суспільстві та характер їх взаємовідносин.

Продуктивні сили показують рівень розвитку суспільства та ступінь оволодіння людиною силами природи, тобто виступають як матеріальний зміст суспільного виробництва. Виробничі відносини надають суспільному виробництву соціальної визначеності, виступають його соціально-економічною формою.

Продуктивні сили розвиваються більш динамічно й активно, а тому пред'являють певні вимоги до стану виробничих відносин. Це означає, що виробничі відносини (відносини економічної власності) постійно розвива-

ються і змінюються не по волі людей, не за їхнім бажанням. Той чи інший тип виробничих відносин – результат певного рівня розвитку і характеру продуктивних сил.

В свою чергу, виробничі відносини активно впливають на розвиток продуктивних сил. Вплив виробничих відносин залежить від ступеня їх відповідності рівню і характеру розвитку продуктивних сил. Наявність такої відповідності обумовлює прогресивну роль виробничих відносин. Відставання виробничих відносин перетворює їх у консервативну силу, у гальмо розвитку продуктивних сил.

Нагромадження невідповідностей рано чи пізно приводить до ліквідації старої системи виробничих відносин і створення нової. Тобто відбувається зміна суспільних способів виробництва.

Це всезагальний економічний закон – **закон адекватності** (відповідності) виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил.

Пізнання цього закону дає можливість в межах одного способу виробництва здійснити зміну виробничих відносин, вдосконалити їх, пристосувати до змін у продуктивних силах.

3.4. Типи та критерії класифікації економічних систем

При з'ясуванні питання щодо розвитку економічних систем застосовуються різні підходи та критерії. Найпоширенішими є формаційні та цивілізаційні підходи.

Згідно з теорією про суспільно-економічні формації закономірні ступені розвитку суспільства визначаються суспільним способом виробництва, органічною єдністю та взаємодією продуктивних сил та виробничих відносин. Економічне становище вважається базисом суспільства. Крім того суспільно-економічна формація включає надбудову, елементи якої також впливають і часто визначають стан суспільства. Надбудова – це соціальні, політичні, юридичні, правові, національно-культурні, духовні, сімейні та інші відносини.

Формаційне вчення ґрунтується на системному аналізі суспільства, що передбачає урахування принципу субординації. Так з поміж усіх складових формації визначальним, системоутворюючим елементом є виробничі відносини (відносини власності). В залежності від типу власності на засоби виробництва виділяють п'ять суспільно-економічних формацій: первіснообщинна, рабовласницька, феодална, капіталістична, комуністична.

Поняття „цивілізація” на сьогоднішній день не має чіткого визначення. Найчастіше цивілізація означає просто певну епоху в історичному (економічному, соціальному, культурному) розвитку суспільства.

Виходячи із власних суб'єктивних уявлень про суть цивілізаційного підходу, автори по різному трактують етапи розвитку суспільства. Л.Морган виділяє три етапи (дикість, варварство, цивілізація). А.Тойнбі виділяє існування десятків цивілізацій.

Значного поширення набула теорія згідно з якою у розвитку суспільства від найдавніших часів до наших днів виділяють аграрну (доіндустріальну), індустріальну та постіндустріальну цивілізації. Згідно з такою періодизацією в основі суспільного розвитку лежить зміна технологічних способів виробництва, відношення людини до природи. Представники даного напрямку ігнорують суспільну сторону розвитку.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

3.1. Класичними елементами продуктивних сил є:

- а) засоби праці і робоча сила;
- б) засоби праці та предмети праці;
- в) засоби виробництва та робоча сила.

3.2. Єдність продуктивних сил і виробничих відносин – це:

- а) технологічний спосіб виробництва;
- б) суспільний спосіб виробництва;
- в) технологія.

3.3. Технологічний спосіб виробництва – це:

- а) єдність продуктивних сил і виробничих відносин;
- б) єдність продуктивних сил і техніко-економічних відносин;
- в) єдність продуктивних сил і господарського механізму.

3.4. Закон адекватності - це:

- а) закон відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил;
- б) закон, який діє лише на певному етапі суспільного розвитку;
- в) закон відповідності продуктивних сил рівню і характеру розвитку виробничих відносин.

3.5. Форма організації праці, яка характеризується відсутністю внутрішньовиробничого поділу праці – це:

- а) фабрика;
- б) мануфактура;
- в) проста кооперація.

Ключові слова: економічна власність, юридична власність, об'єкти власності, суспільна власність, приватна власність, роздержавлення, приватизація.

4.1. Власність як економічна категорія

Власність – багатопланова категорія, яка виражає сукупність економічних, правових, соціальних, психологічних, національних та інших відносин.

Найважливішими складовими власності є економічна та юридична власності.

Поняття економічної власності має кількісну та якісну сторону.

Кількісна сторона власності означає сукупність матеріальних благ у суспільстві, різноманітних об'єктів власності.

Об'єкти власності – це все те, що можна привласнити або відчужити. Об'єктами власності є використовувані людьми речовини природи, засоби виробництва, предмети споживання, послуги, робоча сила людини, гроші, цінні папери, патенти, ліцензії, інформація.

Якісна сторона власності виражає систему виробничих відносин між людьми з приводу привласнення реальних об'єктів.

Серед об'єктів власності найважливішими є засоби виробництва. Адже основою життя суспільства є процес виробництва, який здійснюється за допомогою засобів виробництва. Від того, якими будуть відносини щодо засобів виробництва, залежать і відносини в суспільстві в цілому. Від власності на засоби виробництва залежить, спосіб посідання матеріально-речового та особистого факторів в процесі виробництва, а також здійснення розподілу, обміну, споживання продуктів діяльності.

В ролі **суб'єкта власності** може виступати окрема людина, колектив, держава.

Формою вияву реальних економічних відносин власності є юридична власність.

Юридична власність – загальна умова виробництва, вияв волі певних класів та правове оформлення цієї волі в юридичних актах і нормах, у праві власності. Це юридичні закони, що фіксують і регулюють правову сторону відносин власності.

Найважливішими компонентами юридичної власності є володіння, користування, розпорядження.

Враховуючи усе вище зазначене, можна дати повне визначення економічної власності.

Економічна власність – це сукупність виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними реальних об'єктів, в першу чергу засобів виробництва, які породжують право володіння, користування, розпорядження цими об'єктами та результатами їх функціонування.

4.2. Структура власності

Власність не являється застиглою категорією. В процесі історичного розвитку її форми та типи постійно змінюються й вдосконалюються відповідно до змін, що відбуваються в продуктивних силах суспільства.

В процесі історичного розвитку суспільства виділилось дві форми власності – суспільна і приватна.

Суспільна власність – спільне привласнення засобів виробництва та його результатів.

Приватна власність – виключне право на володіння, користування і розпорядження засобами та результатами виробництва надається приватній (фізичній чи юридичній) особі.

За власністю завжди стоїть людина – суб'єкт власності. В залежності від об'єкта, яким володіє, користується і розпоряджається суб'єкт, розрізняють три рівні власності:

- індивідуальний рівень – засоби виробництва, які може використовувати індивід;
- колективний рівень – засоби виробництва, які передбачають колективне користування;
- державний рівень – засоби виробництва, які задовольняють потреби всього народу, нації (залізничний транспорт, електричні системи, корисні копалини та ін.).

Кожен рівень представлений певними типами (рис. 1.2).

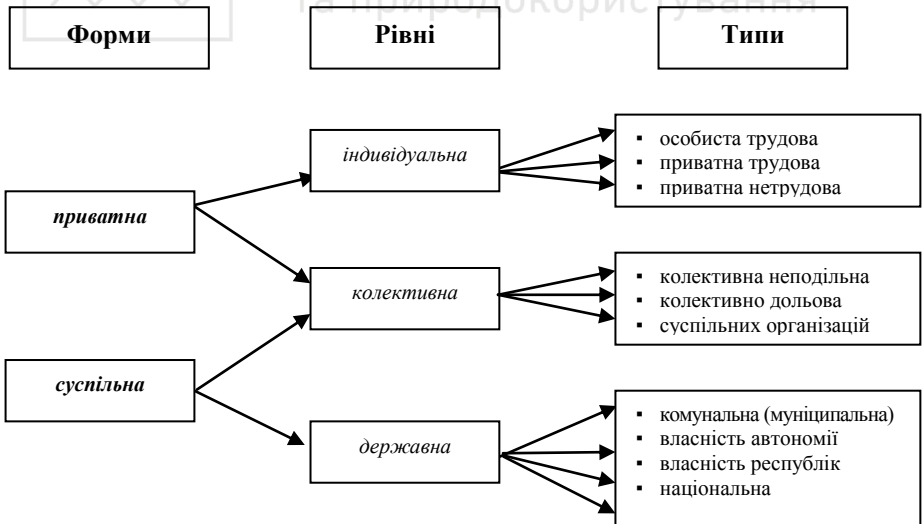

Рис. 1.2. Класифікація власності

Особиста трудова власність використовується для задоволення власних потреб власника і не являється джерелом його доходів (домашнє майно, автомобіль, швейна машинка та ін.).

Приватна трудова власність ґрунтується на власній праці власника, або членів його сім'ї та приносить дохід (автомобіль та швейна машина використовуються для надання послуг та виготовлення товарів на продаж).

Приватна нетрудова заснована на використанні найманої (чужої) праці. В сучасних умовах вона виступає як приватна капіталістична, яка прийшла на заміну феодальній та рабовласницькій.

Із зростанням масштабів виробництва та його ускладненням приватна власність видозмінюється і починає проявлятися не лише на індивідуальному, але й на колективному рівні.

Колективна власність поділяється на трудову і нетрудову. Трудова ґрунтується на праці усіх членів колективу, нетрудова колективна власність – повністю або частково на найманій праці.

На індивідуальному рівні за кожним об'єктом власності стояла окрема особа (персона). Розвиток колективної власності означає деперсоніфікацію власності. Суб'єктом власності стають колективні юридичні особи (пенсійні фонди, інвестиційні компанії, корпорації) та різні за розмірами колективи дрібних акціонерів. Це вказує на те, що на колективному рівні проявляється суспільна власність. В залежності від способу формування і використання власності на колективному рівні розрізняють колективну неподільну (колгоспи, церковні общини), колективно дольову (корпоративну) та власність суспільних організацій (профспілки, партії, товариства сліпих та ін.).

Суспільна власність виступає як на колективному рівні так і на державному.

Об'єктами державної власності є підприємства, дороги, пошта, телеграф, комунальне господарство, земля та її надра, водні ресурси та ліси, культурне надбання, тобто все, що має суспільне, загальнонаціональне значення.

Приватна і суспільна форми власності постійно розвиваються і видозмінюються. Вони завжди співіснують. Не існує суспільства з єдиною формою власності. В різних країнах, на різних етапах розвитку одна з форм є домінуючою, панівною. Примітивне розуміння цієї форми приводить до її деформації, а відповідно і до деформування суспільного ладу. Так зведення суспільної власності лише до державної спричиняє тотальне одержавлення економіки. Позбутися негативних наслідків даного процесу можна шляхом здійснення роздержавлення та приватизації власності.

4.3. Роздержавлення та приватизація власності

Роздержавлення – це комплекс заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність, скорочення державного сектору та утворення багатуоукладної економіки.

Приватизація – перехід права власності від держави до окремих осіб. Це

Шляхи роздержавлення:

- акціонування державних підприємств і продаж певної частини акцій громадянам і господарським об'єднанням;
- оренда державного майна громадянами та господарськими об'єднаннями;
- обмеження втручання держави у ціноутворення;
- скасування примусового державного замовлення;
- відмова від надання підприємствам дотацій, субсидій і гарантування кредитів.

Способи приватизації: викуп об'єктів малої приватизації; викуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом приватизації; викуп державного майна, зданого в оренду; продаж на аукціоні та за конкурсом; продаж акцій відкритих акціонерних товариств.

При здійсненні роздержавлення та приватизації необхідно керуватися економічними інтересами, виходити з принципу економічної доцільності.

Метою роздержавлення та приватизації є підвищення оптимальності та ефективності виробництва, а також створення та розвиток в країні ринкової ситуації.

Світовий досвід роздержавлення і приватизації свідчить, по-перше, що приватизація не означає знищення державного сектора. Її проводять так, щоб не ослабити державний сектор, а підсилити його активність, його ефективність. По-друге, паралельно з приватизацією та роздержавленням в усіх країнах здійснюється націоналізація та реприватизація власності (Англія, Франція, Австрія). По-третє, державний сектор є тією матеріальною основою, яка дає можливість державі здійснювати регулюючий вплив на економіку, послаблювати соціальну напругу в суспільстві і забезпечувати доступ населення до суспільних благ. По-четверте, без потужної державної економіки не забезпечити обороноздатності країни.

Тому роздержавлення і приватизацію необхідно здійснювати, враховуючи як економічні, так і соціальні та політичні наслідки.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

4.1. Первинним поняттям власності є:

- а) власність як економічна категорія;
- б) власність як юридична категорія;
- в) власність як психологічна категорія.

4.2. Повна реалізація прав власності можлива лише за наявності відносин:

- а) володіння і розпорядження;
- б) володіння і користування;
- в) володіння, користування, розпорядження.

4.3. Комплекс заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність - це:

- а) реприватизація;
- б) приватизація;
- в) роздержавлення.

4.4. Прогрес у відносинах власності полягає в:

- а) удосконаленні відносин власності у сфері безпосереднього виробництва;
- б) удосконаленні відносин власності у сфері обміну та розподілу;
- в) зміні форм власності відповідно до змін у продуктивних силах.

4.5. Метою приватизації є:

- а) підвищення ефективності виробництва;
- б) ослаблення державного сектора економіки;
- в) зведення до мінімуму державного сектора економіки.

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

Ключові слова: *натуральне виробництво, товарне виробництво, безпосередньо суспільне виробництво, товар, споживна вартість, вартість, мінова вартість, продуктивність праці, інтенсивність праці, конкретна праця, абстрактна праця, просте товарне виробництво, розвинуте товарне виробництво.*

Виділяють три форми організації суспільного виробництва: натуральне, товарне, безпосередньо суспільне.

5.1. Натуральне виробництво

Натуральне виробництво – це історично перша форма господарювання. Це виробництво при якому продукти праці використовуються для задоволення власних потреб виробника, для споживання в середині господарства, що їх виробляє.

Натуральне господарство переважає в умовах недостатнього розвитку продуктивних сил, суспільного поділу праці, товарно-грошових відносин, коли виробничі відносини є прозорими, тобто безпосередніми відносинами між людьми. Для натурального господарства характерні традиційність, обмеженість виробництва і споживання, незмінність пропорцій і структури ви-

робництва, рутинна техніка, домінування ручної праці та ін. З розвитком продуктивних сил товарне виробництво витісняє натуральне виробництво. У той же час пережитки натурального господарства зберігаються і в умовах панування товарно-грошових відносин. У багатьох слаборозвинутих країнах натуральні форми господарювання складають значну, а в деяких країнах – переважну частину економіки.

5.2. Товарне виробництво

Товарне виробництво – це така форма організації суспільного господарства, при якій економічні відносини між людьми проявляються через ринок, через купівлю-продаж продукції їх праці. В результаті таких відносин продукт праці стає товаром.

Матеріальною основою, першою причиною виникнення товарного виробництва є суспільний поділ праці.

Внаслідок загального та часткового суспільного поділу праці, окремі господарства почали спеціалізуватися на виготовленні певного продукту. Це дало їм можливість підвищити продуктивність праці, збільшити виробництво продуктів та об'єктивно-зумовило виникнення і перетворення обміну у життєву необхідність.

Однак здійснити обмін може лише власник засобів виробництва і виробленого продукту. Отже, другою умовою виникнення товарного виробництва є соціально-економічна відокремленість виробників, яка виступає у формі приватної власності на засоби виробництва.

Розрізняють **просте і розвинене (капіталістичне) товарне виробництво**. Ці дві форми мають як спільні риси так і відмінності.

Загальні риси простого і розвинутого товарного виробництва полягають у тому, що, по-перше, обидві форми в своїй основі мають приватну власність на засоби виробництва; по-друге, економічні зв'язки між виробниками здійснюються у формі обміну продуктами.

Відмінності між ними наступні:

при простому товарному виробництві власник засобів виробництва і виробник поєднуються в одній особі; при розвинутому – виробниками є наймані робітники, позбавлені засобів виробництва;

- просте товарне виробництво засноване на особистій праці, а капіталістичне – на найманій, на експлуатації чужої праці;
- продукт праці при простому товарному виробництві належить товаровиробникові, у капіталістичному – власникові засобів виробництва, тобто капіталістові;
- просте товарне виробництво є дрібним, розпоросеним; у ньому не існує одиничного поділу праці; капіталістичне товарне виробництво передбачає спільну працю багатьох найманих працівників, розвинений одиничний поділ праці;
- метою простого товарного виробництва є задоволення особистих по-

треб товаровиробника, метою ж капіталістичного виробництва є нажива, отримання прибутку капіталістом;

- просте товарне виробництво має обмежений характер, тобто лише частина вироблених продуктів використовується для обміну; розвинене (капіталістичне) товарне виробництво має пануючий характер в суспільстві, воно стає загальним.

На сучасному етапі суспільного розвитку домінуючою формою господарювання є товарне виробництво. Однак у розвинених країнах все більше проявляє себе **безпосередньо суспільна форма виробництва**. Це безтоварне і безгрошове планомірно організоване виробництво продуктів і послуг, їх розподіл, обмін і споживання за допомогою новітніх електронних засобів, досконалого механізму планування. Безпосередньо-суспільне виробництво розвивається на основі одиничного поділу праці в межах гігантських компаній, країн та інтеграційних угруповань типу ЄС.

5.3. Товар і його властивості

Товар – це продукт праці, виготовлений для продажу.

Сама річ, продукт праці, ще не товар. Товаром вони стають лише коли опосередковують відносини обміну між людьми. Тобто, товар – це певні економічні відносини – відносини еквівалентного обміну продуктами праці між товаровиробниками.

Будь-який товар має дві властивості: споживну вартість та вартість.

Споживна вартість – здатність товару задовольняти певну суспільну потребу. Щоб продукт став товаром, він має бути корисним не для виробника, а для покупця. Повинен бути суспільною споживною вартістю.

Здатність товару обмінюватись на інші товари у певних кількісних пропорціях називається **міною вартістю**.

На ринку обмінюються товари, що мають різні споживні вартості. Що дає можливість прирівнювати їх один до одного? Єдине що об'єднує усі товари – це те, що усі вони є продуктом праці. Товари прирівнюються один до одного у відповідності з тією кількістю суспільної праці, яка витрачається на їх виробництво.

Втілена у товарі суспільна праця називається **вартістю**. Це друга властивість товару. **Вартість** – це внутрішня властивість товару, яка проявляється при обміні. Отже, мінова вартість є зовнішньою формою прояву вартості.

Наявність двох властивостей у товару пояснюється **двоїтим характером праці втіленої у товарі**.

З одного боку праця будь-якого товаровиробника як конкретна праця.

Конкретна праця – це корисна праця, яка витрачається у особливій формі і якісно відрізняється від усіх інших видів діяльності. Види конкретної праці відрізняються своєю метою, предметами і засобами праці, значенням, навичками і досвідом виробника, кінцевими результатами. Праця пекаря,

столяра, токаря якісно різна. Все це різні види конкретної праці, які створюють різні споживні вартості.

Праця товаровиробників, що виступає, як витрата робочої сили взагалі, безвідносна, до її конкретного виду, називається абстрактною працею. **Абстрактна праця** – це витрата в трудовому процесі фізичної, психічної енергії людини, те що притаманне усім видам діяльності. Абстрактна праця створює вартість.

Абстрактна і конкретна праця – це дві сторони одного трудового процесу, праці, втіленої в товарі. Вони нерозривні у просторі і часі.

Розкриття двоїстого характеру праці дає можливість зрозуміти суперечливий характер товарного господарства.

Так, конкретна праця виступає як приватна, бо сам товаровиробник вирішує, якою саме конкретною працею він буде займатися. Однак усі товаровиробники тісно між собою пов'язані розподілом праці та обміном. Саме в процесі купівлі-продажу товару проявляється абстрактна праця, її суспільний характер. Між приватним і суспільним характером праці існують суперечності, які проявляються на ринку у формі різних труднощів реалізації товару – через їх надвиробництво, високу ціну, низьку якість, тощо.

Вартість – це уречевлена в товарі абстрактна суспільна праця. Тому її величина визначається не індивідуальними витратами праці окремого виробника, а суспільно-необхідними витратами праці, або кількістю суспільно-необхідного робочого часу, витраченого на створення товару. **Суспільно-необхідний робочий час** – це час, що відповідає суспільно-нормальним (типовим) для даного суспільства умовам виробництва (середньому рівню вмілості працівників, техніки, інтенсивності праці).

Суспільно-необхідний робочий час – величина мінлива. Він змінюється під дією кількох факторів.

Продуктивність праці – це кількість продукції, що створюється у одиницю робочого часу. Продуктивність праці зростає внаслідок застосування нової технології, засобів праці. Із зростанням продуктивності праці вартість одиниці продукції зменшується, кількість продукції зростає, вартість усієї продукції не змінюється.

Інтенсивність праці – напруженість праці, витрати робочої сили в одиницю часу. Із зростанням інтенсивності праці, вартість одиниці продукції не змінюється, кількість виготовленої продукції зростає, вартість усієї продукції зростає.

На величину вартості товару впливає і **складність праці**, яка визначається кількістю суспільно-необхідного часу, затраченого на підготовку даного працівника. Чим вище буде рівень освіти, кваліфікації працівника, тим складнішою буде його праця тим, більшу вартість в одиницю часу вона створить.

Визначте єдино правильну відповідь

5.1. Натуральне виробництво – це виробництво:

- а) призначене для задоволення власних потреб виробника;
- б) засноване на суспільному поділі праці;
- в) засноване на особистій праці та виготовленні продукції на продаж.

5.2. Властивостями товару є:

- а) мінова вартість і вартість;
- б) споживна вартість і вартість;
- в) мінова вартість і ціна.

5.3. Наявність двох властивостей у товару зумовлена:

- а) наявністю у виробника декількох суміжних професій;
- б) двоїтим характером праці;
- в) участю у створенні товару не лише праці виробника, а й речовини природи.

5.4. На ринку якісно різні товари можуть обмінюватись тому, що:

- а) поглиблюється суспільний поділ праці;
- б) всі товари є результатом людської праці як такої;
- в) існують гроші.

5.5. Існування всередині товарного виробництва двох його основних різновидів: простого і розвинутого (капіталістичного) обумовлене:

- а) типом приватної власності на засоби виробництва;
- б) рівнем спеціалізації виробництва;
- в) кількістю галузей.

Тема 6. Гроші

Ключові слова: гроші, закон грошового обігу, інфляція, закон вартості.

6.1. Виникнення та розвиток грошових відносин

Вартість – це внутрішня властивість товару, формою прояву якої є мінова вартість. Тобто вартість одного товару виражається через вартість іншого товару. Розвинуті товарні відносини застосовують грошову форму вартості. Як же вона виникає?

Історично першою була **проста, одинична або випадкова форма вартості:**

1 сокира = 20 кг зерна

Товар який виражає свою вартість по відношенню до другого товару зна-

ходить у відносній формі вартості (сокира). Інший товар, за допомогою якого виражається вартість першого виступає в ролі еквівалента (зерно).

Внаслідок I суспільного поділу праці (виділення скотарства) в обмін систематично починають надходити одні і ті ж товари, які обмінюються на інші товари. **Виникає повна або розгорнута форма вартості:**

$$1 \text{ вівця} \left\{ \begin{array}{l} = 40 \text{ кг зерна} \\ \text{або} \\ = 20 \text{ м тканини} \\ \text{або} \\ = 2 \text{ сокири} \end{array} \right.$$

З подальшим поглибленням суспільного поділу праці, зростанням товарного виробництва із маси товарів починає виділятися товар, який стає еквівалентом для усіх інших товарів. **Це означало появу загальної форми вартості:**

$$\left. \begin{array}{l} 40 \text{ кг зерна} = \\ \text{або} \\ 20 \text{ м тканини} = \\ \text{або} \\ 2 \text{ сокири} = \end{array} \right\} 1 \text{ вівця}$$

Спочатку роль загального еквіваленту у різних місцевостях виконували різні товари: хутро, сіль, велика рогата худоба, вівці, рис, тютюн, золото.

З часом роль загального еквіваленту майже повністю закріпилась за золотом і сріблом. Виникла **грошова форма вартості:**

$$\left. \begin{array}{l} 40 \text{ кг зерна} = \\ \text{або} \\ 20 \text{ м тканини} = \\ \text{або} \\ 2 \text{ сокири} = \end{array} \right\} 3 \text{ г золота}$$

Золото не є грошима за своєю природою. Воно стає ним в результаті тривалого історичного процесу розвитку товарного виробництва, обміну і форми вартості, коли людство з поміж маси товарів обрало золото. Це сталося завдяки його природнім властивостям. Золото однорідне, м'яке, ковке, подільне, неокислювальне. Саме головне, золото – досить трудомісткий товар і тому має високу вартість.

6.2. Суть та функції грошей

Гроші – це особливий товар, який об'єктивно виділився з усіх інших товарів і служить загальним еквівалентом при обміні товарів. Це товар, який виражає вартість інших товарів.

Суть грошей розкривається у їх функціях.

Функція міра вартості означає, що за допомогою грошей вимірюється

вартість усіх інших товарів. Виражену в грошах вартість товару називають **ціною**. Ціни вимірюються за допомогою **масштабу цін**.

Масштаб цін – це грошова одиниця певної країни, що містить визначену кількість золота (срібла) і служить для цінового виміру вартості.

Масштаб цін встановлюється державою в законодавчому порядку, тоді як функцію міри вартості гроші виконують об'єктивно.

Гроші виконують **функцію засобу обігу** коли стають посередником у реалізації товарів при їх обміні. З появою грошей безпосередній товарний обмін ($T_A - T_B$) перетворюється у товарний обіг ($T_A - G - T_B$).

Третя **функція** – **засіб утворення скарбів або нагромадження**.

Часто гроші вилучаються з обігу для створення грошових резервів, нагромадження. Нагромадження – це необхідний метод виробництва і його повторення (відтворення). Щоб залучити потрібні засоби виробництва або інші товари, виплатити зарплату працівникам потрібно нагромадити гроші.

Нагромадження повноцінних грошей (золота, срібла) означає створення скарбів.

Вилученні з обігу паперові гроші не являються скарбом, тому що, в результаті інфляційних процесів, вони швидко знецінюються.

Функція засобу платежу пов'язана з виникненням кредиту. Він виникає тоді, коли час реалізації товарів відривається від часу їх оплати. Це означає, що перехід товарів від продавця до покупця не супроводжується одночасною передачею грошей за цей товар. Оплата має відбутись у майбутньому. Цю функцію виконують при сплаті боргу, податків, виплаті пенсії, стипендії, заробітної плати, при оплаті комунальних послуг тощо.

В умовах розвитку міжнародних відносин гроші виконують **функцію світових грошей**. Спочатку цю функцію виконували повноцінні (золоті чи срібні) гроші. Нині, як міжнародний купівельний та платіжний засіб, використовуються національні валюти провідних країн світу та міжнародні розрахункові грошові одиниці.

Існують такі **види грошей**: повноцінні (золоті або срібні) монети, неповноцінні монети, паперові гроші (банкноти та казначейські білети), кредитні гроші (вексель, чек, кредитні картки, електронні гроші).

6.3. Закон грошового обігу та інфляція

Закон грошового обігу полягає у дотримуванні в обігу необхідної кількості грошей.

Для визначення необхідної кількості готівки застосовується формула:

$$KG = \frac{SC - K + P - BP}{O}, \quad (1.1)$$

де KG – кількість грошей, необхідних для обігу;
 SC – сума цін реалізованих за рік товарів;
 K – сума цін товарів, платежі по яких виходять за межі даного періо-

П – сума платежів, по яких наступив строк оплати;

ВП – сума платежів, що взаємно погашаються, не вимагаючи використання готівки;

О – середня кількість оборотів грошової одиниці за рік (швидкість обороту грошей).

Надмірна кількість грошей в обігу породжує інфляцію, а поява їх нестачі спричинить **дефляцію**.

Інфляція – це знецінення грошей, яке супроводжується зростанням цін.

Причини інфляції:

- надмірний випуск грошей (емісія) державою;
- скорочення виробництва товарів та послуг при незмінній грошовій масі (інфляція пропозиції);
- ціни зростають внаслідок підвищення витрат виробництва (інфляція витрат).

Види інфляції:

- „повзуча” – ціни зростають у незначному обсязі (до 5 % річних). Інфляція знаходиться під контролем держави;
- „галопуюча” – ціни зростають за рік на 10 % і більше. Інфляція загрожує вийти з-під контролю;
- „гіперінфляція” – інфляція, що вийшла з-під контролю. Ціни зростають на 1-2% щодня. Це економічна катастрофа для країни;
- „супергіперінфляція” – інфляція що мала місце в деяких країнах. В Україні у 1992 р. ціни щомісяця в середньому зростали на 170 %. У Німеччині після Першої світової війни вона досягала сотень тисяч відсотків. У Росії з 1918 по 1921 рік грошова емісія спричинила зниження купівельної спроможності рубля майже в 10 млн. разів.

Держава через центральний банк проводить антиінфляційну політику, щоб приборкати інфляцію.

6.4. Закон вартості

На всіх етапах розвитку товарного виробництва діє закон вартості.

Закон вартості – це об’єктивний економічний закон, згідно з яким, виробництво та обмін товарів здійснюється на основі суспільної вартості, величини якої визначається витратами суспільно-необхідної праці.

Закон вартості виконує такі функції:

- стихійно регулює пропорції товарного виробництва, розподіл ресурсів між сферами виробництва;
- стимулює розвиток продуктивних сил суспільства;
- обумовлює економічну і соціальну диференціацію товаровиробників.

Регулююча роль закону вартості виявляється через механізм коливання цін навколо вартості. Кожен вироблений товар надходить в обмін з певною ціною виробництва. Якщо пропозиція даного товару менша, ніж існуючий на нього попит, ціна на цей товар почне рости. Його виробники отримають ви-

сокі доходи. Як наслідок, в дану галузь почнуть вкладати ресурси, вилучені з інших, менш прибуткових галузей. Виробництво товару розшириться. Якщо ж пропозиція перевищує попит, ціна, а разом з нею доходи падають, ресурси ж перерозподіляються у більш прибутково привабливі галузі.

Закон вартості стимулює розвиток продуктивних сил. Товаровиробники, у яких індивідуальні затрати виробництва нижчі від суспільно-необхідних, отримують додатковий дохід. Тому між товаровиробниками відбувається змагання за зниження індивідуальних затрат. Цього можна досягнути шляхом вдосконалення техніки, технології, підвищенню рівня кваліфікації працівників. Як наслідок, прискорюється прогрес у розвитку продуктивних сил.

Закон вартості диференціює товаровиробників. Постійне коливання цін, зміни у ринковій кон'юктурі призводять до диференціації (розшарування) виробників – одні процвітають, а інші несуть збитки і розоряються.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

6.1 Вкажіть причину виникнення грошей:

- а) гроші виникли стихійно в процесі розвитку відносин обміну і поділу праці;
- б) гроші виникли як результат певної економічної угоди між людьми;
- в) гроші виникли стихійно, тому що золото і срібло по своїй природі є грошима.

6.2. Роль грошей надовго закріпилася за коштовними металами тому, що:

- а) бракувало заліза, бронзи, міді для задоволення виробничих потреб людей;
- б) коштовні метали за своїми властивостями більшою мірою, ніж інші метали, відповідали вимогам грошового товару;
- в) коштовні метали були поширені в усьому цивілізованому світі.

6.3. Вкажіть функцію, яку виконують гроші при отриманні стипендії:

- а) засіб платежу; б) засіб нагромадження; в) засіб обігу.

6.4. Економіка легко адаптується до:

- а) гіперінфляції; б) повзучої інфляції; в) галопуючої інфляції.

6.5. Закон вартості діє:

- а) у сфері безпосереднього виробництва товарів;
- б) у сфері товарного обігу;
- в) у всіх сферах суспільного відтворення.

Тема 7. Розвинута форма товарного виробництва

Ключові слова: *капітал, первісне нагромадження капіталу, постійний капітал, змінний капітал, додаткова вартість, абсолютна додаткова вартість, відносна додаткова вартість, просте відтворення, розширене відтворення, концентрація капіталу, централізація капіталу, органічна будова капіталу.*

7.1. Перетворення грошей в капітал

Аналіз товарного обігу показує, що його останнім продуктом є гроші. Гроші є першою формою прояву капіталу. Гроші як гроші та гроші як капітал мають не однакові форми обігу.

Форма простого товарного обігу має вигляд:

$$T_A \text{ (товар)} - G \text{ (гроші)} - T_B \text{ (товар)} \quad (2.1)$$

Мета простого товарообігу – продати товар і за отримані гроші купити інший необхідний для споживання товар. Гроші виступають у ролі посередника товарообміну і втрачаються власником остаточно.

Формула розвинутого (капіталістичного) товарного виробництва має вигляд:

$$G - T - G' \quad (2.2)$$

Тепер гроші не втрачаються. Вони авансуються, щоб повернутися до свого власника і обов'язково з приростом:

$$G' = G + \Delta G,$$

де G – початково вкладена сума;

ΔG – приріст грошей.

Надлишок над початково авансованою сумою грошей називається додатковою вартістю. А первісна сума грошей, яка принесла додаткову вартість, перетворилася у капітал.

Капітал – це вартість, яка приносить додаткову вартість, самозростаюча вартість.

Формула $G - T - G'$ – це **загальна формула капіталу**. Загальна, тому що відображає рух усіх видів капіталу незалежно від того, в якій сфері вони діють.

Для того щоб гроші перетворились на капітал, власник грошей повинен знайти на ринку такий товар, який здатен створювати нову вартість, яка більша аніж його власна вартість.

Таким особливим товаром є робоча сила людини (здатність людини до праці).

7.2. Робоча сила як товар

Перетворенню робочої сили на товар сприяли два історичні процеси:

1) юридичне звільнення людей праці від рабовласницької та кріпосної залежності;

2) позбавлення власника робочої сили будь-яких засобів виробництва, а значить можливості самостійно виробляти і продавати товари.

У Європі, починаючи з Англії, у XV-XVIII ст. відбувається примусове відокремлення більшості безпосередніх виробників, селян і ремісників, від власності на засоби виробництва та перетворення їх на найманих працівників. Одночасно в руках небагатьох осіб зосереджуються гроші і засоби виробництва, які перетворюються в капітал. Цей історичний процес називається **первісним нагромадженням капіталу**. Первісним його називають тому, що в цьому процесі створюються умови для виникнення капіталізму.

Товар „робоча сила”, як і будь-який інший товар, має дві властивості – вартість і споживну вартість.

Вартість товару робоча сила визначається вартістю засобів існування, необхідних для відтворення робочої сили, тобто для задоволення фізичних та соціально-культурних потреб працівника, що наймається та його сім'ї.

В цілому вартість робочої сили залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, природно-кліматичних умов, історико-релігійних традицій, рівня освіти та кваліфікації працівника.

Споживна вартість товару робоча сила – здатність робітника створювати в процесі праці нову вартість, більшу, ніж вартість самої робочої сили, тобто здатність створювати додаткову вартість.

7.3. Процес створення вартості і додаткової вартості

Праця – це завжди процес поєднання засобів виробництва та робочої сили. При розвинутому (капіталістичному) товарному виробництві засоби виробництва і робоча сила поєднуються через ринок, на якому власник грошей купує робочу силу та засоби виробництва. Тому процес праці виступає як процес споживання робочої сили найманого працівника і має особливості.

По-перше, він здійснюється для капіталіста і під контролем капіталіста. Капіталіст придбав робочу силу на певний строк, протягом якого використовує її на власний розсуд, визначаючи тривалість, інтенсивність, організацію праці.

По-друге, оскільки використовуються засоби виробництва і робоча сила, які належать капіталістові, то і продукт їх взаємодії є власністю капіталіста, а не безпосередніх виробників.

Процес праці одночасно є процесом створення споживної вартості, варто-

Капіталісту байдуже які споживні вартості виробляти – зброю чи іграшки. Виробництво споживної вартості потрібно йому тому, що вона є матеріальним носієм вартості. В процесі створення товару капіталісту важливо отримати додаткову вартість (рис. 2.1).

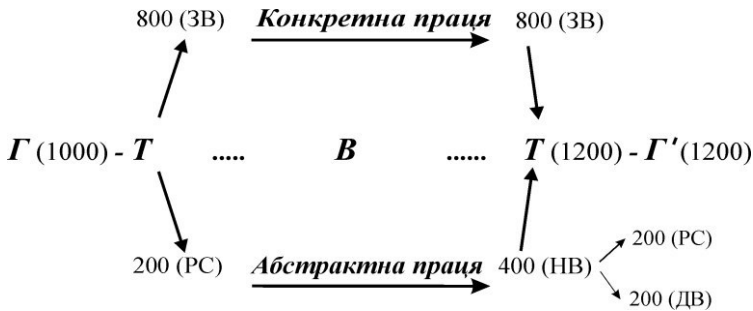

Рис. 2.1. Виробництво додаткової вартості

Припустимо, у капіталіста є 1000 грошових одиниць. З них на 800 гр. од. він придбав засоби виробництва (ЗВ) та найняв робочу силу (PC), денна вартість якої – 200 гр. од. Робочий день триває 8 год., а робітники відтворюють вартість денної робочої сили за 4 год. Робітники своєю конкретною працею створюють новий товар і в його вартість переносять стару вартість, вартість спожитих засобів виробництва (800 гр. од.). Зберігаючи і переносячи стару вартість конкретною працею, робітники, в той же час, витрачають свою робочу силу, абстрактну працю. Абстрактною працею вони створюють нову вартість (НВ), яка теж включається у вартість створеного товару. Припустимо, що за 4 год. створюється вартість, яка є еквівалентом вартості робочої сили, т. т. в 200 гр. од. Але ж робочий день ще не закінчується. Тривалість його визначена у 8 год. Робітники продовжують працювати і в наступні 4 год. Створюючи ще вартість в 200 гр. од. Отже, абстрактною працею була створена нова вартість у 400 гр. од.

Робітники не тільки відтворили вартість, за яку капіталіст купив їх робочу силу (200 гр. од.), але й створили надлишок над нею – 200 гр. од. Це і буде додаткова вартість (ДВ).

У підсумку виходить: капіталіст затратив на придбання засобів виробництва і робочої сили 1000 гр. од., а вироблено було при їх допомозі продукцію вартістю 1200 гр. од. Реалізувавши створену продукцію капіталіст виручить 1200 гр. од., що на 200 гр. од. більше від затраченого. Відбулось збільшення вартості, але без порушень закону вартості

Зростання вартості відбувається не за рахунок зростання затрат власника засобів виробництва. Цього досягають виключно завдяки праці найманого робітника, який отримує лише частину створеної ним вартості. Іншу частину

– додаткову вартість безкоштовно привласнює власник засобів виробництва.

Додаткова вартість – це вартість, що створюється абстрактною працею найманих робітників і яка безоплатно привласнюється власником засобів виробництва.

В залежності від ролі у створенні вартості та додаткової вартості, капітал поділяється на постійний і змінний.

Постійний капітал – це частина капіталу затрачена на придбання засобів виробництва, вартість якої залишається незмінною і переноситься на створений продукт конкретною працею робітника. Позначається буквою „*c*”. Він є матеріальною основою виробництва, але не створює додаткової вартості.

Змінний капітал – це частина капіталу, яка витрачається на придбання робочої сили і в процесі виробництва зростає на величину додаткової вартості. Позначається буквою „*v*”. Є джерелом створення додаткової вартості.

Формула вартості товару має такий вигляд:

$$W = c + v + m, \quad (2.3)$$

де *W* - вартість товару;

m – додаткова вартість

$c + m$ – нова вартість.

Пропорцію, в якій нова вартість $c + m$ розподіляється між власником засобів виробництва та найманим робітником, показує норма додаткової вартості:

$$m' = \frac{m}{v} \cdot 100\%. \quad (2.4)$$

Норма додаткової вартості m' виражає ступінь експлуатації найманих працівників власником капіталу.

Аналіз процесу виробництва додаткової вартості виявляє, що робочий день – величина не однорідна і складається з двох частин.

Частина робочого дня протягом якої працівник працює на себе, відтворюючи вартість своєї робочої сили, називається **необхідним робочим часом (НРЧ)**. Праця, затрачена в цей час, – **необхідна праця**.

Друга частина робочого дня, впродовж якої робітник працює на капіталіста, створюючи додаткову вартість, називається **додатковим робочим часом (ДРЧ)**. Праця, затрачена в цей час, – **додаткова праця**.

Власника засобів виробництва цікавить додаткова вартість. З розвитком капіталістичного виробництва вдосконалюється система експлуатації найманої робочої сили.

В епоху становлення зрілого капіталізму зростання додаткової вартості досягалося шляхом подовження робочого дня за незмінної або дещо зрослої ціни робочої сили. Це **абсолютна додаткова вартість**.

В сучасних умовах абсолютну додаткову вартість отримують внаслідок підвищення інтенсивності праці. Це прихована форма подовження робочого

В умовах законодавчого обмеження робочого часу здійснюється виробництво **відносної додаткової вартості**. Цей спосіб полягає у скороченні тривалості необхідного робочого часу і збільшенні тривалості додаткового робочого часу в межах незмінного робочого дня.

Необхідною умовою виробництва відносної додаткової вартості є зниження вартості робочої сили. Цього можна досягнути шляхом зростання продуктивності суспільної праці, насамперед, в галузях, що виробляють предмети споживання для широких мас трудящих.

Існує **надлишкова додаткова вартість**. Це різниця між суспільною вартістю товару і його більш низькою індивідуальною вартістю. Більш низька індивідуальна вартість пов'язана з підвищенням рівня продуктивності праці на окремому підприємстві, скороченням затрат постійного капіталу.

7.4. Суть капіталу

Поняття „капітал” досить поширене як в економічній теорії, так і в економічній практиці. З приводу економічного змісту цього поняття, впродовж усієї історії політичної економії, аж до сьогодення, ведеться безперервна полеміка.

Сучасна економічна теорія Заходу всебічно розкриває лише матеріально - речовий зміст капіталу (нагромаджена праця, знаряддя праці, сировина, дороги, мости, споруди, комп'ютери, знання і т. ін.). Соціально-економічна природа капіталу повністю ігнорується. Однак засоби виробництва, гроші, товари не на всіх етапах розвитку суспільства виступали як капітал. Такої ролі вони не виконували за умов первісного ладу, рабовласницького, феодального ладу. Лише при капіталізмі засоби виробництва перетворюються в знаряддя експлуатації, в капітал.

Капітал – це не речі, а певні суспільні виробничі відносини, які представлені в речах і надають цим речам специфічного суспільного характеру.

7.5. Нагромадження капіталу

Природа капіталу така, що він постійно повинен знаходитись у русі. Без руху припиниться самозростання вартості і капітал перестане існувати.

Рух капіталу означає його постійне поновлення і розширення. В основі цього процесу лежить **виробництво**, яке постійно відновлюється, тобто **відтворення**. Відтворення буває простим і розширеним.

Просте відтворення – повторення процесу виробництва в незмінних масштабах. При простому відтворенні вся створена найманим працівником додаткова вартість іде на особисте споживання власника засобів виробництва. Отже додаткова вартість не перетворюється в додатковий капітал і величина функціонуючого капіталу залишається незмінною.

Розширене відтворення – повторення процесу виробництва у зростаю-

$$c + v + m = W \quad (2.5)$$

The diagram illustrates the decomposition of the total value W into constant capital c and variable capital v . The total value W is represented by a solid line. It is split into two parts: m_H (technical part) and m_{SP} (social part). Dashed arrows point from c and v to m_H , and a solid arrow points from m to m_{SP} .

m_H – частина додаткової вартості, яка використовується для зростання капіталу;

m_{SP} – частина додаткової вартості, яка відходить в особисте споживання власника підприємства.

Постійне збільшення розмірів капіталу називається **нагромадженням капіталу**.

Нагромадження може відбуватись у формі концентрації та централізації.

Концентрація капіталу – це зростання капіталу шляхом перетворення додаткової вартості в капітал.

Централізація капіталу – це вимушене чи добровільне злиття самостійних капіталів і встановлення контролю над ними з боку одного підприємства.

Концентрація капіталу збільшує розміри сукупного суспільного капіталу, а централізація – ні. При централізації капітал лише перерозподіляється між підприємствами. Тому основою нагромадження суспільного капіталу є його концентрація.

Концентрація і централізація капіталу веде до концентрації суспільного виробництва, тобто збільшення його розмірів.

В процесі нагромадження капіталу відбуваються зміни в його структурі.

Капітал має речову та вартісну форми. Тому будову капіталу розглядають з двох сторін.

Технічна будова капіталу – це відношення кількості засобів виробництва до кількості працівників, що приводять їх у дію.

З розвитком науково-технічного прогресу кількість засобів виробництва (машин, обладнання та ін.) на одного працівника збільшується.

Вартісна будова – відношення вартості засобів виробництва до вартості робочої сили. Чим більше машин і витрат на досконалі технології буде приходиться на одного робітника, тим більше буде змінюватись вартісна будова капіталу.

Вартісну будову капіталу в її нерозривному зв'язку з технічною будовою називають **органічною будовою капіталу** $\left(\frac{c}{v}\right)$. **Органічна будова капіталу**

відображає зміни вартісної будови під впливом змін технічної будови ка-

Технічна будова, а отже, й органічна будова капіталу постійно зростають. Це означає, що в міру розвитку НТП частка змінного капіталу в сукупному капіталі відносно зменшується. Застосування машин і нових „безлюдних” технологій стає все більше вигідним, тому використання робочої сили відносно скорочується. Тобто, соціально-економічним наслідком нагромадження капіталу є поява промислової резервної армії праці (безробіття).

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

7.1. Капітал – це:

- а) гроші;
- б) дорогоцінні метали;
- в) певні суспільні виробничі відносини, які представлені в речах і надають цим речам специфічного суспільного характеру.

7.2. Змінний капітал за натурально-речовою формою представлений:

- а) комплектуючими вузлами і деталями, сировиною;
- б) електроенергією, паливно-мастильними матеріалами;
- в) коштами на оплату найманої робочої сили.

7.3. Вкажіть формулу нової вартості:

- а) $c + v$;
- б) $c + v + m$;
- в) $v + m$.

7.4. Необхідний робочий час – це:

- а) законодавчо закріплена тривалість робочого дня;
- б) частина робочого дня, протягом якої працівник відтворює вартість власної робочої сили;
- в) частина робочого дня, необхідна для виробництва одиниці продукції.

7.5. Добровільне або примусове злиття індивідуальних капіталів називається:

- а) концентрацією капіталу;
- б) централізацією капіталу;
- в) концентрацією виробництва.

Тема 8. Заробітна плата

Ключові слова: заробітна плата, почасова заробітна плата, відрядна заробітна плата, тарифна система, номінальна заробітна плата, реальна заробітна плата, прожитковий мінімум.

8.1. Суть та функції заробітної плати

Хоч капіталіст купує робочу силу, а не працю, на поверхні економічних явищ створюється видимість продажу праці. Це зумовлено тим, що робітник отримує заробітну плату після завершення процесу праці, що її величина змінюється із зміною тривалості робочого дня, індивідуальні відмінності у заробітній платі зумовлені неоднаковою інтенсивністю праці.

Купівля-продаж робочої сили об'єктивно на поверхні виступає у формі купівлі-продажу праці, тому вартість робочої сили перетворюється на заробітну плату, тобто набуває перетвореної форми. Оскільки заробітна плата приховує купівлю-продаж робочої сили, вона стирає всі сліди поділу робочого дня на необхідну і додаткову, оплачену і неоплачену працю. Тим самим приховується наявність експлуатації. Вартість робочої сили, виражена у грошах, набирає форми ціни робочої сили.

Заробітна плата – це грошовий вираз вартості і ціни товару робоча сила, а також відносин між капіталістами і найманими робітниками з приводу формування умов праці, ефективності функціонування, привласнення необхідного продукту.

Розмір заробітної плати залежить від співвідношення попиту і пропозиції, зростання потреб, підвищення продуктивності та інтенсивності праці, від освітнього і кваліфікаційного рівня працівників, організованості робітничого та профспілкових рухів, якості національного трудового законодавства та ін.

Сутність заробітної плати повніше розкривається у виконуваних нею функціях.

- Відтворювальна функція означає забезпечення розширеного відтворення вартості робочої сили працівника;
- Стимулююча функція передбачає, що заробітна плата стимулюватиме високоєфективну працю;
- Розподільча функція передбачає стимулювання припливу робочої сили в одні сфери і галузі та її відпливу з інших.

8.2. Форми та системи заробітної плати

Заробітна плата існує у двох основних формах: почасовій і відрядній.

Почасова (погодинна) заробітна плата – це плата за певну тривалість відпрацьованого часу. Вона виплачується згідно із трудовою угодою і погодинною ставкою заробітної плати.

Відрядна заробітна плата залежить від обсягу виконаної роботи або кі-

лькості виробленого продукту за одиницю часу.

Почасова оплата застосовувалась на початкових етапах розвитку ринкової економіки, коли праця була малокваліфікованою і різниця в продуктивності праці була малопомітною.

За індустріального технологічного способу виробництва зросло значення відрядної заробітної плати.

Сьогодні пануючою знову стала почасова заробітна плата. Це зумовлено широким застосуванням у виробництві конвеєрів, напівавтоматів та автоматів, швидкістю яких і задає інтенсивність праці.

Ці форми комбінуються і утворюють різні системи заробітної плати.

Система Тейлора (потогінна) – система заробітної плати, яка виникла в США на початку ХХ ст. Вона базується на хронометруванні робочого дня і встановленні норм виробітку для фізично найсильніших, найбільш витривалих і кваліфікованих робітників.

Однією з найпоширеніших є **тарифна система оплати праці**. Величина заробітної плати при цьому визначається тарифною ставкою, яка є різною для працівників однієї спеціальності, але різної кваліфікації. Тарифна ставка визначається тарифним розрядом (розряди утворюють тарифну сітку) і тарифним коефіцієнтом, який є різницею між суміжними тарифними розрядами.

Одним із варіантів тарифної системи є **система аналітичної оцінки робочих місць**. Вона передбачає, що тарифні ставки встановлюються залежно від відносної складності робіт, а не кваліфікації працівників.

Відрядно-прогресивна система оплати праці передбачає виплату вищої прогресивної розцінки за виготовлений понад норму виріб (операцію). Метою даної системи є стимулювання вищої інтенсивності праці порівняно з середнім її рівнем в межах окремої галузі чи підприємства.

Преміальні системи заробітної плати передбачають застосування різних премій і стимулів. Премії виплачуються за неухильне дотримання технології, якість продукції, безаварійну роботу, великий стаж роботи у даній фірмі, тощо.

Преміальні системи будуються так, щоб стимулювати, пов'язані із поліпшенням окремих показників роботи, доповнювали один одного, а розміри одноразових підвищень тарифних ставок і окладів для робітників і конторських службовців були не менше 3% від основної заробітної плати, для майстрів і техніків – не менше 5%. Якщо розміри разових підвищень нижчі, вони перестають відігравати стимулюючу роль.

Колективні системи заробітної плати передбачають виплату частини заробітків із преміального фонду.

Прикладом є **система Скенлона**. Вона передбачає попереднє колективне (з участю керівництва підприємства і профспілок) встановлення нормативів витрат на робочу силу у загальній вартості чистого продукту фірми. Якщо виникає економія витрат фірми, то на цю суму утворюється спеціальний фонд. З цього фонду 25% зараховують до резерву для можливих перевитрат

фірми на робочу силу в майбутньому. Із суми, що залишилась, виплачують премії (25% - адміністрації, 75% - робітникам). Премії розподіляються відповідно до тарифних ставок.

Найпоширенішою формою колективної оплати праці є **система „участі у прибутках”**. Вона передбачає утворення преміального фонду за рахунок задалегідь встановленої частки прибутку фірми. Виплати з преміального фонду не оподатковуються. Премії нараховують за підвищення продуктивності праці, зниження витрат виробництва. Виплата премій робітникові залежить від розміру його заробітної плати з урахуванням особистих і трудових характеристик. Дана система передбачає виплату премії або її частини у формі акцій. Акції, як правило привілейовані (по ним виплачується фіксований, не залежний від розміру прибутку дивіденд і вони не дають своєму власнику право голосу). Робітник тепер вважається співвласником підприємства і від нього вимагають відмовитись від страйків. Робітники не можуть вільно розпоряджатися цими акціями. При переході на інше підприємство або з виходом на пенсію акції у них викуповують за ринковою ціною.

8.3. Номінальна і реальна заробітна плата

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку отримують робітники і службовці згідно з оцінкою вартості робочої сили. Вона включає в себе податки та інші обов’язкові платежі із заробітків.

Розміри номінальної заробітної плати не дають реального уявлення про життєвий рівень працівників, їх споживання.

Реальна заробітна плата – кількість товарів і послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату за існуючого рівня цін після відрахування податків та інших платежів.

Отже, рівень реальної заробітної плати залежить від: номінальної заробітної плати; рівня цін на життєві блага; рівня податків.

Величина номінальної заробітної плати визначається попитом і пропозицією на робочу силу. Значний вплив на величину грошового доходу працівника має науково-технічна революція. З її розвитком зростають витрати на навчання, підвищення освітнього, кваліфікаційного та культурного рівня, що значно збільшує вартість робочої сили. Це, в свою чергу, передбачає зростання номінальної заробітної плати.

В значній мірі рівень заробітної плати залежить від організованості та дієвості професійних спілок трудящих.

При обчисленні рівня заробітної плати застосовується показник мінімальної заробітної плати.

Мінімальна заробітна плата – це мінімально допустимий рівень оплати робочої сили та результатів праці у формі місячного заробітку або погодинних тарифних ставок.

Механізм її встановлення у країнах світу різний: законодавче забезпечення, укладення генеральної угоди на національному або галузевому рівні, при-

йняття відповідних рішень місцевими органами влади.

Основою розрахунку мінімальної заробітної плати є прожитковий мінімум. В Законі України „Про прожитковий мінімум”, прожитковий мінімум визначається як вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини і збереження її здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Проте мінімальна заробітна плата може бути й нижчою за прожитковий мінімум, що залежить від рівня економічного розвитку країни.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

8.1. Сума грошей, яку отримує працівник за продаж власної робочої сили

– це:

- а) номінальна заробітна плата;
- б) реальна заробітна плата;
- в) мінімальна заробітна плата.

8.2. Кількість товарів та послуг, які працівник може придбати на свій грошовий заробіток – це:

- а) номінальна заробітна плата;
- б) реальна заробітна плата;
- в) відрядна заробітна плата.

8.3. Джерелом заробітної плати, яку робітник отримує на підприємстві, є:

- а) накопичені гроші роботодавця;
- б) прибуток;
- в) новостворена робітником вартість.

8.4. Реальне уявлення про рівень добробуту працівника дає:

- а) рівень номінальної заробітної плати;
- б) рівень реальної заробітної плати;
- в) рівень мінімальної заробітної плати.

8.5. Чинником зростання реальної заробітної плати є:

- а) підвищення рівня інфляції;
- б) зниження цін на товари і послуги;
- в) запровадження платного навчання та медичного обслуговування.

Тема 9. Підприємство та підприємництво

Ключові слова: підприємництво, одноосібне господарство, партнерство, корпорація, підприємство, принципи комерційного (господарського) розрахунку, кругообіг капіталу, оборот капіталу, основний капітал, оборотний капітал, амортизація, моральний знос, фізичний знос.

9.1. Теоретичні основи підприємництва

Підприємництво – це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку.

З цього випливає, що підприємництво пов'язане із застосуванням капіталу. В той же час, підприємництво – це не просто прагнення отримати великий прибуток. Неодмінним компонентом підприємництва є компетентність, новаторство, уміння організувати і управляти виробництвом.

Суб'єктами підприємництва є приватні особи, які необмежені законом у правоздатності або дієздатності, групи осіб, держава.

Об'єктом підприємництва є господарська діяльність, спрямована на одержання прибутку.

Однак поряд із певною свободою підприємницької діяльності і рівністю можливостей для всіх підприємців, існують певні законодавчі обмеження підприємництва:

- певні види діяльності можуть здійснюватися лише державними підприємствами (виготовлення і реалізація наркотичних засобів, зброї та вибухових речовин, цінних паперів і грошей);
- уряд встановлює перелік видів діяльності, якими можна займатися лише за ліцензіями (дозволом);
- окремими видами діяльності можна займатися лише за наявністю кваліфікаційного атестата (лікар, юрист, кулінар та ін.).

Існує три **форми організації підприємництва**:

➤ **одноосібне господарство** – така форма організації, коли один власник приймає одноосібні рішення і несе повну та необмежену відповідальність усі своїм майном за результати діяльності;

➤ **партнерство** – форма організації підприємництва, що ґрунтується на об'єднанні майна різних власників, коли два або більше підприємців приймають рішення спільно і несуть солідарну відповідальність за всі справи. Якщо це партнерство з обмеженою відповідальністю то в разі банкрутства співвласники ризикують втратити лише свою частку в капіталі підприємства. Партнерство з необмеженою відповідальністю означає відповідальність особистим майном;

➤ **корпорація** – форма організації підприємництва на основі акціонерної власності, в якій підприємець, як правило, відокремлений від власності, а його фінансова відповідальність обмежена.

9.2. Підприємства: їх суть та класифікація

Підприємство – це первинна ланка суспільного поділу праці, основна структурна ланка економіки і самостійний господарський суб'єкт, який здійснює виробничу чи комерційну діяльність з метою одержання прибутку.

Чому в такій якості виступає саме підприємство?

- На підприємстві поєднуються фактори виробництва. Відбувається процес виробництва та надання послуг.
- Вирішується доля науково-технічного прогресу та питання ефективності всієї економіки.
- Пануюча в суспільстві система виробничих відносин (відносин економічної власності) складається саме на окремих підприємствах. Тут формуються і розвиваються відносини між працівниками і власниками, між власниками даного підприємства та суб'єктами інших підприємств, а також з державою з приводу привласнення продуктивних сил, їх використання як засобу привласнення результатів праці.

Основною ознакою підприємства є його економічна та юридична самостійність. Тут може працювати і три працівники і 30 тисяч – в обох випадках це будуть окремі підприємства.

Економічна самостійність підприємства – це можливість самостійно вирішувати основні економічні питання.

Юридична самостійність визначається тим, що підприємство має право укладати господарські угоди, має самостійний баланс, рахунки в банку, свою печатку і товарний знак.

Підприємства діють у різних сферах та умовах. Це породжує **багаточисельність видів**.

- **За критерієм власності підприємства поділяються** на державні, колективні трудові, колективні капіталістичні, приватнокапіталістичні, індивідуальні, сімейні, змішані, які засновані на поєднанні різних типів власності.
- **За характером виробничої діяльності розрізняють підприємства** промислові, торгівельні, транспортні, зв'язку, будівельні та інші.
- **За розмірами виділяють** великі, середні і малі підприємства. Вони розрізняються за обсягами застосованого капіталу, господарського обороту і чисельності працівників.
- **За наявністю влади на ринку** бувають конкурентні, олігопольні та монопольні підприємства.

В основі діяльності усіх підприємств лежать принципи комерційного (господарського) розрахунку: самокупність, самофінансування, самоуправління, конкурентність.

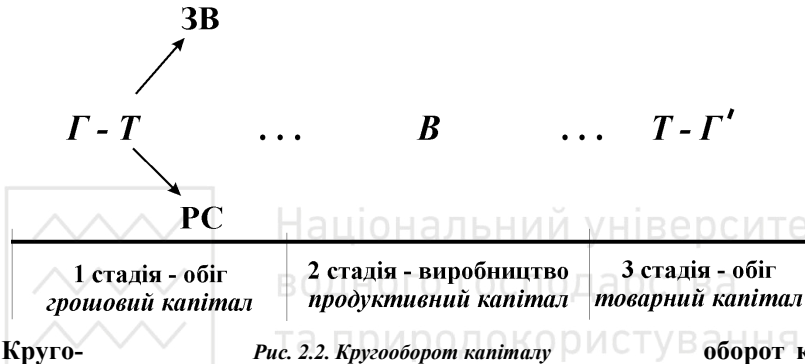

9.3. Кругооборот капіталу

У будь-якому процесі виробництва, незалежно від його суспільної форми, беруть участь матеріальні й особисті фактори виробництва.

Якщо розглядати їх поза конкретною соціальною формою, то вони виступають як звичайні засоби створення корисного продукту для задоволення природної мети виробництва. В цій якості фактори виробництва виступають як фонди підприємства.

В умовах розвинутого товарного виробництва фактори виробництва служать для створення і збільшення додаткової вартості, а значить набувають форми капіталу. Капітал в процесі виробництва здійснює свій кругооборот (рис. 2.2).

Національний університет водного господарства та природокористування

Рис. 2.2. Кругооборот капіталу

Кругооборота — це оборот капіталу, в процесі якого капітал послідовно набуває трьох функціональних форм і проходить три стадії.

Перша і третя стадії – це стадії обігу, друга стадія є стадією виробництва.

На першій стадії капітал виступає у грошовій формі. Гроші авансуються на придбання необхідних засобів виробництва і робочої сили. Створюються умови для здійснення процесу виробництва. Грошовий капітал перетворюється на продуктивний.

На другій стадії відбувається процес виробництва, який полягає у споживанні поєднаних засобів виробництва і робочої сили. Капітал у продуктивній формі створює новий товар, його споживчу вартість і вартість, яка включає додаткову вартість. Тобто відбувається зміна продуктивної форми капіталу на товарну форму.

На третій стадії відбувається реалізація створеного товару. Товарний капітал перетворюється на грошовий. Власнику підприємства повертається авансована на виробництво сума разом з реалізованою додатковою вартістю у формі прибутку.

Умовою безперервного кругообороту є зміна однієї функціональної форми іншою. Необхідно ,також, щоб капітал одночасно знаходився в усіх трьох формах: частина має перебувати в грошовій формі, частина – у продуктивній,

9.4. Оборот капіталу. Основний і оборотний капітал

Безперервне повторення процесу кругообороту називається **оборотом капіталу**.

Оборот капіталу не співпадає з часом кругообороту. Протягом одного кругообороту власнику підприємства повертається лише частина авансованих (вкладених у виробництво) коштів. Повний оборот передбачає повернення усіх авансованих коштів.

Час обороту складається із часу виробництва і часу обігу.

$$t_{об} = t_g + t_o, \quad (2.6)$$

де $t_{об}$ – час обороту;

t_g – час виробництва;

t_o – час обігу.

Час виробництва включає: час перебування предметів праці і обладнання у виробничих запасах; робочий період – це час праці людини, її дії на предмети праці; технологічні перерви або час дії сил природи на продукт (наприклад, пшениця достигає, фарба сохне, тісто сходить); час перерв у процесі праці, які пов'язані з організацією виробництва.

$$t_g = t_p + t_z + t_{nm} + t_{no} \quad (2.7)$$

де t_p – робочий період; t_z – час перебування у виробничих запасах;

t_{nm} – час технологічних перерв; t_{no} – час організаційних перерв.

Час обігу – це час, який витрачається на закупівлю факторів виробництва і час реалізації готового продукту.

Швидкість обороту капіталу вимірюється кількістю оборотів протягом року:

$$n = \frac{O}{o}, \quad (2.8)$$

де n –кількість оборотів капіталу за рік;

O – одиниця виміру часу обороту (рік);

o – час обороту даного капіталу.

В залежності від особливостей обороту продуктивний капітал поділяється на основний та оборотний.

Основний капітал – це частина капіталу, яка повністю бере участь у виробництві і тривалий час зберігає свою фізичну форму (споживчу вартість), але переносить свою вартість на створену продукцію по частинам протягом значного проміжку часу (більше 365 календарних днів).

До основного капіталу **відносять виробничі будівлі та споруди, маши-**

ни, обладнання, інструменти тощо.

Оборотний капітал – це частина капіталу, яка протягом одного виробничого циклу (кругообороту) втрачає свою споживчу вартість (змінює фізичну форму), а її вартість повністю переноситься на новостворений товар і повністю повертається у грошовій формі до свого власника.

До оборотного капіталу відносять сировину, матеріали, паливо, електроенергію, напівфабрикати, робочу силу.

Основний капітал здійснює свій оборот більше одного року, як правило, за кілька років.

Оборотний капітал робить декілька оборотів за рік.

Розрізняють загальний та реальний оборот капіталу. Загальний оборот капіталу – це його оборот по вартості, а реальний – по натуральній формі. Реальний оборот здійснюється повільніше, він завершиться лише тоді, коли закінчатиме оборот по вартості найповільніші елементи продуктивного капіталу.

$$O_k = \frac{K_{oc}}{t} + K_{об} \times n, \quad (2.9)$$

де O_k – величина загального обороту капіталу протягом року;

K_{oc} – вартість основного капіталу;

$K_{об}$ – вартість оборотного капіталу.

Основний капітал поступово зношується. Розрізняють фізичний та моральний знос.

Фізичний знос основного капіталу – це поступова втрата засобами праці споживчої вартості в процесі виробничого використання та під впливом сил природи.

Моральний знос – це знецінення основного капіталу внаслідок появи на ринку аналогічних, але більш продуктивних чи дешевих засобів праці, що автоматично зменшує вартість уже задіяного основного капіталу.

Якщо фізичний знос настає в результаті використання основного капіталу, то його вартість не втрачається, а переноситься по мірі зносу, частинами, на створюваний товар. При реалізації товару, ця частина вартості повертається власнику підприємства у грошовій формі. Процес відшкодування у грошовій формі вартості основного капіталу, що відповідає його зносу, називається **амортизацією**. Самі відрахування називаються амортизаційними. Амортизаційні відрахування зосереджуються у амортизаційному фонді підприємства. Кошти з амортизаційного фонду використовуються для заміни засобів праці після їх повного зносу або для їх капітального ремонту.

Щорічні амортизаційні відрахування, які надходять до амортизаційного фонду, здійснюються за спеціальними нормами амортизації. Норма амортизації розраховується за формулою:

$$A' = \frac{A}{K_{oc}} \times 100\%, \quad (2.10)$$

де A' – норма амортизації;
 A – сума амортизаційних відрахувань за рік;
 K_{oc} – вартість основного капіталу.

Окрім основного та оборотного капіталу, кожне підприємство використовує капітал обігу, який складається з готової продукції та грошових коштів. Сукупність оборотного капіталу та капіталу обігу утворює **оборотні засоби** підприємства (рис. 2.3).

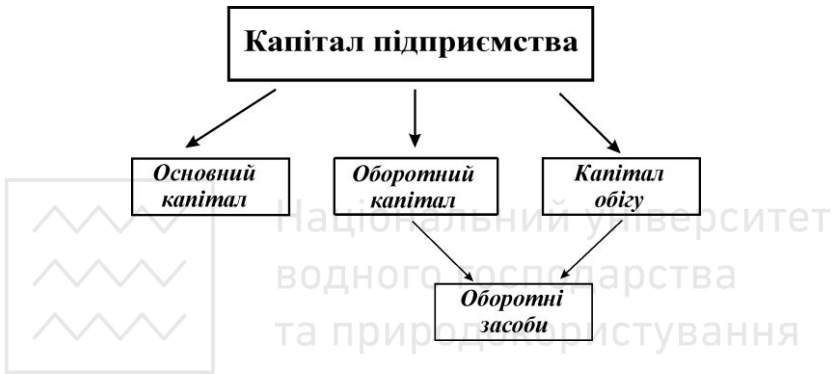

Рис. 2.3. Структура капіталу підприємства

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

9.1. Процес відшкодування у грошовій формі вартості основного капіталу - це:

- а) амортизація;
- б) моральний знос основного капіталу;
- в) фізичний знос основного капіталу.

9.2. Підприємництво – це:

- а) виробнича діяльність, спрямована на отримання надприбутку;
- б) торговельна діяльність, спрямована на отримання прибутку;
- в) самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції та надання послуг з метою отримання прибутку.

9.3. Кругообіг капіталу, взятий не як окремий акт, а як процес, що постійно відновлюється, називається:

- а) часом обігу капіталу;
- б) оборотом капіталу;
- в) відтворенням капіталу.

9.4. З наведених співвідношень між основним та постійним капіталом правильним є:

- а) основний капітал > постійний капітал;
- б) основний капітал < постійний капітал;
- в) основний капітал = постійний капітал.

9.5. Відмінність між змінним та оборотним капіталом полягає у тому, що:

- а) змінний капітал включає вартість робочої сили та предметів праці, а оборотний – лише робочої сили;
- б) змінний капітал включає лише вартість робочої сили, а оборотний – лише предметів праці;
- в) змінний капітал включає лише вартість робочої сили, а оборотний – робочої сили і предметів праці.

Тема 10. Витрати виробництва та прибуток

Ключові слова: витрати виробництва, собівартість, авансований капітал, прибуток, рентабельність, міжгалузева конкуренція, середній прибуток, ціна виробництва.

10.1. Витрати виробництва та собівартість

З погляду окремого підприємства **витрати виробництва** – це те, у що обходиться йому виготовлення товарів. Вони складаються з витрат на предмети праці, певної частки зношених засобів праці і оплати робочої сили. Витрати виробництва виражаються формулою:

$$k = c_{cn} + v, \tag{2.11}$$

де k – витрати виробництва;

c_{cn} – вартість спожитих засобів виробництва;

v – вартість необхідного продукту (необхідного для відтворення робочої сили працівника).

Витрати власника підприємства і витрати суспільства на виробництво товару – не одне і те саме.

Витрати суспільства – це те, у що обходиться створення товару всьому суспільству. Витрати суспільства вимірюються затратами праці, отже приймають форму вартості і виражаються формулою:

$$W = c + v + m.$$

Потрібно розрізняти авансовий капітал і витрати виробництва.

Авансований капітал – це початково вкладений капітал. Витрати втілюють лише спожитий (використаний) капітал.

Для власника підприємства не існує поділу на постійний та змінний капітал, він ігнорує роль змінного капіталу у створенні додаткової вартості. Власник чекає віддачі від усіх частин капіталу. Він прагне знати, у що обходиться йому виробництво товару та які існують шляхи зниження витрат.

Виражені в грошовій формі витрати підприємства на виготовлення та реалізацію продукції називаються **собівартістю**.

У вітчизняній господарській практиці розрізняють декілька **видів собівартості**. **Індивідуальна** – це затрати на виробництво одиниці певного виду продукції. **Цехова** – затрати виробництва в межах певного цеху. **Виробнича (фабрично-заводська)** – сума затрат на виробництво продукції, що включає виробничі і загальноуправлінські витрати підприємства. **Повна собівартість** включає фабрично-заводську, а також витрати, пов'язані з реалізацією продукції.

Співвідношення елементів витрат у повній собівартості називається її **структурою**. На підприємствах різних галузей структура витрат неоднакова. В легкій, харчовій промисловості на першому місці стоять витрати на сировину і матеріали, у вугільній промисловості домінують витрати на заробітну плату, на гідроелектростанціях – 82% собівартості становлять амортизаційні відрахування. У пошуках резервів зниження собівартості обов'язково потрібно враховувати ці галузеві особливості.

У зниженні собівартості зацікавлені як окремий власник підприємства, так і суспільство в цілому. Підприємцю зниження собівартості забезпечує додатковий прибуток. Для суспільства низька собівартість означає ефективне використання вивільнених ресурсів для виробництва додаткових матеріальних благ. Крім того, зниження собівартості окремими підприємствами створює передумови для зниження цін.

10.2. Прибуток підприємства

З точки зору політичної економії **прибуток** – це перетворена форма додаткової вартості, що виражає відносини економічної власності між найманими працівниками та власниками засобів виробництва щодо створення та реалізації додаткової вартості.

Створюється додаткова вартість робочою силою. Але її не виробити без затрат постійного капіталу. Тому при реалізації товару додаткова вартість виступає як породження всього авансованого капіталу. Реалізована додаткова вартість – це є **прибуток**. Додаткова вартість створюється в процесі вироб-

ництва, а прибуток виборюється в гострій конкурентній боротьбі. Додаткова вартість – це не прибуток, а джерело прибутку.

Вартість створеного товару включає $c + v + m$, а формула ціни виробництва реалізованого товару має вигляд:

$$Ц_B = c_{cn} + v + P, \quad (2.12)$$

де $c_{cn} + v$ – витрати виробництва;

P – прибуток.

Прибуток вираховується як різниця між ціною (грошовим виразом вартості) і повною собівартістю. У господарській практиці розрізняють прибуток балансовий і чистий (розрахунковий). **Балансовий прибуток** – це вся сума прибутку, отриманого підприємством після реалізації продукції (виручка мінус повна собівартість). **Чистий прибуток** – це той прибуток, що залишається після сплати податків та інших платежів у бюджет.

Прибуток завжди належить власнику підприємства. Визначаючи доходність підприємства власник порівнює додаткову вартість з усім авансованим капіталом, тобто розраховує норму прибутку P'

$$P' = \frac{m}{K_{ab}} \times 100\%, \quad (2.13)$$

Маса прибутку розраховується за формулою

$$P = K_{ab} \times P', \quad (2.14)$$

де P – абсолютна величина прибутку (маса прибутку);

K_{ab} – величина авансованого капіталу.

У вітчизняній практиці застосовується такий узагальнюючий показник ефективності витрат підприємства, як рентабельність.

$$P_{en} = \frac{P_{\sigma}}{\Phi_{oc} + O_3} \times 100\%, \quad (2.15)$$

де P_{σ} – балансовий прибуток,

Φ_{oc} – вартість основних фондів,

O_3 – нормативні оборотні засоби.

Підприємства можуть розраховувати і поточну рентабельність (рентабельність продукції).

$$P_{en} = \frac{P_{\sigma}}{C_{\sigma}} \times 100\%, \quad (2.16)$$

де C_{σ} – собівартість продукції.

10.3. Міжгалузєва конкуренція та середній прибуток

Природа капіталу як самозростаючої вартості відображає прагнення підприємств до одержання максимального прибутку. Але в різних галузях внаслідок неоднакових умов виробництва, що у першу чергу пов'язано з різною органічною будовою капіталу, рівні капітали створюють різну по величині додаткову вартість. Отже різними будуть і галузєві норми прибутку. Виникає суперечність, яка розв'язується міжгалузєвою конкуренцією.

Підприємці, які вклали капітал в галузі з нижчою нормою прибутку, намагаються вилучити його з цих галузей і помістити в галузі з найвищою нормою прибутку. Якщо це вдається, то скорочується виробництво товарів в галузях з низькою нормою прибутку і розширюється в галузях з високою нормою прибутку. Тепер пропозиція в галузях, звідки відбувся вплив капіталу, зменшується, попит на товари зростає, ціни стають вищими від ринкової вартості товарів. В галузях, куди переливаються капітали, навпаки, пропозиція збільшується, попит зменшується, ринкові ціни знижуються, поки не опустяться нижче їх вартості.

Все це відбувається до того моменту, поки норми прибутку в різних галузях не вирівнюються. Тоді приплив додаткових капіталів припиниться, адже у кожній галузі тепер буде рівний прибуток на рівний капітал.

Капітали завжди шукають галузі з більш високою нормою прибутку. Однак це в умовах вільної конкуренції, коли немає ніяких обмежень для переливу капіталу із галузі в галузь, завжди приведе до вирівнювання норми прибутку. Отже, завдяки постійному переливу капіталів і зміні співвідношення між попитом та пропозицією, норма прибутку вирівнюється в усіх галузях. Конкуренція капіталів різних галузей забезпечує таку їх пропорцію між різними галузями, яка приносить на однакові капітали, незалежно від їх органічної будови і швидкості обороту, в середньому однаковий прибуток.

Середня норма прибутку може бути визначена, як

$$p'_{cep} = \frac{\sum m}{\sum K_{ab}} \times 100\% = \frac{\sum m}{\sum (c + v)} \times 100\%, \quad (2.17)$$

де p'_{cep} – середня норма прибутку.

Середній прибуток є добутком індивідуального капіталу на середню норму прибутку:

$$P_{cep} = K_{ab} \times p'_{cep}, \quad (2.18)$$

Міжгалузєва конкуренція веде до встановлення середніх ринкових цін, які забезпечують капіталам, зайнятим у різних галузях, однакову загальну, середню норму прибутку. Така середня ціна товарів називається їх **ціною виробництва**.

Ціна виробництва включає витрати і середній прибуток:

$$Ц_B = c_{cn} + v + P_{cep}, \quad (2.19)$$

Визначте єдино правильну відповідь

10.1. Матеріальні витрати підприємства на виробництво товару, виражені в грошовій формі - це:

- а) ціною виробництва; б) вартістю виробництва; в) собівартістю.

10.2. Авансований капітал – це:

- а) спожитий постійний капітал;
б) суспільна вартість виробництва товару;
в) початково вкладений у виробництво капітал.

10.3. Витрати суспільства на виготовлення товару більші за витрати виробництва:

- а) на величину вартості додаткового продукту;
б) на величину амортизаційного фонду;
в) на величину фонду заробітної плати.

10.4. Середній прибуток і ціна виробництва утворюються в результаті:

- а) внутрішньогалузевої конкуренції;
б) міжгалузевої конкуренції;
в) досконалої конкуренції.

10.5. Ціна виробництва визначається за формулою:

- а) $c + v + m$; б) $c_{cn} + v + P_{сер}$; в) $c + v$.

Тема 11. Капітал сфери обігу

Ключові слова: торговий капітал, капітал обігу, витрати обігу, позичковий капітал, акціонерне товариство, акція, дивіденд, засновницький прибуток, реальний капітал, фіктивний капітал, контрольний пакет акцій.

11.1. Торговий капітал і торговий прибуток

Розвинуте капіталістичне виробництво не може обійтись без торгівлі. Її найчастіше організує торговий капітал. **Торговий капітал** – відособлена товарна форма промислового капіталу, що функціонує в сфері обміну товарів.

За часів зародження товарного виробництва промислові підприємці самі реалізували свій товар. Із зростанням обсягів виробництва, з ускладненням проблеми реалізації поєднувати виробництво і торгівлю одною стає не під

силу. В умовах розвинутого (капіталістичного) товарного виробництва торгівля відособлюється в окрему сферу застосування капіталу. У сфері обігу, як відомо, не створюється ні вартості, ні додаткової вартості. Тут відбувається лише зміна товарної форми капіталу в грошову. Водночас, беручи на себе збут товару, торговий капітал сприяє зростанню промислового прибутку, адже дає можливість промислому капіталові зосереджуватись лише на виробництві.

Спеціалізація особливої групи підприємців на реалізації товару сприяє скороченню часу обігу, прискорює оборот всього капіталу. Зменшується частка суспільного капіталу, що перебуває в сфері обігу, збільшується питома вага виробничого капіталу маса створеного прибутку.

Торговий капіталіст може обслуговувати збут товарів кількох промислових підприємств. Він торгує не одним, а багатьма видами товару, обслуговуючи обороти капіталів різних галузей виробництва. При цьому торговий капітал значно швидше здійснює власний оборот, адже час його обороту обмежується лише часом купівлі і продажу товару.

Спеціалізація торгового капіталу скорочує витрати обігу. На торгіві операції торговці витрачають менші кошти, ніж витрачали б промисловці, якби самі реалізували свій товар.

Торговий капітал визначаючи попит на товари, впливає на виробництво, пристосовує його до ринку, змушує промисловців випускати товари, які користуються попитом. Торговий капітал впливає й на попит, рекламуючи продукцію і доставляючи її на віддалені ринки.

Все це пояснює необхідність і доцільність відособлення торгового капіталу.

Торговий капітал складається з двох частин: капітал обігу та витрати обігу.

Капітал обігу – капітал, авансований на придбання у промислового капіталіста продукції для продажу. Ця частина торгового капіталу відшкодовується у результаті реалізації продукції.

Витрати обігу – частина капіталу, авансованого на обслуговування процесу продажу товару. Вони поділяються на додаткові та чисті витрати обігу.

Додаткові витрати обігу – витрати пов'язані з продовженням процесу виробництва у сфері обігу (транспортування товарів, їх сортування, фасування, упакування й зберігання). Тобто, все те, що повинно робити виробництво, але частково передає у сферу обігу. Праця, затрачена на ці процеси, створює як вартість (в т.ч. і додаткову), так і споживчу вартість. Тому ці витрати включаються у вартість товару й покриваються в процесі його реалізації як витрати виробництва.

Чисті витрати обігу – витрати, які зумовлені процесом обігу, тобто йдуть на суто торгівельні операції (зарплата торгівельних робітників та службовців, адміністративно-управлінські видатки, оренда й утримання торгівельних приміщень, реклама). Ці витрати покриваються за рахунок додаткової вартості.

Торговий капітал має приносити прибуток. Його джерелом є додаткова вартість, яка складається з двох частин. Одна з них створюється у торгівлі (при виконанні операцій, які продовжують процес виробництва). Друга – це частина додаткової вартості, створеної у сфері виробництва, яку промисловці виділяють торговцям за збут їх товарів.

Торговий прибуток – це перетворена форма додаткової вартості, яку отримують торгові підприємці у процесі їх господарської діяльності.

Норма торгового прибутку повинна бути не меншою норми промислового прибутку. Торговий капітал приймає участь у гострій міжгалузевій конкуренції. Капітал мігрує між виробництвом та обігом доти, поки норми прибутку не вирівняються в середню. Формула середньої норми прибутку, з урахуванням торгового капіталу і витрат обігу буде такою :

$$p'_{сер} = \frac{\sum m - ЧВО}{K_{np} + K_{торг}} \times 100\%, \quad (2.20)$$

де $p'_{сер}$ – середня норма прибутку;

$ЧВО$ – чисті витрати обігу

Якби торговець не отримував на свій капітал середнього прибутку, він перерів би його у більш прибуткову галузь, а промисловцю довелось би самому займатись збутом свого товару, що значно зменшило б його прибутки.

$$P_{сер.пр} = K_{пр} \times p'_{сер}, \quad (2.21)$$

$$P_{торг} = K_{торг} \times p'_{сер}, \quad (2.22)$$

де $P_{сер.пр}$ – середній прибуток промисловий;

$P_{торг}$ – прибуток торговий

Перетворення частини додаткової вартості у торговий прибуток вносить певні корективи у механізм ціноутворення. Відбувається розщеплення вартості на два види ціни виробництва. Торговий капіталіст купує у промислового товари за цінами виробництва промисловості (або оптовими цінами), які включають витрати виробництва промислового підприємства та середній прибуток. Продає торговий капіталіст кінцевим споживачам товар за дійсною ціною виробництва (роздрібною), до якої входять ціна виробництва промисловості, а також витрати обігу і торговий прибуток.

$$Ц_o = k + P_{сер.пр}, \quad (2.23)$$

$$Ц_p = Ц_o + ЧВО + P_{торг}, \quad (2.24)$$

де $Ц_o$ – ціна оптова;

$Ц_p$ – ціна роздрібна;

$ЧВО$ – чисті витрати обігу.

В роздрібній ціні торговцю повертаються витрати обігу і отримується торговий прибуток. Додаткові витрати обігу враховуються разом з витратами виробництва, адже вони є прямим продовженням останніх. Чисті витрати обігу відшкодовуються через торгіву націнку до оптової ціни.

11.2. Позичковий капітал і позичковий процент

В умовах розвинутого товарного виробництва поряд з промисловим та торговим капіталом, отримує рух також грошовий капітал. Він перетворюється у особливу форму капіталу – позичковий капітал. Це означає, що гроші перетворюються в товар, споживча вартість якого – це здатність приносити прибуток у формі процента.

Виникнення торгівлі грошима пов'язано з появою в процесі кругообороту капіталу тимчасово вільних грошей, які не можуть відразу бути використані як капітал. Так у функціонуючих капіталістів амортизаційні відрахування нагромаджуються в амортизаційних фондах, які певний час не використовуються. Тимчасово вільними є гроші виручені в результаті реалізації продукції і які чекають строку виплати заробітної плати і купівлі сировини та матеріалів для продовження виробництва. Частина прибутку функціонуючі капіталісти виділяють на нагромадження. Ці гроші не можуть бути використані за призначенням, доки не буде зібрана необхідна сума. Всі ці вільні грошові засоби акумулюються в банках. У цих же банках тримають свої гроші самі торговці грошми – банкіри, капіталісти-рантє – грошові капіталісти, що не займаються бізнесом і живуть на доходи від грошей, які вони нагромадили в минулому. В банках концентруються і заощадження різних верств населення.

З іншого боку, завжди є ті, хто має тимчасову потребу в грошах.

Наявність тимчасово вільних грошей і тимчасова потреба в них призводять до виникнення і функціонування самостійного позичкового капіталу. Всі, хто має тимчасово вільні гроші, позичають їх банкам, а ті позичають їх усім, хто тимчасово потребує грошей. Гроші, що знаходяться в банку, називають депозитами, видані банками – позиками.

І депозити і позики приносять дохід – процент. Депозитний процент дещо нижчий за позичковий. Різниця між ними (маржа) і утворює дохід банку.

Позичковий капітал – це певна сума вільних грошей, які надаються у тимчасове користування (у позику) з метою отримання проценту.

Позичковий капітал виступає у двох іпостасях (самостійних формах). Для кредитора він – власність, бо приносить дохід не через те, що функціонує, а через те, що являється власністю. Цей же капітал для позичальника (функціонального капіталіста) являється капіталом-функцією. Функціональний капіталіст застосує його в діло і отримає середній прибуток. Оскільки процес виробництва здійснився за умови використання позичкового капіталу, то прибуток розподіляється на дві частини. Капіталіст-функціонер отримує частку, яка називається **підприємницьким доходом**. Частка, яку отримує кредитор – позичковий процент.

Оскільки підприємницький дохід і процент мають одне і теж джерело – додаткову вартість (прибуток), то між грошовими та функціональними капіталістами існує жорстка конкурентна боротьба за те, щоб якомога більше привласнити додаткової вартості. Чим більша ставка процента, тим менший дохід, і навпаки.

Норма проценту (ставка) – це відношення суми процента до величини позичкового капіталу.

$$s = \frac{i_s}{K_s} \times 100\%, \quad (2.25)$$

де s – норма позичкового проценту (ставка проценту);

i_s – сума позичкового проценту;

K_s – величина позичкового капіталу.

Величина проценту регулюється попитом на позичковий капітал та його пропозицією. Однак процент має свої межі.

Він не може перевищувати всього прибутку на позичковий капітал, навіть дорівнювати йому, але й не може впасти до нуля.

У підсумку позичкові капітали так само приносять середній прибуток, як і всі інші капітали.

11.3. Акціонерний капітал і акціонерні товариства

На основі руху позичкового капіталу та відокремленні власності на капітал від його функції широкого розповсюдження набули акціонерні товариства. Історично виникнення акціонерних товариств пов'язане з розвитком продуктивних сил та розширенням капіталістичного виробництва. У 30-х роках XIX століття об'єктивно виникає потреба у спорудженні залізниць, будівництві велетенських фабрик, заснуванні великих банків. Однак індивідуальні капітали, навіть великі, виявилися недостатніми для організації таких підприємств. Формою організації виробництва й мобілізації капіталу, яка дозволила подолати суперечність між зростаючими потребами суспільства й можливостями індивідуальних капіталів, стало акціонерне товариство.

Акціонерне товариство – це основна форма організації великих та частини середніх підприємств, капітал яких формується шляхом об'єднання багатьох індивідуальних капіталів, а також залучення коштів через механізм продажу акцій та облігацій. Капітал, утворений таким чином, називається акціонерним капіталом. Засоби, отримані в результаті випуску і продажу акцій, формують власний капітал товариства. Він може збільшуватись шляхом наступних випусків акцій та вкладення частини прибутку в розширення виробництва.

Засоби, отримані від випуску і продажу облігацій, становлять позичковий капітал акціонерного товариства.

Акціонерні товариства поділяються на два основних типи: відкриті – акції яких вільно продаються і купуються всіма бажаючими. Закриті – акції яких не поступають у вільний продаж, а розподіляються серед засновників.

Акція – це вид цінного паперу без встановленого строку обігу, який свідчить про внесок в капітал акціонерного товариства, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду і участь у розподілі майна підприємства при його ліквідації.

Дивіденд – це доход від акції. Загальні збори акціонерів та адміністрації за результатами господарського року визначають частину прибутку, яка буде розподілятися на акції. Інша частина прибутку витрачається на оплату податків державі, зарплату персоналові, поповнення резервного фонду тощо.

Як предмет постійного продажу і купівлі акції мають свою ціну. Сума зазначена на акції, становить її номінальну вартість, а її фактична продажна ціна називається **курсом акції**. Курс акції визначається за формулою:

$$KA = \frac{D}{s} \times 100\%, \quad (2.26)$$

де KA – курс акції;

D – дивіденд.

Курс акції залежить від розміру виплачуваного дивіденду і від рівня позичкового процента. Чим вища величина дивіденду від позичкового процента, тим привабливішим є вкладання капіталу в акції. Курс акцій залежить і від економічних, політичних, психологічних факторів. Непостійність курсу акцій створює можливість для спекуляції ними в ході біржової гри.

Створення акціонерних товариств викликало появу нового особливого прибутку – засновницького.

Засновницький прибуток – це різниця між курсовою ціною акцій і сумою капіталу, реально вкладеного в акціонерне товариство. Він привласнюється засновниками акціонерного товариства.

$$P_z = \sum KA - K_{ав}, \quad (2.27)$$

де P_z – засновницький прибуток;

$K_{ав}$ – капітал акціонерного товариства.

Розрізняють чотири види акцій:

- іменні;
- на пред'явника;
- привілейовані;
- прості.

При продажу **іменних акцій** до книги реєстрації вносять відомості про кожну таку акцію (в т.ч. про власника), а також про їхню кількість у кожного акціонера. Такі акції, як правило, випускаються крупним номіналом. Вони

випускаються підприємствами закритого типу і не надходять на фондову біржу.

При реєстрації **акцій на пред'явника** до книги заносяться лише відомості про їх загальну кількість. Ці акції мають малий номінал. Вони випускаються підприємствами відкритого типу і надходять на фондову біржу.

За розміром отриманого дивіденду акції поділяються на привілейовані та прості. **За привілейованими** дивіденди виплачують у формі стабільного, заздалегідь фіксованого процента, незалежно від поточного прибутку компанії. У випадку ліквідації акціонерного підприємства їх власникам повертаються вкладені в акції кошти за їх номінальною ціною. Водночас власники привілейованих акцій не мають права голосу на зборах акціонерів. Вплинути на діяльність акціонерного товариства власники “безголосих” акцій можуть шляхом раптового їх продажу на біржі. Масовий продаж акцій веде до падіння їх курсу, що, в свою чергу, може привести до банкрутства підприємства. Запобіжним заходом щодо такої ситуації є підвищення розмірів дивідендів.

За простими (звичайними) акціями дивіденди виплачують залежно від величини прибутку акціонерного товариства в поточному році. Ці акції дають право участі їх власнику в справах акціонерного товариства. Міра участі акціонера в роботі підприємства визначається кількістю акцій, якими він володіє. Кожна проста акція дає своєму власнику право на один голос. Керівні посади в товаристві займають лише ті, хто має більшу кількість акцій. Політику акціонерного товариства визначають власники контрольного пакету акцій.

Контрольний пакет акцій – це найбільша кількість акцій, яка зосереджена в руках одного акціонера і забезпечує власникові безроздільний вплив на прийняття рішень в акціонерному товаристві. Теоретично – 50 % всіх випущених акцій плюс ще одна. В реальному житті контрольний пакет акцій набагато менший. Іноді достатньо мати 5-10 % від загальної кількості акцій, щоб заправляти справами акціонерного товариства.

Виникнення акціонерних товариств і випуск цінних паперів (акцій, облігацій, тощо) ведуть до роздвоєння капіталу на реальний та фіктивний. **Реальний капітал** – це промисловий капітал у всіх його формах (грошовий, продуктивний, товарний). Це капітал, який безпосередньо функціонує, опосередковує виробництво й реалізацію продукції.

Фіктивний капітал – це відображення реального капіталу в цінних паперах. Цінні папери дають право на отримання доходу, але самі участі у створенні цього доходу (у виробництві) не беруть. Виникнувши на основі реального капіталу, фіктивний капітал відривається від нього, потрапляє на фондову біржу й стає там об'єктом купівлі-продажу. Це тінь реального капіталу, його збільшення чи зменшення не обов'язково є наслідком зростання реального капіталу.

Визначте єдино правильну відповідь

11.1. Грошовий капітал, який власник грошей віддає у позику і який приносить йому дохід у вигляді проценту, називається:

- а) акціонерним капіталом;
- б) позичковим капіталом;
- в) фіктивним капіталом.

11.2. Витрати обігу, пов'язані з продовженням процесу виробництва у сфері обігу, називаються:

- а) додатковими витратами обігу;
- б) чистими витратами обігу;
- в) сукупними витратами обігу.

11.3. Вкажіть положення, яке неправильно розкриває сутність контрольного пакету акцій :

- а) контрольним пакетом володіють найбагатші особи або фінансові інститути;
- б) це наявність 51% голосів за сучасних умов;
- в) за допомогою контрольного пакета акцій встановлюється багатоступенева система залежності й контролю однієї могутньої компанії за меншими компаніями.

11.4. Акції - це:

- а) вид цінного паперу без встановленого терміну обігу, який свідчить про пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства і дає йому право на привласнення дивіденду;
- б) документ який дає право на управління підприємством;
- в) цінний папір, який дає право на частку майна в разі ліквідації акціонерного товариства.

11.5. Доход від акцій називається:

- а) процентом;
- б) дивідендом;
- в) депозитом.

Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері

Ключові слова: оренда землі, орендна плата, рента, диференціальна рента, диференціальна рента, абсолютна рента, монопольна рента, агропромисловий комплекс.

12.1. Особливості аграрного сектора економіки

Сільське господарство розвивається на основі тих же об'єктивних економічних законів, що й інші галузі. Водночас аграрний сектор економіки відрізняється рядом особливостей.

По-перше, якщо для промисловості земля являється загальною умовою функціонування, то для сільського господарства земля – головний об'єкт виробничих відносин і основний засіб виробництва. Специфіка землі полягає в тому, що вона є обмеженою в просторі та в значній мірі не відтворюваною. Площа придатної для використання землі поступово скорочується, землю поглинають міста, кар'єри і водосховища, вона забруднюється, засмічується, засолюється тощо. Водночас за раціонального використання вона не втрачає своїх корисних властивостей, може поліпшуватись. Земля займає постійне місце розташування, її неможливо транспортувати, не можна “наблизити” до ринку. Земля не однорідна за якістю (родючістю).

По-друге, у сільському господарстві існує тісне переплетення та взаємодія економічних законів із природними та біологічними законами.

По-третє, робочий період не співпадає з часом виробництва. Прискорити виробництво практично не можливо.

По-четверте, існує значний розрив між робочим періодом та кінцевим результатом.

По-п'яте, сезонний характер використання техніки та робочої сили.

По-шосте, специфічними основними виробничими фондами є продуктивна худоба, деревинні та плодово-ягідні культури. Своєрідними оборотними фондами є насіння, молодняк на відгодівлі, корми тощо. Виробничим фондам властива повільніша оборотність. (внаслідок нетривалого використання).

Названі особливості стосуються продуктивних сил аграрного сектора. Мають свою специфіку в аграрному виробництві і виробничі відносини.

Виробничі відносини (відносини економічної власності) в аграрному секторі – це відносини, які виникають з приводу привласнення та використання землі та інших засобів сільськогосподарського виробництва, а також виробництва, розподілу, обміну й споживання сільськогосподарської продукції та послуг. В сільському господарстві у виробничі відносини вступають три групи суб'єктів: землевласники, орендарі (власники капіталу), наймані сільськогосподарські працівники.

Первіснообщинне суспільство будувало свої відносини на принципах колективізму і передбачало общинне володіння землею. В рабовласницькому суспільстві виникає приватна власність на землю, яка набула законодавчого

закріплення уже в епоху феодалізму. В умовах розвинутого товарного виробництва (капіталізму) поряд з приватною та колективною власністю у багатьох країнах світу існує значна частка державної власності на землю.

Земля як об'єкт власності приносить своєму власникові постійний дохід у формі земельної ренти. В рабовласницькому та феодальному суспільстві існувала особиста залежність безпосереднього виробника (раба, кріпака) від власника (рабовласника, феодала), тому земельна рента охоплювала весь додатковий продукт, а іноді й частину необхідного. За умов капіталістичного аграрного виробництва у виробничі відносини вступають уже три групи суб'єктів – землевласники, орендарі (користувачі) та наймані сільськогосподарські працівники. Рента ж виступає як частина додаткового продукту, а саме, надлишок над середнім прибутком. Сьогодні у світі найбільш поширеною формою **рентних відносин** (відносин з приводу виплати та привласнення земельної ренти) є оренда землі селянами, фермерами чи капіталістами у земельних власників.

Оренда землі – це передача права користування та розпорядження землею користувачу власником на принципах повернення, строковості, платності та умовах, передбачених договором. За землю віддану в оренду сплачується орендна плата.

Орендна плата – це заздалегідь визначена певна величина доходу орендаря, яка встановлюється в абсолютній величині на весь строк орендного договору й виплачується власникові землі. Основну частину орендної плати складає рента. Крім неї до орендної плати можуть входити процент на раніше вкладений капітал, амортизаційні відрахування за користування будівлями і спорудами розміщеними на цій землі.

12.2. Земельна рента та її форми

Земельна рента існує в трьох формах:

- диференціальної ренти,
- абсолютної ренти,
- монопольної ренти.

Рента – це додатковий дохід із землі, прибуток понад середній прибуток орендаря.

В промисловості надприбуток одержують тоді, коли витрати виробництва на підприємстві менші, ніж в середньому в галузі. Проте вільна конкуренція не дозволяє, одержувати цей надприбуток довгий час. Застосування більш сучасних засобів виробництва, нової технології та організації виробництва неминуче приводить до зникнення надлишкового прибутку.

На землі інші умови господарювання. Обмеженість земельних угідь та зростання потреб населення у сільськогосподарській продукції робить необхідним залучати до обробітку не лише кращі й середні, але й гірші землі. Це можливо, якщо останні приносять господарям середній прибуток. Тому ціна на сільськогосподарську продукцію формується не середніми умовами

виробництва, як у промисловості, а умовами виробництва на гірших земельних ділянках. Ціна виробництва на гірших ділянках стає **суспільною ціною виробництва**. Індивідуальна ціна виробництва продукту на кращих та середніх землях буде меншою від суспільної. На цих землях буде отримуватись надприбуток – **диференціальна рента**. Вона визначається як різниця між суспільною ціною виробництва сільськогосподарської продукції та індивідуальною ціною продукції, отриманої на кращих та середніх земельних ділянках. Диференціальна рента (надприбуток) носить не тимчасовий, а постійний характер, адже ніхто, крім орендаря, не може використати переваги більш родючої ділянки. Отже, **причиною існування диференціальної ренти** є монополія на землю, як об'єкт господарювання (монополія землекористування).

Диференціальна рента виступає у двох формах: **диференціальна рента I (DR_I) і диференціальна рента II (DR_{II})**.

Умовою існування диференціальної ренти I є різниця у природній родючості земель та віддаленості від ринків збуту. Диференціальна рента I є даром природи, а тому привласнюється власником землі.

Умовою виникнення диференціальної ренти II є різниця в економічній (штучній) родючості земель. Штучне підвищення продуктивності ґрунту є результатом додаткових вкладень капіталу в землю (іригація чи осушення земель, використання хімічних та біологічних добрив, гербіцидів тощо). Привласнює диференціальну ренту II орендар. Однак, після закінчення строку орендного договору, вона перетвориться в дохід землевласника, тому, що останній, при укладанні нового договору, врахує появу диференціальної ренти II і включить її до орендної плати.

Диференціальна рента I є результатом екстенсивного ведення сільського господарства, вона зростає за рахунок залучення до обробітку нових земель. Диференціальна рента II виникає як наслідок інтенсифікації виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу. За сучасних умов вона стала основною формою рентного доходу.

Абсолютна рента (AR) – це форма земельної ренти, яку необхідно сплачувати власникові за будь-яку ділянку землі незалежно від її родючості та розташування. **Причиною виникнення абсолютної ренти** є існування у сільському господарстві особливої монополії – монополії власності на землю.

Умовою виникнення абсолютної ренти є більш низька органічна будова капіталу в сільському господарстві ніж у промисловості. Традиційно висока доля робочої сили означає, що в сільському господарстві на затрачений капітал створюється більше додаткової вартості. В промисловості в різних галузях існують різні норми додаткової вартості, але в результаті вільного переливу капіталів (міжгалузєва конкуренція) ці відмінності в індивідуальних нормах додаткової вартості вирівнюються в середню норму прибутку. Сільське господарство не приймає участі у міжгалузєвій конкуренції. Монополія власності на землю перешкоджає вільному переливу капіталу із інших галузей в сільське господарство. Тому ринкові ціни на аграрну продукцію фор-

нуються на основі індивідуальної вартості товару. Різниця між ринковою вартістю сільськогосподарських товарів та їх суспільною ціною виробництва, надлишок прибутку над середнім прибутком не перерозподіляється між підприємцями різних галузей, а привласнюється у вигляді абсолютної ренти землевласником. Абсолютну ренту приносять всі, без винятку, земельні ділянки. На кращих і середніх ділянках виникатиме ще й диференціальна рента.

Серед земель виділяються ділянки, що розташовані у винятково сприятливих ґрунтово-кліматичних умовах. На цих унікальних за своїми якостями землях вирощуються рідкісні сорти рослин (кави, чаю, винограду, цитрусових), екзотичні фрукти та овочі. Попит на такі товари постійно великий, він набагато перевищує їх пропозицію. Тим самим створюються умови для реалізації продукції за цінами, що стабільно перевищують вартість продукції. Такі ціни називаються монопольними. Різниця між монопольною ціною і вартістю рідкісного землеробського продукту називається **монопольною рентою**. Вона привласнюється власником цієї унікальної землі.

Джерелом будь-якої ренти є землеробська праця (дрібних фермерів та найманих сільськогосподарських працівників).

Із рентними відносинами тісно пов'язана ціна землі.

З точки зору ціноутворення земля є поняттям ірраціональним (невимірним). Ціна, як відомо, формується на основі витрат виробництва. Земля – особливий товар. Вона є продуктом природи і на неї початково не затрачена праця. З часом з'являються витрати на освоєння та поліпшення якості землі. Ціна землі базується не на вартості, а на величині доходу, який вона приносить своєму власникові – ренті. Покупець землі купує не саму землю, а право на одержання фіксованого рентного доходу протягом усього часу володіння даною ділянкою землі. Ціна землі є капіталізованою земельною рентою і визначається за формулою:

$$C_z = \frac{\sum R}{s} \times 100\%, \quad (2.28)$$

де $\sum R$ – сума усіх видів ренти отриманих з ділянки.

Власник землі, продаючи її, хоче отримати таку суму, щоб, поклавши її до банку і тим самим перетворивши у грошовий капітал, одержати аналогічний дохід, але тепер уже не як ренту, а як процент по вкладах.

12.3. Форми господарювання в сільському господарстві

Сільське господарство розвивається не відокремлено, а в тісному зв'язку з іншими галузями виробництва. Процес зближення і тісної взаємодії галузей, які технологічно, організаційно, економічно тяжіють до сільського господарства називається **агропромисловою інтеграцією**. Результатом агропромислової інтеграції є формування аграрно-промислового комплексу.

Аграрно-промисловий комплекс (АПК) – це сукупність галузей національної економіки, зайнятих безпосереднім виробництвом, переробкою, збе-

ріганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції.

В складі АПК виділяють такі сфери:

- **аграрно-сировинна:** сільське та лісове господарство;
- **ресурсна:** галузі, які забезпечують АПК засобами виробництва і виробничими послугами, включаючи будівництво, ремонтні та меліоративні роботи;
- **переробна:** галузі, що займаються заготівлею, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції;
- **виробнича та соціальна інфраструктура:** галузі, які забезпечують загальні умови соціально-економічного розвитку, - шляхово-транспортне господарство, зв'язок, складське господарство, підготовка кадрів, житлові та культурно-побутові об'єкти, кредитні установи, страхові компанії тощо.

Аграрно-промисловий комплекс має виконувати наступні функції:

- стійке, стабільне забезпечення населення якісними продуктами харчування;
- зниження трудомісткості сільськогосподарського виробництва;
- поліпшення родючості землі;
- поліпшення умов праці, побуту працівників села.

З початку 1990-х років Україна знаходиться у стані реформування сільського господарства, метою якого є підвищення ефективності господарювання на землі. В основу реформування було покладено приватизацію землі, перетворення її на об'єкт купівлі-продажу. Проблема власності на землю завжди була і залишається однією із найскладніших і найгостріших. На відміну від інших засобів виробництва, земля не являється продуктом людської праці. Земля – це дар природи, а тому доступ до користування її благами повинні мати усі люди в однаковій мірі. Приватна власність на землю порушує цей, передбачений природою, принцип соціальної справедливості. Багато хто вважає, що саме приватна власність на землю дозволить селянину стати ефективним господарем, адже він зможе сам вирішувати що, скільки, коли і як виробляти та продавати. Вочевидь, що мова іде про монополію на землю як об'єкт господарювання, про користування землею, а не про монополію власності на землю (про землеволодіння). Крім того змішуються поняття “власність на землю” та “власність на продукт землі”.

Необхідно пам'ятати, що юридична власність включає три компоненти: володіння, користування, розпорядження. На сьогоднішній день власність на землю представлена двома компонентами – володінням та користуванням, розпорядження відсутнє, земля не стала ще об'єктом купівлі-продажу. Досвід країн світу показує, що в розвинутих країнах до питання купівлі-продажу землі ставляться дуже обережно. В Англії орендується 40% землі, а закони оберігають землю від продажу іноземцям. У Німеччині угоди-купівлі продажу укладаються лише з дозволу державних структур влади за обов'язкової умови, що продаж землі не завдасть збитків інтересам суспільства. У Голлан-

дії та Ізраїлі приватне землеволодіння взагалі не поширюється на сільгоспунддя, землю беруть в оренду, і галузь розвивається успішно. У США нині половина землі знаходиться у власності держави, і купити землю там ніхто не може без спеціального на те дозволу правоохоронних органів відповідного штату. При цьому скрупульозно враховуються цілі придбання земельних ділянок, причини їх продажу. У Китаї землю передають селянам в оренду на тривалі терміни (до 30 років) і продовольча проблема там вирішується успішно. Практика засвідчує, що сама по собі приватна власність на землю проблему “ефективного господаря” не вирішує. Селяни ефективно трудяться на землі не тому, що володіють нею, а тому, що їм належать результати їхньої праці. До того ж держава сприяє покращенню умов користування землею. Так на Заході фермери отримують кредит, не закладаючи землю. Державні асигнування на підтримку сільськогосподарського виробництва у США становлять 30% у прибутку фермерів та виробничих колективів, у країнах ЄС – 49%, Швеції – 59%, Фінляндії – 71%, Японії – 75%.

Реформування відносин власності спричинює зміни в організаційній структурі аграрного сектора, розвиток різних форм господарювання. Слід розрізняти організаційно-правові та організаційні (організаційно-виробничі) форми господарювання. Останні можуть мати статус різних організаційно-правових форм господарювання. Прикладом організаційно-виробничої форми господарювання є агрофірма, яка відрізняється від звичайного сільськогосподарського підприємства тим, що, крім виробництва сільськогосподарської продукції, займається ще її переробкою на готові продукти споживання і торгівлею ними, маючи власні торговельні точки. Переважна більшість сільськогосподарських підприємств спеціалізується на виробництві продукції, що використовується безпосередньо або після певної переробки як продукт харчування або стає сировиною для виготовлення нехарчової промислової продукції. Разом з тим існують підприємства які мають дещо інші організаційні форми господарювання: насінневі господарства, племінні господарства, племінні заводи, радгоспи-заводи з вирощування і переробки винограду.

Організаційно-правові форми підприємств, принципи їх формування, функціонування і ліквідації визначаються відповідними законами вищого державного законодавчого органу країни, а організаційні форми – самими підприємствами, їх засновниками самостійно або за порадою (пропозицією) відповідних органів сільськогосподарського управління.

До організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в Україні початку XXI століття відносяться: господарські товариства, приватні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, колективні сільськогосподарські підприємства, державні сільськогосподарські підприємства (радгоспи). Більшість з них виникає в процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), які, в свою чергу, були результатом реорганізації колгоспів та радгоспів.

Господарські товариства – це підприємства статутний фонд (власність)

яких формується лише із майнових паїв переданих засновниками у вигляді внеску. Земельним кодексом заборонено внесення землі до статутного фонду господарських товариств, тому земельні паї засновників передаються їм в оренду. Основна маса використовуваних товариствами матеріально-технічних засобів виробництва і всі сільськогосподарські угіддя є орендованими. Більшість господарських товариств має не більше як 10 засновників. Засновники господарських товариств (їх співвласники) не мають беззаперечного права трудитися у створеному ними товаристві. Як і інші особи, вони можуть брати трудову участь у цьому товаристві на контрактній основі, тобто як наймані працівники.

Приватні сільськогосподарські товариства створюються колишнім керівником або іншим членом реорганізованого КСП, який взяв в оренду всі або переважну більшість земельних ділянок (часток) і майнових паїв членів цього КСП, зберігши у багатьох випадках (значною мірою) цілісність його земельного і майнового комплексів.

Фермерські господарства є формою підприємництва громадян. Майно і земля в них належать членам господарства на правах спільної власності. Земельна ділянка, одержана для ведення фермерського господарства, поділу не підлягає. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, що об'єдналися для його спільного ведення, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. Фермери є одночасно власниками, господарями (менеджерами) і працівниками власного господарства. Трудові відносини регулюються самими членами господарства, а з особами, залученими для роботи в них, - законодавством про працю.

Сільськогосподарські виробничі кооперативи Учасники цього формування передають право користування належною їм земельною ділянкою кооперативу як пайовий внесок, а в разі виходу з нього одержують його в натурі. Порядок використання доходу кооперативу визначається статутом. Члени кооперативу (крім асоційованих) зобов'язані брати трудову участь у процесі виробництва. У кооперативах усі члени (без асоційованих – непрацевдатних власників земельних та майнових паїв) мають рівні права у прийнятті управлінських рішень за принципом “один член кооперативу – один голос”, навіть у тих випадках коли вони мають різні пайові внески до пайового фонду.

Державні сільськогосподарські підприємства (радгоспи) після 2003 року займали у загальній чисельності сільськогосподарських підприємств менше як 3 %.

Особисті селянські господарства Одночасно із створенням юридичних осіб під час реорганізації КСП багато селян, вийшовши із складу КСП, приднали свої земельні частки (паї) до особистих підсобних господарств без створення юридичної особи. Це особисті селянські господарства які не обмежуються виробництвом сільськогосподарської продукції для власних потреб. Великі обсяги її вони реалізують на міських ринках і поставляють перероб-

В масштабах України важко виділити найбільш ефективну та оптимальну форму господарювання чи площу сільськогосподарських угідь підприємства. При виборі форми господарювання необхідно враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні регіональні особливості. Про те, що Україна є досить неоднорідною країною, свідчить поділ її на 8 економічних районів: Східний, Донецький, Придніпровський, Причорноморський, Подільський, Центральний, Карпатський, Поліський. Вони відрізняються між собою кліматичними умовами, площами земельних масивів сільськогосподарського призначення та сформованими поселенськими мережами. З іншого боку існують регіональні відмінності у традиціях, звичаях та досвіді ведення господарства. Це, також, в значній мірі впливає на організаційно-правову структуру аграрного сектора.

В Україні реформовано земельні та майнові відносини власності, змінилась організаційна структура сільського господарства. Проте згадані перетворення не зумовили підвищення ефективності аграрного виробництва, використання його земельно-ресурсного потенціалу і гарантування продовольчої безпеки країни.

Реформування земельних відносин мало на меті створити умови для формування із селян ефективних господарів –товаровиробників. Проте за роки трансформаційних перетворень близько 60% селян безповоротно вибули, близько 1 млн. чол. стали найманими працівниками, 92% орних земель здається в оренду.

Показник розораності території України становить 56,2%, а сільськогосподарських угідь – 77,8%, що є одним з найвищих у світі. Однак на 1/3 орних земель поширена водна ерозія. Щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів становлять 32-33 млн. т , що еквівалентно 320-330 млн. т органічних добрив. Виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в Україні в останні роки становило в середньому 270 євро, тоді як у країнах Євросоюзу – понад 2 тис. євро.

У сільськогосподарське виробництво вкладається лише 50- 70 грн. при потребі щонайменше 1000 грн. на 1 га сільськогосподарських угідь. Стабільний розвиток потребує великих коштів. Для підтримки існуючого рівня сільськогосподарського виробництва щороку необхідно до 7 млрд. грн., а технічного оновлення – 9 млрд. грн. інвестицій. У переважній більшості сільськогосподарських підприємств відсутні необхідні кошти на техніко-технологічне оновлення виробництва, адже лише один зерновий комбайн коштує близько 750 тис. грн., трактор – 160 тис. грн. За роки реформування частка механізованої праці у виробництві сільськогосподарської продукції знизилася із 70% до 40%. Спрацьованість основних засобів виробництва у переробній сфері АПК у межах 41,3-69,5%, а частка повністю проамортизованих основних фондів становить 6,6%.

Стан нинішньої ситуації в аграрному секторі національної економіки показує, що передача засобів виробництва (в тому числі і землі) селянам є не достатньою умовою підвищення ефективності виробництва. Щоб функціонування сільського господарства та АПК у цілому було ефективним потрібна зважена, науково обґрунтована політика держави щодо напрямків його фінансово-кредитної підтримки, цінового, податкового, митно-тарифного регулювання.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

12.1. Економічна категорія, яка відображає взаємовідносини суб'єктів аграрних відносин з приводу користування та розпорядження землею, називається:

- а) рентою; б) орендною платою; в) позичковим процентом.

12.2. Утворенню диференціальної ренти I сприяє:

- а) природна родючість ґрунту;
- б) розвиток меліорації, створення іригаційних споруд;
- в) рівень агротехніки.

12.3. До умов виникнення диференціальної ренти II належить:

- а) рельєф місцевості;
- б) впровадження досягнень агробіологічних наук;
- в) віддаленість від ринку.

12.4. Єдиним джерелом земельної ренти є:

- а) родючість ґрунту;
- б) праця сільськогосподарських працівників;
- в) високопродуктивні засоби праці.

12.5. Ціна земельної ділянки не залежить від:

- а) величини земельної ренти;
- б) середньої норми прибутку в економіці;
- в) норми позичкового проценту комерційних банків по депозитах.

Ключові слова: ринок, вільний ринок, монополізований ринок, регульований ринок, ринкова інфраструктура, попит, пропозиція.

13.1. Суть та структура ринку

Органічною складовою економічної системи є сфера обміну, яка тісно пов'язана із сферою виробництва, розподілу і споживання. Обмін завжди був притаманний людському суспільству. Спочатку він існував всередині первісної общини між її членами. Близько 7 тис. років тому, в період розпаду первіснообщинного ладу, у результаті виникнення суспільного поділу праці, приватної власності на засоби виробництва та економічного відособлення товаровиробників виникає товарний обмін, суспільне виробництво набуває товарної форми. З'являється поняття “ринок” яке ототожнюється із сферою обміну, у якій здійснюється угода купівлі і продажу товарів.

З наступним розвитком товарного обміну, появою грошей і товарно-грошових відносин акти купівлі і продажу розвиваються, віддаляючись у просторі і часі. Тепер характеристика ринку тільки як місця торгівлі уже не відображала реальної дійсності. Тому виникає нове розуміння ринку як форми товарно-грошового обміну (обігу). Ринок – це не сфера товарного обміну, а сфера обігу, яка включає не лише товарний обмін, але й грошовий обіг та обіг цінних паперів.

З появою товару – робоча сила набуває загального характеру, він усе більшою мірою проникає у саме виробництво. Купівля не лише засобів виробництва, а й робочої сили стає умовою виробництва і визначає форму поєднання виробничих факторів при розвиненому товарному виробництві і ринку. Ринок тепер відображає не лише відносини обміну, а й виробництва, розподілу, споживання.

Таким чином, **ринок** – це сукупність економічних відносин між різними суб'єктами економіки з приводу купівлі-продажу товарів та послуг відповідно до законів товарного виробництва.

Об'єктивними умовами існування та функціонування ринку є товарне виробництво, суспільний поділ праці, економічна відособленість виробників, економічна конкуренція між суб'єктами господарювання, існування розвинутої інфраструктури, стійкої фінансової і грошової систем, наявність правової бази, яка сприяє створенню та відтворенню відповідного ринкового середовища та психологічного клімату.

Початково **суб'єктами** ринку були виробники і споживачі продукції, що продається. Поступово в процесі розвитку ринку і виділення в самостійній галузі торгівлі та грошового обігу активними суб'єктами ринкових відносин стали торговельні та фінансові посередники.

Щодо **об'єктів**, відносно яких складаються відносини купівлі-продажу, то ними виступають матеріальні продукти праці (споживчі товари, товари виро-

бничого призначення), інтелектуальні продукти праці (інформація, наукові ідеї), робоча сила, послуги, гроші, цінні папери (акції, облигації).

Оскільки в ринкові відносини вступають різні суб'єкти, а до сфери обміну надходять різноманітні об'єкти, то формується досить складна ринкова структура, яка включає найрізноманітніші види ринків.

В залежності від умов діяльності суб'єктів господарського життя розрізняють вільний, монополізований і регульований ринок.

Вільним називається ринок з великою кількістю виробників однорідної продукції, вільним ціноутворенням і довершеною (повною) конкуренцією.

Монополізованим є ринок, для якого характерна незначна кількість виробників даної продукції, недовершена (неповна) конкуренція, жорсткі (тверді) ціни, їх зростання, недостатність окремих видів товарів.

Регульованим називається ринок, який контролюється і регулюється державою за допомогою спеціальних заходів економічного та адміністративного характеру.

З точки зору об'єктів обміну ринки бувають: ринок засобів виробництва, ринок споживчих товарів, ринок робочої сили, ринок позичкових капіталів, ринок цінних паперів, ринок валюти, ринок інформації, ринок житла і т.д. Кожен з названих видів, в свою чергу, має розгалужену структуру. Будь-який товар чи послуга має свій ринок (ринок зерна, ринок нафти, ринок землі тощо).

За суб'єктами виділяють такі види ринків: ринок покупця, ринок продавця, посередницький ринок.

На **ринку покупця** пропозиція товарів перевищує попит на них, що дає можливість покупцеві порівнювати товари і надавати перевагу певному із них. На цьому ринку існує конкуренція продавців (виробників) товарів та послуг.

На **ринку продавця** попит значно перевищує пропозицію, головна увага надається кількості та наявності товарів і послуг, а якість відходить на задній план. На такому ринку виникає конкуренція покупців.

Посередницький ринок охоплює сукупність економічних відносин осіб та організацій, які купують товари та послуги для перепродажу або надання їх в оренду іншим споживачам із вигодою для себе.

За рівнем насиченості виділяють рівноважний ринок (попит співпадає з пропозицією), дефіцитний ринок (попит перевищує пропозицію), надлишковий ринок (пропозиція переважає попит).

За адміністративно-територіальною ознакою розрізняють місцеві, регіональні, національні, світовий ринки, а також внутрішній та зовнішній ринки.

Окремі види ринку не існують відокремлено один від одного, вони переплетені між собою, утворюючи єдину, розгалужену ринкову структуру.

Загальна ринкова структура включає і ринкову інфраструктуру.

Ринкова інфраструктура – це система підприємств та організацій, які регулюють рух товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили та за-

безпечують взаємозв'язок між суб'єктами ринкової економіки, тим самим даючи ринку нормально функціонувати.

Розрізняють організаційно-технічну, фінансово-кредитну та науково-дослідницьку інфраструктуру.

Організаційно-технічна інфраструктура має сприяти організаційному оформленню та технічному забезпеченню ринкових відносин. Це товарні біржі, аукціони, торгові доми та палати, ярмарки, сервісні центри, різні асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації та засоби оперативного зв'язку, державна служба зайнятості тощо.

Фінансово-кредитна інфраструктура займається тимчасово вільними грошовими ресурсами. Вона представлена банками, фондовими та валютними біржами, страховими та інвестиційними компаніями.

Науково-дослідницька інфраструктура – наукові інститути з вивчення ринкових проблем, інформаційно-консультативні фірми, аудиторські організації, спеціальні навчальні заклади. Тобто, це структури, які розробляють стратегію і тактику поведінки виробників; прогнозують дії уряду та підприємців, моделюючи наслідки їх рішень; готують економістів, маркетологів, менеджерів та ін.

Сучасна інфраструктура ринкової економіки сформувалась у результаті тривалої еволюції товарного виробництва. Її елементи породжуються потребами ринку. Від комплексності та ефективності ринкової інфраструктури залежить, в значній мірі, функціонування ринкової економіки в цілому.

13.2. Функції та механізм дії ринку

Найповніше суть ринку розкривають функції, які він виконує: інформативна, регулююча, сануюча (оздоровча).

Перша функція. Через коливання цін на товари та послуги ринок дає учасникам виробництва об'єктивну інформацію про суспільно необхідні витрати виробництва і суспільно необхідну якість та асортимент товарів, які виробляються, і послуг. Ринок виконує роль супер комп'ютера, який збирає величезні обсяги інформації і видає узагальнені дані з усього господарського простору, який він охоплює. Це дозволяє кожному підприємству постійно звіряти власне виробництво з умовами ринку, що змінюються, і завчасно приймати міри по зниженню своїх індивідуальних витрат, підвищення якості продукції, зміни її асортименту.

Друга функція. Орієнтуючись на ринкові ціни і намагаючись одержати максимальний прибуток, підприємці направляють свої кошти на випуск тих товарів, які користуються попитом. У результаті досягається відповідність між обсягом виробництва і суспільними потребами, формуються необхідні економічні пропорції.

Третя функція. За допомогою ринкової конкуренції суспільне виробництво очищається від економічно слабких, нежиттєздатних господарських одиниць і дає зелене світло більш ефективним. Ринок позбавлений будь-яких

емоцій, він, як об'єктивний суддя, відбирає найбільш корисних для суспільства виробників, у результаті чого безперервно підвищується середній рівень ефективності національного господарства.

Обов'язковими **елементами механізму функціонування ринку** є попит, пропозиція, ціна, конкуренція.

Попит – це не просто життєві потреби чи бажання людей. Для ринку важливі лише ті потреби, які люди в змозі оплатити. **Попит** – це платоспроможна потреба, сума грошей, яку покупці можуть і мають намір заплатити за необхідні для них товари і послуги. В першу чергу попит залежить від рівня доходів населення. Чим вищим є рівень доходів тим меншим є попит на товари та послуги низької категорії, а більше витрачається коштів на високоякісні товари та послуги, на відпочинок. До факторів, які впливають на попит, також належать смаки споживачів, мода, національні особливості та традиції, природно-кліматичні умови, ціни на товари замітники (кава – чай, окуляри – контактні лінзи) та взаємодоповнюючі товари (кава в зернах – кавомолка), інфляційні очікування покупців. Самий суттєвий вплив на попит справляє ціна даного товару.

Пропозиція – сукупність товарів та послуг, яку продавець готовий продати за певного рівня цін. На пропозицію впливає кілька чинників: ціна товару, ціна на фактори виробництва, технологія та організація виробництва, кількість виробників-конкурентів, інфляційні очікування покупців, розмір податків, зміна цін на взаємозамінні товари (при зростанні цін на нові автомашини зменшується пропозиція потриманих машин, оскільки люди, не маючи можливості купити нові машини не продають старих).

Ціна – грошовий вираз вартості, кількість грошей або інших товарів і послуг, що сплачуються за одиницю товару або послуги. Вартість, яка лежить в основі ціни, об'єктивно знижується внаслідок зростання суспільної продуктивності праці в певній галузі. Отже, фактори зростання продуктивності праці є факторами зниження ціни. Це підвищення технічного забезпечення та кваліфікації працівників, поліпшення організації виробництва, впровадження досягнень НТП. Ціна також відображає співвідношення між попитом та пропозицією. На ринку, як правило, розрізняють три види цін: ціну попиту, ціну пропозиції, ціну рівноваги. **Ціна попиту** – це гранично максимальна ціна, яку покупці ще згодні платити за товар. **Ціна пропозиції** – це гранично мінімальна ціна, за яку продавець ще згодні продавати свій товар. **Ціна рівноваги** – це ціна, яка встановлюється при врівноваженості попиту та пропозиції. Впливає на ціну і психологія економічної поведінки ринкових суб'єктів (деякі споживачі сприймають високу ціну як показник якості товару; купуються краще товари, ціни на які виражені непарними цифрами, тощо). Залежить ціна і від таких суб'єктивних моментів, як мода, смаки, традиції. Отже, ціна складається під впливом багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Конкуренція – це процес суперництва між суб'єктами ринкових відносин за найвигідніші умови виробництва, реалізації й купівлі товарів та послуг.

Взаємодія названих елементів і представляє собою ринковий механізм. Ринковий механізм діє на основі об'єктивних економічних законів: закону грошового обігу, вартості, попиту і пропозиції, конкуренції та ін.

13.3. Закон попиту і пропозиції

На відміну від закону вартості, який діє в усіх сферах суспільного виробництва, закон попиту і пропозиції діє лише в сфері обміну. **Закон попиту і пропозиції** виражає взаємозалежність між кількістю товарів та послуг, які хоче купити споживач, і обсягом товарів і послуг, які пропонує виробник. Особливості дії даного закону залежать, передусім, від рівня цін. Ціна – це основний інструмент впливу на попит і пропозицію.

Попит знаходиться у зворотній залежності від ціни. Якщо ціни зростають, то попит на товари та послуги зменшується тому, що високі ціни обмежують купівельну спроможність людей. При зниженні цін попит зростає.

Пропозиція пов'язана з ціною прямою залежністю. Із зростанням цін пропозиція збільшується, тому що одиниця додатково виробленої та проданої продукції приносить виробникові додатковий прибуток. І навпаки, якщо ціни знижуються, то виробництво продукції стає менш вигідним і тому скорочується. Відповідно зменшується і пропозиція.

Потрібно відмітити, що попит є більш рухливий у часі, ніж пропозиція. При суттєвому підвищенні цін, попит (у більшості випадків) суттєво скорочується. І навпаки, зростання ціни – лише перший сигнал виробникові, щоб розширити виробничі потужності, залучити додаткові ресурси і на цій основі збільшити пропозицію товару.

Взаємодія попиту і пропозиції відбувається у постійній конкурентній боротьбі. Діалектична залежність попиту і пропозиції полягає у тому, що пропозиція формує попит через асортимент вироблених товарів і запропонованих послуг, а попит визначає обсяг та структуру пропозиції, впливаючи тим самим на виробництво.

На ринку конкурентне співвідношення попиту і пропозиції залежить від запасу товару, динаміки цін і грошових доходів населення, організації торгівлі, реклами та іншого. Воно може бути у трьох варіантах.

Перший з них характеризується перевищенням пропозиції товарів над попитом покупців. Такий випадок може бути результатом не тільки надлишкового виробництва товарів, але й надмірного здуття цін, нестачі грошових доходів тощо.

Для другого варіанту властиве переважання попиту над пропозицією товарів. При цьому виникає незадоволений попит та товарний дефіцит. Ринок реагує на дефіцит зростанням цін.

Третій варіант співвідношення попиту і пропозиції полягає у відповідності попиту і пропозиції. Під впливом попиту, що піднімає ціну і пропозиції, яка ціну знижує, формується ціна, яка задовольняє виробників і споживачів. Ціна, яка вирівнює попит на певний товар з його пропозицією на ринку і тим

самим встановлює рівновагу між попитом і пропозицією, або ринкову рівновагу, називається **ціною ринкової рівноваги**. Ця ціна є своєрідним компромісом між попитом (конкуренцією споживачів) та пропозицією (конкуренцією виробників). Ринок ніби підганяє діючі ціни до попиту і пропозиції, врівноважуючи їх компромісною ціною. Ринок стає збалансованим, потреби покупців і продавців задовольняються, їх інтереси гармонізуються.

Рівновага і співвідношення між попитом та пропозицією є показником збалансованості та пропорційності суспільного виробництва, обміну та розподілу праці у сфері матеріального та нематеріального виробництва, безперервності процесу суспільного відтворення матеріальних та духовних благ.

Рівновага, до якої так прагне ринок, є епізодичною, вона постійно порушується. Однак відхилення рівня ціни від рівноваги обов'язково приводить до вирівнювання обсягів попиту і пропозиції за нового рівня ціни рівноваги.

Потрібно відмітити, що елементи стихійності домінували в механізмі дії закону попиту і пропозиції на нижчій стадії розвитку капіталізму. Урівноваження попиту і пропозиції відбувалося внаслідок вільної конкуренції, ціноутворення, стихійного переливання капіталів всередині галузей та між галузями, економічних криз тощо. На сучасному етапі в механізмі дії закону попиту та пропозиції все більше проявляються елементи свідомого регулювання, організованості та плановірності.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

13.1. Вкажіть тип ринку характерний для розвинутих країн світу на сучасному етапі:

- а) ринки вільної конкуренції;
- б) монополізовані та регульовані ринки;
- в) всі типи ринків, питома вага яких в різних країнах неоднакова.

13.2. Ціна товару формується виключно під впливом попиту і пропозиції:

- а) на ринку вільної конкуренції;
- б) на олігополістичному ринку;
- в) на монополізованому ринку.

13.3. Попит - це:

- а) бажання різних суб'єктів придбати певні товари і послуги;
- б) потреба в наявних на ринку товарах і послугах;
- в) платоспроможна, тобто забезпечена грошима, потреба у товарах і послугах.

13.4. Виберіть вірне твердження:

- а) ринковий механізм у регульованій економіці не потрібний;
- б) ринкові регулятори повинні використовуватись в органічному поєднанні з державними та недержавними;
- в) ринковий механізм повинен використовуватись лише в окремих галузях економіки.

13.5. Ринок як економічна категорія - це:

- а) місце, де здійснюється купівля або продаж товарів;
- б) сфера обігу, яка включає не лише товарний обмін, але й грошовий обіг та обіг цінних паперів;
- в) це сукупність економічних відносин між різним суб'єктами економіки з приводу купівлі-продажу товарів та послуг відповідно до законів товарного виробництва.

Тема 14. Конкуренція і монополія

Ключові слова: *конкуренція, олігополія, монополія, природна монополія, адміністративна монополія, економічна монополія, картель, синдикат, трест, концерн, горизонтальна інтеграція, вертикальна інтеграція, диверсифікація, фінансово-промислові групи, система участі, фінансова олігархія*

14.1. Конкуренція та її місце в ринковій економіці

Одним з найважливіших елементів ринкового механізму є конкуренція

Конкуренція – це форма економічних відносин між суб'єктами ринково-господарства, в яких виражається суперництво за найбільш вигідні умови виробництва, продажу й купівлі товарів та послуг. Конкуренція породжується приватною власністю, вона зароджується ще в період простого товарного виробництва. Кожний дрібний товаровиробник намагався створити для себе найкращі умови виробництва і збуту продукції. Саме конкуренція, що змушує до розширення виробництва, перетворила просте товарне виробництво в ринкове. По мірі посилення залежності дрібних виробників від ринку і ринкових цін, конкуренція посилюється. Виникає можливість поліпшення господарства за рахунок найманої праці, що посилює ринок, на який виштовхується все більше товарів. Це жорстокий і конфліктний метод взаємодії ринкових суб'єктів, адже вигреш одних суб'єктів досягається за рахунок програшу інших.

Можна виділити три основних фронти конкуруючих: між виробниками; між покупцями; між продавцями та покупцями. Як складова господарського механізму конкуренція діє через попит, пропозицію та ціни. Із посиленням конкуренції між виробниками зростають пропозиція товарів і послуг, якість

тощо, внаслідок чого знижуються ціни. Посилюється конкуренція покупців – збільшується попит. Внаслідок конкуренції між виробниками і споживачами формується ринкова ціна товарів і послуг. Тобто конкуренція впливає на стихійний механізм регулювання пропорцій суспільного виробництва в умовах ринку.

В процесі суспільного розвитку проявилися як позитивні, так і негативні сторони конкуренції.

Позитивними сторонами конкуренції є те, що:

- сприяє розвитку НТП, змушуючи товаровиробників впроваджувати нову техніку, передові форми і методи організації виробництва, вдосконалювати організаційну структуру управління підприємствами тощо;
- змушує знижувати витрати виробництва, шляхом економії ресурсів, зростання продуктивності праці, покращення трудової дисципліни;
- змушує знижувати та вирівнювати ціни;
- веде до покращення якості продукції, її асортименту, обслуговування споживачів;
- стимулює перелив капіталів між галузями внаслідок гонитви за максимальним прибутком і таким чином вирівнює норму прибутку в середню та активізує проведення структурних змін в економіці.

Негативними рисами конкуренції є:

- конкуренція посилює процес концентрації виробництва, який призводить до виникнення на певному етапі монополій;
- внаслідок боротьби за ринки збуту товаровиробники розширюють масштаби виробництва, випускають надмірну кількість товарів, що призводить до криз перевиробництва;
- посилюється боротьба між капіталістами за скорочення витрат виробництва шляхом зниження заробітної плати, що знижує платоспроможний попит населення;
- внаслідок конкуренції між найманими працівниками зростає інтенсивність їхньої праці, що сприяє зростанню армії безробітних, масштаби якої негативно впливають на становище зайнятих працівників;
- використання нечесних методів конкуренції великими компаніями призводить до придушення малих та середніх підприємств, їх масового банкрутства.

Співвідношення між позитивними та негативними сторонами конкуренції залежить від форм і методів конкурентної боротьби. Сучасна економічна наука виділяє дві **форми конкуренції**: вільну (чисту, або досконалу) і обмежену (недосконалу).

Вільна конкуренція панувала впродовж 17-19 ст. і у сучасних ринкових умовах зустрічається дуже рідко. Вільна конкуренція ведеється між великою кількістю, переважно дрібних, підприємств, що виробляють однорідну продукцію. Жодне з них не може впливати на ринкову ціну. Ціни формуються стихійно і об'єктивно під впливом попиту і пропозиції. Вільна конкуренція

означає вільний доступ товаровиробників до будь-якого виду діяльності.

Вільна конкуренція набуває форми внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції.

Внутрішньогалузева конкуренція – конкуренція виробників однієї галузі, що виробляють стандартизований продукт. Її результатом є формування єдиної ринкової (суспільної) вартості.

Міжгалузева конкуренція – це боротьба за найприбутковіші сфери прикладання капіталу. Її механізм полягає у вільному переливанні (переміщенні) капіталів з менш прибуткових у більш прибуткові галузі. Результатом стає утворення рівноважної (середньої) норми прибутку, тобто на рівний капітал одержують рівний прибуток, незалежно від галузі його прикладання.

Обмежена (недосконала) конкуренція існує на сучасному етапі розвитку ринкової економіки. Вона представлена у двох формах – монополістичної конкуренції і олігополії.

Монополістична конкуренція – виникає при наявності декількох десятків виробників, які випускають продукцію одного типу, але не ідентичну. Кожен виробник має монополічне право випуску свого товару, який має лише йому властиві особливості. В умовах монополістичної конкуренції на ринок даного товару легко проникають нові конкуренти із власним диференційованим продуктом. Пануючою є нецінова конкуренція, конкуренти не впливають на ціни один одного.

Олігополія – на ринку панує декілька великих виробників даного товару (від 2 до 7-10), які створюють суттєві перешкоди для проникнення на ринок ще одного конкурента. Типовою є нецінова конкуренція. Ціну на товар, як правило, встановлює наймогутніша корпорація, а інші орієнтуються на неї.

Методи конкурентної боротьби поділяються на цінові та нецінові, добросовісні та недобросовісні.

Цінова конкуренція – боротьба між товаровиробниками за споживача через зменшення витрат виробництва й обігу, зниження цін на товари та послуги без істотної зміни їхньої якості та асортименту.

Нецінова конкуренція здійснюється шляхом поліпшення якості товару та вдосконалення його технічних параметрів, створення нових товарів для задоволення тих самих потреб, продовження строків гарантійного обслуговування, надання більшого обсягу послуг, проведення рекламних кампаній тощо.

Недобросовісна (нечесна) конкуренція ведеться методами, що суперечать прийняттю на ринку правилам та нормам. Це продаж товарів за цінами, які нижчі за собівартість (демпінгові ціни). Це підкуп та переманювання провідного персоналу фірм конкурентів, неправдива інформація та реклама, промисловий шпіднаж, використання товарного знаку та фірмового найменування провідних фірм тощо.

14.2. Монополії: суть та форми

Монополія – це окремі крупні підприємства або об'єднання підприємств, які виробляють значну кількість продукції даного виду, завдяки чому посідають домінуюче становище на ринку, впливають на процес ціноутворення і отримують монополю високі прибутки.

Монополія може існувати у **трьох формах**: природна, адміністративна, економічна.

Природна монополія виникає внаслідок об'єктивних причин: по-перше, якщо найвища ефективність галузі забезпечується лише при наявності одного виробника (метрополітен, газові та телефонні компанії); по-друге, якщо існують специфічні природні умови (природно-кліматичні, земельні).

Адміністративна монополія виникає внаслідок дій державних органів влади, що надають окремим фірмам виключні права на здійснення певного виду діяльності.

Найбільш поширеною є **економічна монополія** поява якої пояснюється закономірностями економічного розвитку. На межі 18 – 19 століть відбувається промислова революція, яка загострила конкурентну боротьбу між товаровиробниками. Щоб вижити у цій конкурентній боротьбі потрібно було впроваджувати нову техніку, розширювати виробництво. Посилюється концентрація та централізація капіталу і виробництва. Ще однією причиною виникнення монополій є перетворення індивідуальної приватної капіталістичної власності на гальмо розвитку продуктивних сил. Це означає, що наприкінці 19 століття наукові винаходи зумовили будівництво таких заводів, залізниць, портів, які не здатний побудувати жоден капіталіст окремо.

Слово „монополія” походить від грецьких слів „моно” – один, „полео” – продаю, тобто єдиний продавець, єдиний виробник, той, хто займає виключне становище. На практиці монополія окремого підприємства зустрічається дуже рідко. Вона є нестійкою і її важко втримати надовго. Монополю високі прибутки приваблюють „чужинців”. Вони прориваються в дану галузь і роблять монополію недовговічною. Більш поширеним є утворення монополії шляхом змови та угод між декількома підприємствами.

Розрізняють **п'ять основних форм монополістичних об'єднань**.

Картель – об'єднання декількох підприємств однієї галузі виробництва, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва і виготовлений продукт, виробничу та комерційну самостійність. Вони домовляються між собою про частку кожного у загальному обсязі виробництва, ціни, ринки збуту тощо.

Синдикат – об'єднання підприємств однієї галузі в якому зберігається виробнича, але втрачається комерційна самостійність. В синдикаті централізується збут продукції та закупка сировини.

Трест – форма монополії, при якій усі об'єднані підприємства втрачають не лише комерційну, але і виробничу самостійність. Як правило, трест об'єднує підприємства однієї або декількох технологічно пов'язаних галузей

Концерн – стійке об'єднання підприємств різних галузей промисловості, транспорту, торгівлі для здійснення спільної діяльності. Об'єднуються підприємства 10-50 галузей. Фінансовий контроль за діяльністю концерну здійснюється власником контрольного пакету акцій. Нині 90% монополій – концерни.

Конгломерат – нестійке об'єднання, яке виникає внаслідок поглинання прибуткових підприємств різних галузей, які технологічно між собою не пов'язані. Підприємства здійснюють автономну економічну діяльність, управління ними децентралізоване. Метою утворення конгломератів є привласнення прибутків рентабельних компаній та прагнення вистояти в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури в період криз.

Шляхи утворення монополій:

- **горизонтальна інтеграція** – злиття однотипних, тобто конкуруючих підприємств;
- **вертикальна інтеграція** – злиття підприємств різних галузей, в ході якого забезпечується єдність та безперервність взаємопов'язаних етапів виробництва (від видобутку сировини до збуту продукції);
- **диверсифікація** – проникнення у галузі, що не мають прямого технологічного зв'язку з основною галуззю їхньої діяльності.

Разом з тенденціями до монополізації економічної діяльності у виробництві (промислово-торгових галузях) на рубежі XIX-XX століть спостерігаються інтенсивні процеси концентрації капіталу та утворення монополістичних угруповань у кредитно-банківській сфері.

Концентрація банківського та промислового капіталів неминуче веде до їх об'єднання (зрощування). Їх злиття відбувається шляхом: 1) придбання гігантськими банками акцій промислових корпорацій, або спільне будівництво нових промислових об'єктів; 2) придбання промисловими корпораціями акцій банків, або створення власних банків. Об'єднання кредитно-банківських та промислово-торгівельних підприємств, яке побудовано на пірамідальній системі фінансового контролю усіх його підрозділів називається **фінансовим капіталом**.

Організаційною формою фінансового капіталу виступають **фінансово-монополістичні групи**, які в сучасних умовах називають **фінансово-промисловими групами (ФПГ)**. Фінансово-промислові групи являються холдинговими компаніями. **Холдингова компанія** – це товариство, яке використовує свій капітал для скуповування контрольних пакетів акцій різних компаній з метою встановлення панування і контролю над ними. У кожній країні із розвинутою ринковою економікою існує 10-20 могутніх ФПГ, до керівництва яких входить обмежене коло магнатів, яких називають **фінансовою олігархією**.

Фінансова олігархія – це фінансова еліта країни, яка розповсюдила монополю владу свого економічного становища на політичне та ідеологічне

життя країни. Основними методами її економічного панування є „система участі” та „особиста унія”.

„Система участі” –це скуповування головною компанією („матір’ю”) контрольних пакетів акцій інших компаній („дочірніх”), які, в свою чергу, підкорюють собі „внучаті” компанії. Таким чином утворюється фінансова імперія (фінансова піраміда), управляти якою можна маючи у власності 13-15% загального капіталу.

„Особиста унія” участь одних і тих же осіб у правліннях та директоратах різних фірм. Ділові зв’язки в „особистій унії” нерідко доповнюються „династичними” шлюбами та іншими родинними зв’язками. На сучасному етапі виникає „особиста унія” фінансової олігархії з урядом, законодавчою та виконавчою владою.

14.3. Необхідність і методи антимонопольного регулювання

Аналіз наслідків монополізації економіки дозволяє виділити ряд позитивних моментів. На перших порах, в період свого становлення, монополії сприяють НТП. Вони мають можливості, і використовують їх, для розвитку виробництва, фінансування науково-дослідних лабораторій, впровадження нової техніки та технологій. Створюється можливість планомірного та організованого розвитку економіки. Саме великі корпорації успішно використовують систему планування. Монополія – це масове виробництво, яке дає можливість здійснювати економію на витратах.

В той же час, уже в період появи монополізації економіки виявились її негативні результати:

- монополія придушує конкуренцію, виступає її антиподом (хоча сама виникла із конкурентної боротьби);
- монополізм починає гальмувати науково-технічний прогрес, адже за умов відсутності конкурентного середовища на ринку зникає потреба в удосконаленні техніки. Економіка стає надзвичайно марнотратною, оскільки основними факторами розвитку виступають додаткові матеріальні, фінансові та людські ресурси;
- ціноутворення носить суб’єктивний характер. Користуючись своїм панівним становищем на ринку монополії встановлюють монопольно високі ціни (вище вартості) на товари і послуги, що продаються, та монопольно низькі ціни (нижче вартості) на товари і послуги, які купуються самою монополією. Така система ціноутворення забезпечує монополіям монопольні прибутки;
- вкладення коштів орієнтується на монопольні прибутки, а не на потреби споживачів. Як наслідок, порушується дія об’єктивного ринкового механізму попиту і пропозиції, що приводить до зростання диспропорцій суспільного відтворення і поглиблення суперечностей ринкової економіки (кризи стають тривалішими і небачено зростає безробіття).

Перевага негативних рис монополій над позитивними змушує державу

Перші антимонопольні закони були прийняті ще у 1889 (у Канаді) та 1890 (у США) роках. Проте лише у 30-40х роках ХХ століття антимонопольне регулювання стало застосовуватись повною мірою. Саме в цей період були прийняті антимонопольні закони у більшості ринкових країн.

Антимонопольні закони визначають ситуацію монополії. Підприємством-монополістом вважається фірма, частка якої на ринку певного товару досягає 35-40% (у залежності від законодавства). Антимонопольні закони забороняють формування монополістичних об'єднань підприємств, передбачають контроль за створенням нових фірм та їх об'єднань і примусовий поділ монополій на окремі конкуруючі одиниці, створення державних підприємств у монополізованих галузях, визначають рівень концентрації виробництва, що загрожує появою монополізму.

Європейська та японська системи антимонопольного права забороняють не саму монополію, а лише її зловживання владою.

З 1992 року в Україні діє антимонопольний закон – „Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

14.1. Середня норма прибутку утворюється в результаті:

- а) внутрішньогалузевої;
- б) міжгалузевої;
- в) недобросовісної.

14.2. Позитивною рисою конкуренції є те, що:

- а) дрібні виробники витісняються великим капіталом;
- б) стимулюється економія матеріальних, трудових і фінансових ресурсів;
- в) посилюється процес концентрації виробництва, який призводить до виникнення на певному етапі монополій.

14.3. Негативною рисою монополії є :

- а) створюється можливість планомірного та організованого розвитку економіки;
- б) формування масового виробництва, яке дає можливість здійснювати економію на витратах;
- в) встановлення монополійних цін на товари і послуги, що продаються та купуються монополією.

14.4. Диверсифікація виробництва – це:

- а) процес зосередження засобів виробництва та робочої сили на крупних підприємствах;
- б) процес злиття підприємств різних галузей, які не мають прямого технологічного зв'язку;
- в) процес об'єднання однотипних підприємств.

14.5. Причиною виникнення економічної монополії є:

- а) дія закону вартості;
- б) процес концентрації та централізації капіталу;
- в) надання державними органами влади окремим фірмам виключного права на здійснення певного виду діяльності

Змістовий модуль 3. Суспільне відтворення

Тема 15. Форми суспільного продукту у процесі відтворення

Ключові слова: сукупний суспільний продукт, валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний доход, національне багатство, ефективність суспільного виробництва.

15.1. Суспільний продукт і його форми

Результатом виробництва окремої господарської одиниці є створення певного продукту. Результатом економічної діяльності в масштабах всього суспільства є суспільний продукт.

Відомі дві системи обчислення обсягів суспільного виробництва. Перша – **система балансу народного господарства (БНГ)**. Розроблена в СРСР, вона була єдиною в світі з 1925-1926 до кінця 50-х років ХХ ст. Друга – **система національних рахунків (СНР)**, яка виникла на початку 60-х років ХХ ст.

Між системами БНГ і СНР існують розбіжності, які пов'язані з різними підходами до визначення продуктивної праці.

СНР ґрунтується на концепції, згідно з якою будь-яка праця, яка створює те чи інше благо (матеріальне і нематеріальне) і приносить доход є продуктивною.

Концепція на якій побудовано БНГ поділяє працю на продуктивну і непродуктивну. Вважається, що будь-яка праця, що служить для задоволення суспільних потреб є корисною, але не кожна праця є продуктивною. Продуктивною вважається лише праця зайнятих у сфері матеріального виробництва, яка створює матеріальні блага (речовий продукт і матеріальні послуги).

Основним показником системи БНГ є сукупний (валовий) суспільний

Сукупний суспільний продукт – сукупність матеріальних благ і виробничих послуг створених за рік.

За натурально-речовою формою ССП складається із засобів виробництва та предметів споживання.

За вартісною формою ССП має таку структуру:

$$ССП = c + \tilde{v} + \tilde{m}, \quad (3.1)$$

де c - стара вартість, перенесена на продукт із засобів виробництва в результаті їх амортизації, $\tilde{v} + \tilde{m}$ - нова вартість, створена у даному році живою працею, \tilde{v} - вартість сукупної робочої сили або необхідний продукт, \tilde{m} - додаткова вартість або додатковий продукт суспільства.

За функціональним призначенням ССП поділяється на фонд заміщення, фонд споживання і фонд нагромадження.

Фонд заміщення використовується для заміщення (заміни) зношених засобів виробництва.

Фонд споживання – частина нової вартості, що використовується для особистого споживання населення. Включає необхідний продукт і частково додатковий продукт.

Фонд нагромадження – частина нової вартості, яка використовується для розширення масштабів виробництва. Він включає додаткові засоби виробництва і додаткові предмети споживання для додаткової робочої сили. Формується за рахунок частини додаткового продукту.

Недоліком ССП є те, що він включає повторний рахунок або проміжний продукт.

Повторний рахунок (проміжний продукт) – це частина продукції, представлена у предметах праці (сировина, паливо, електроенергія), яка вироблена та використана у поточному році для виробництва іншої продукції.

Чим вищий ступінь суспільного поділу праці, тим більший повторний рахунок.

Частина ССП, яка використовується для задоволення кінцевих потреб і не враховує повторного рахунку називається **кінцевим продуктом**.

Найважливішим показником економічного розвитку країни є національний доход.

Національний доход – це чистий продукт суспільства, це частина ССП, що дорівнює створеній протягом даного року новій вартості.

Основними показниками системи національних рахунків є валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова оцінка всього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг в економіці в поточному році. У ВВП, на відміну від ССП, враховуються і послуги нематеріального виробництва. З вартості ВВП виключається повторний рахунок.

ВВП – це результат внутрішнього виробництва країни, незалежно від на-

ціональної належності фірм, що його створюють.

Валовий національний продукт (ВНП) – це ринкова вартість життєвих благ, які створені національним капіталом, тобто ресурсами даної нації – як на території своєї країни, так і за рубежом.

Вважається, що ВВП, як параметр економічного розвитку, є більш точний, ніж ВНП, адже інколи важко визначити національну належність капіталу (особливо міжнаціональних фірм).

Якщо у ВНП не враховувати вартість спожитого за рік капіталу (річну амортизацію) – утвориться чистий національний продукт (ЧНП).

Національний доход – це практично той же ЧНП, але в системі національних рахунків він визначається як різниця між ЧНП і непрямими податками.

В сучасних умовах згідно з рекомендаціями ООН розрахунок показників функціонування суспільного виробництва здійснюється у відповідності із системою національних рахунків. Однак категорія „сукупний суспільний продукт” не втратила ролі показника і нині. Вона є засобом вимірювання створених товарів і послуг у сфері матеріального виробництва.

Узагальнюючим показником економічної могутності країни є **національне багатство**.

Національне багатство – це сукупність створених і нагромаджених матеріальних благ, духовних і культурних цінностей, а також природні ресурси країни, які залучені до господарського обороту. Під духовними та культурними цінностями розуміють витвори культури та мистецтва, нагромаджений виробничий досвід, освітній потенціал, досягнення науки, інтелектуальний рівень, звичаї, традиції, мораль та ін.

Важливим показником результативності суспільного виробництва є ефективність суспільного виробництва. Ефективність у загальному вигляді визначається як співставлення сукупного продукту з витратами виробничих факторів:

$$\text{Ефективність виробництва} = \frac{\text{Сукупний продукт}}{\text{Сукупні витрати}}. \quad (3.2)$$

Розрізняють два види ефективності суспільного виробництва: **економічна ефективність** (пов’язана із врахуванням затрат на виробництво продукту) і **соціально-економічна ефективність** (пов’язана із рівнем задоволення суспільних потреб).

Економічна ефективність вимірюється за допомогою конкретних показників:

$$\text{Продуктивність праці} = \frac{\text{Сукупний продукт}}{\text{Витрати праці}}; \quad (3.3)$$

$$\text{Трудомісткість} = \frac{\text{Витрати праці}}{\text{Сукупний продукт}}; \quad (3.4)$$

$$\text{Капіталовіддача} = \frac{\text{Сукупний продукт}}{\text{Вартість основних фондів (капіталу)}}; \quad (3.5)$$

$$\text{Матеріаломісткість} = \frac{\text{Вартість предметів праці}}{\text{Сукупний продукт}}; \quad (3.6)$$

$$\text{Матеріаловіддача} = \frac{\text{Сукупний продукт}}{\text{Вартість предметів праці}}; \quad (3.7)$$

Таким чином, **економічна ефективність суспільного виробництва** – це раціональне і продуктивне використання усіх виробничих факторів, а не лише якогось одного із них.

Для визначення **соціально-економічної ефективності суспільного виробництва** застосовують такі показники:

- виробництво сукупного продукту (ВВП, ВНП, ЧНП, національного доходу) на душу населення;
- відповідність реального споживання продукту науково обґрунтованим нормам;
- рівень задоволення платоспроможного попиту населення (відсутність дефіциту товарів і послуг);
- середня тривалість життя і дитяча смертність;
- рівень освіченості населення;
- кількість вільного часу та інші.

Усі вони характеризують добробут нації, сукупність задоволення суспільних потреб.

15.2. Відтворення суспільного продукту

Суспільне виробництво може існувати лише завдяки відтворенню.

Відтворення – це процес виробництва, який постійно повторюється і повнюється.

Щоб відтворення здійснилося потрібно постійно мати в наявності усі фактори виробництва.

Так, працівник після праці повинен відтворити свою робочу силу, поповнити її через особисте споживання. У більш широкому розумінні відтворення робочої сили полягає у зміні поколінь працівників.

Має здійснюватись відтворення засобів виробництва: потрібно постійно поповнювати запаси сировини, палива, матеріалів, а зношені машини, інструменти, будинки, споруди, тощо мають бути замінені відремонтованими.

Для повторення виробництва слід не просто забезпечити наявність нових засобів виробництва і робочої сили, а здійснити їх сполучення у визначених кількісних пропорціях.

Складовою частиною відтворення є також відтворення природних ресурсів і навколишнього середовища.

Постійне відтворення робочої сили і засобів виробництва, природних ресурсів означає відтворення продуктивних сил. Водночас відтворюються і відповідні виробничі відносини (відносини економічної власності).

Розрізняють просте і розширене відтворення. При простому відтворенні обсяги суспільного продукту у кожному наступному циклі виробництва залишаються незмінними. Весь додатковий продукт використовується на особисте споживання, тобто відсутній фонд нагромадження.

При розширеному відтворенні масштаби суспільного продукту зростають. Джерелом розширення виробництва стає додатковий продукт, частина якого утворює фонд нагромадження, який використовується для розширення засобів виробництва і робочої сили.

Тільки розширене відтворення забезпечує збільшення обсягів виробництва, а цим самим більш повне задоволення зростаючих потреб суспільства.

Необхідною умовою відтворення виробництва в масштабах суспільства є реалізація суспільного продукту.

Першу в історії політичної економії спробу з'ясувати умови відтворення на суспільному рівні зробив французький економіст Ф. Кене в роботі „Економічна таблиця”.

Він поділив усе суспільне виробництво на промисловість та сільське господарство. Розглядав оборот сукупного річного продукту між трьома класами: 1) землевласниками; 2) фермерами – як безпосередніми виробниками; 3) промисловим класом (підприємці і робітники). Однак вважав, що продуктивною є лише праця в землеробстві, а промисловий клас – „безплідний”, тобто не створює ніякого прибутку.

Ф. Кене помітив, що реалізація відіграє значну роль у житті суспільства. Він вперше використав сам термін „відтворення” і висловив ідею, що процес реалізації і відтворення може здійснюватись лише при дотриманні певних пропорцій в економіці.

Через 100 років ідеї Ф. Кене розвинув К. Маркс, який побудував свої схеми відтворення.

К. Маркс розглядав суспільний продукт у вартісній і натурально-речовій формі (засоби виробництва і предмети споживання). Відповідно суспільне виробництво було поділене на два підрозділи: **перший (I)** – галузі, що виробляють засоби виробництва, а **другий (II)** – галузі, що випускають предмети споживання (рис.3.1)

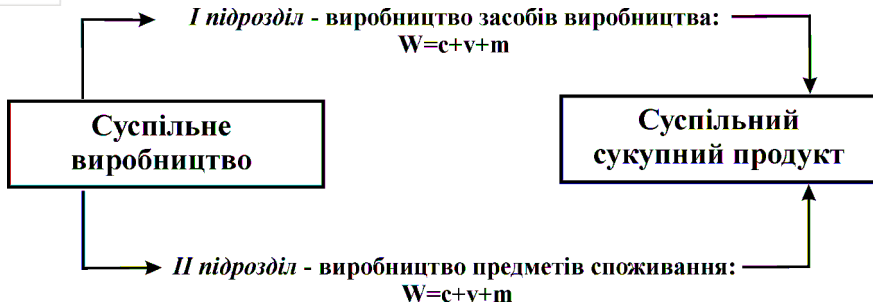

Рис. 3.1. Структура СП і підрозділи суспільного виробництва.

Були визначені пропорції, дотримання яких забезпечує нормальний процес суспільного відтворення, рівновагу суспільного виробництва.

Умови реалізації (пропорції) при простому відтворенні.

1. $I(c + v + m) = Ic + IIc$ - у першому підрозділі потрібно створити стільки засобів виробництва, щоб забезпечити відшкодування постійного капіталу в обох підрозділах.

2. $I(c + m) = IIc$ - нова вартість першого підрозділу повинна забезпечити відшкодування засобів виробництва у II підрозділі.

3. $II(c + v + m) = I(c + m) + II(c + m)$ - сума вартості створених у II підрозділі предметів споживання має дорівнювати сумі доходів робітників та власників в обох підрозділах.

Умови реалізації (пропорції) при розширеному відтворенні.

1. $I(c + v + m) > Ic + IIc$ - продукція, створена у I підрозділі, повинна забезпечити не лише відшкодування, але й зростання постійного капіталу в обох підрозділах.

2. $I(c + m) > IIc$ - нова вартість створена у I підрозділі повинна забезпечити відшкодування засобів виробництва у II підрозділі і його розширення в обох підрозділах.

3. $I(c + m) + II(c + m) > II(c + v + m)$ - нова вартість створена в масштабах суспільства має бути більшою ніж вартість продукції II підрозділу, щоб забезпечити зростання постійного капіталу в обох підрозділах та особисті потреби додаткової робочої сили, що залучається до виробництва в зв'язку з його розширенням.

Обґрунтовані К.Марксом схеми реалізації суспільного продукту були конкретизовані, доопрацьовані та доповнені і сьогодні широко застосовуються в практиці економічного програмування й планування багатьох країн.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

15.1. Національного багатство - це:

- а) всі основні фонди країни, що використовуються у виробничій та невиробничій сферах;
- б) вся маса грошей, золотого запасу, іноземної валюти, яка знаходиться у банках і на руках у населення;
- в) нагромаджені, створені працею минулих та сучасних поколінь матеріальні блага і культурні цінності, природні ресурси країни, які залучені до господарського обороту.

15.2. Показником економічної ефективності суспільного виробництва є:

- а) рівень задоволення платоспроможного попиту населення;
- б) виробництво сукупного продукту на душу населення;
- в) продуктивність праці.

15.3. Показником соціально-економічної ефективності суспільного виробництва є:

- а) виробництво сукупного продукту на душу населення;
- б) трудомісткість;
- в) продуктивність праці.

15.4. При розширеному відтворенні:

- а) весь додатковий продукт іде на особисте споживання, відсутній фонд нагромадження;
- б) весь додатковий продукт іде у фонд нагромадження;
- в) забезпечується зростання обсягів виробництва та більш повне задоволення потреб суспільства.

15.5. Вперше зробив спробу з'ясувати умови відтворення на суспільному рівні:

- а) Дж. М. Кейнс;
- б) Ф. Кене;
- в) К. Маркс.

Тема 16. Економічне зростання та циклічний характер суспільного відтворення

Ключові слова: економічний розвиток (економічний прогрес), науково-технічний прогрес, науково-технічна революція, економічний цикл, криза, депресія, пошвавлення, піднесення.

16.1. Економічний розвиток та економічне зростання

Економічний розвиток (економічний прогрес) – це безперервний, поступальний рух по висхідній лінії усєї економічної системи і кожної її підсистеми зокрема.

Так прогрес технологічного способу виробництва виражається у переході від способу виробництва, заснованого на ручній праці, до способу виробництва, що ґрунтується на машинній праці, а від нього – до того, в основі якого лежить автоматизована праця.

Прогрес у відносинах власності виявляється в еволюції власності – від індивідуальної до колективної, від колективної до державної та наддержавної.

Прогрес господарського механізму – це еволюція важелів управління економікою, поступовий перехід від ринкового саморегулювання до державного, до їх раціонального поєднання, а згодом до наднаціонального управління економікою в межах цілих регіональних об'єднань типу Європейського Союзу, до якого входить 27 європейських країн.

Економічний розвиток – це основа суспільного розвитку, складовими якого є (окрім економічного) соціальний, правовий, політичний, духовний та інший прогрес.

Економічний розвиток передбачає економічне зростання. **Економічне зростання** – це такий стан економіки, що характеризується кількісним та якісним зростанням виробництва і споживання.

Об'єктом виміру економічного зростання служить, як правило, валовий внутрішній продукт і національний дохід.

Показниками кількісного зростання є абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту, середньорічні темпи зростання і приросту.

$$\text{Абсолютний приріст} = \Pi_1 - \Pi_0, \quad (3.8)$$

де Π_1 - обсяг продукту звітнього (поточного) року;

Π_0 - обсяг продукту базисного року.

$$\text{Темп зростання продукту} = \frac{\Pi_1}{\Pi_0} \quad (3.9)$$

$$\text{Темп приросту продукту} = \frac{П_1 - П_0}{П_0} \quad (3.10)$$

Середньорічні темпи зростання і приросту суспільного продукту розраховуються в середньому за відповідний ряд років.

Якість економічного зростання з'ясується через зміну показників виробництва продукту (ВВП, національного доходу) на душу населення, порівнюючи за різні періоди.

Розрізняють два основні типи економічного зростання – екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивний тип – це таке економічне зростання, яке здійснюється завдяки кількісному збільшенню факторів виробництва при збереженні старої технологічної і технічної бази виробництва. Це означає, що обсяг суспільного продукту зростає за рахунок:

- зростання кількості робочої сили або зростання інтенсивності праці;
- розширення використання природних ресурсів, введення в оборот нових земель;
- збільшення основних і оборотних фондів.

В умовах повністю екстенсивного економічного зростання ефективність суспільного виробництва не збільшується.

Інтенсивний тип – це таке економічне зростання, яке досягається внаслідок якісного вдосконалення речових і особистих факторів, всієї системи продуктивних сил. Економічне зростання ґрунтується виключно на підвищенні ефективності суспільного виробництва.

У процесі розширеного відтворення відбувається поєднання інтенсивного та екстенсивного типів економічного зростання. Розрізняють переважно інтенсивне або переважно екстенсивне економічне зростання.

Основою інтенсифікації є НТП та НТР.

Науково-технічний прогрес (НТП) зароджується у XVI ст. коли при мануфактурному виробництві почалося зближення науки і техніки, яке завершилось на межі XVIII – XIX століть. Крупне машинне виробництво стало визначатись перш за все прогресом науки і відкрило великі можливості для її технологічного застосування. Тим самим наука і техніка стали органічно пов'язаними, взаємостимулюючи розвиток

Науково-технічна революція (НТР) – це якісний стрибок, переворот у взаємодії людини з природою, у технологічному способі виробництва і насаперед – у системі продуктивних сил. НТР починається в середині 50-х років XX ст., коли наука стає безпосередньою продуктивною силою суспільства. Суть НТР найповніше розкривається в її рисах:

- випереджаюче зростання науки у системі „наука - техніка- виробництво”. Наука починає виконувати функцію безпосередньої продуктивної сили;
- фундаментальні зміни в техніці, які проявляються, в першу чергу, в появі автоматичного керуючого пристрою;

- докорінні перетворення робочої сили. Вони передбачають перевагу розумових зусиль, високий рівень освіти, кваліфікації та ін.;
- докорінне перетворення предметів праці, поява нових видів матеріалів з наперед заданими властивостями;
- виникнення принципово нових технологій – лазерних, плазмових;
- початок інформаційної революції, матеріальною основою якої є поява принципово нових засобів передачі інформації.

16.2. Економічний цикл та його фази

Економічний розвиток передбачає економічне зростання. Однак економічне зростання переривається економічними кризами (спадом), після яких відбувається ще більше зростання.

Рух виробництва від початку попередньої до початку наступної кризи називається **економічним циклом**. Властивість циклічного розвитку – рух не по колу, а по зростаючій спіралі.

Найбільший вплив на розвиток економічних явищ мають промисловий або середній (тривалістю 7–11 років) і довгий (тривалістю 50-60 років) економічні цикли.

Промисловий або середній цикл включає такі фази: криза, депресія, поживлення, піднесення.

Криза (спад) – перша і визначальна фаза циклу. Відбувається перевиробництво товарів порівняно з платоспроможним попитом на них. Товари не реалізуються. Ціни падають, отже, знижується норма прибутку. Як наслідок, різко скорочується виробництво, значно зростає безробіття. Оскільки зростає попит на гроші, ставка позичкового проценту збільшується до максимального значення.

Криза змінюється депресією. **Депресія** – це застій виробництва. Суспільний продукт уже не зменшується, але й не зростає, тобто відбувається просте відтворення. Запаси попередніх товарів поступово реалізуються. Процентна ставка падає до мінімального значення. Незмінним є високий рівень безробіття.

На фазі **поживлення** просте відтворення змінюється розширеним, обсяг виробництва поступово зростає до рівня, який був досягнутий перед кризою.

Піднесення – така фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує докризовий рівень і зростає швидкими темпами. Будуються нові підприємства, зростає зайнятість, зростають ціни і процентні ставки, підвищуються доходи населення. Розпочинається швидке економічне зростання, яке готує ґрунт для наступної кризи і наступного циклу.

Механізм циклу є стихійним процесом встановлення пропорцій суспільного відтворення. Під час піднесення відбувається порушення пропорцій, що виявляється у надвиробництві продукту. Криза стихійно долає диспропорції, які з'явилися, і знову встановлює необхідні пропорції виробництва. Циклічна криза супроводжується моральним зношенням основного капіталу, в основному техніки. Масове оновлення основного капіталу підвищує попит на ньо-

го. Це породжує справжній бум у зростанні виробництва. Коли закінчується заміна техніки, попит на неї різко спадає, що означає початок кризи надвиробництва. Отже, матеріальною основою періодичності середніх циклів є оновлення активної частини основного капіталу (машин, механізмів, обладнання).

Середні цикли накладаються на довгі, які тривають 50–60 років і називаються „довгим хвилями” або „хвилями Кондратьєва”. Матеріальною основою довгих циклів є масова заміна пасивної частини основного капіталу – будинків, споруд, доріг, трубопроводів тощо.

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

16.1. Основою виникнення середніх економічних циклів згідно з марксизмом є:

- а) війни, революції, інші аналогічні явища;
- б) відкриття нових покладів кошовних металів, нових земель тощо;
- в) періодичне оновлення активної частини основного капіталу.

16.2. Економічного зростання інтенсивного ґрунтується на:

- а) якісному вдосконаленні речових і особистих факторів виробництва;
- б) зростанні кількості робочої сили або зростання інтенсивності праці;
- в) залученні додаткових засобів виробництва.

16.3. Збільшення суспільством виробництва продукції переважно шляхом збільшення кількості факторів виробництва за незмінної техніки та технології називається:

- а) прогресивним економічним зростанням;
- б) екстенсивним економічним зростанням;
- в) інтенсивним економічним зростанням.

16.4. Криза – це:

- а) скорочення, спад виробництва;
- б) застій в економіці;
- в) фаза циклу, на якій просте відтворення змінюється розширенням.

16.5. Економічний цикл – це:

- а) рух виробництва від початку попереднього до початку наступного спаду;
- б) це такий стан економіки, що характеризується кількісним та якісним зростанням виробництва і споживання;
- в) послідовна зміна чотирьох стадій (виробництво, розподіл, обмін, споживання).

Тема 17. Господарський механізм у системі регулювання суспільного виробництва

Ключові слова: *господарський механізм, планомірність, пропорційність, планування, індикативне планування, директивне планування,*

17.1. Господарський механізм, його суть та структура

Господарський механізм – це сукупність основних форм, методів і важелів управління національним господарством. Найповніше суть господарського механізму розкривається в його функціях.

В основі розвитку економіки лежить дія об'єктивних економічних законів. Щоб економічна система розвивалась стабільно і була ефективною необхідно пізнати економічні закони, умови, за яких діє певний закон. Господарський механізм якраз і являється механізмом використання економічних законів. В цьому полягає **перша функція господарського механізму**.

Друга функція – розв'язання соціально-економічних суперечностей суспільного способу виробництва (наприклад, між рівнем техніки та рівнем освіти і кваліфікації робочої сили, між рівнем розвитку техніки та досягнутих ступенем концентрації виробництва, між прибутком та зарплатою та ін.)

Третя функція – реалізація відносин власності. В межах цієї функції ключовою проблемою господарського механізму є вирішення питання власності на засоби виробництва. Виконання цієї функції має спрямовуватися на те, щоб відносини власності сприяли розвитку всієї системи продуктивних сил, насамперед основної продуктивної сили – людини, безпосереднього працівника.

Четверта функція – всебічний розвиток людини та узгодження різних типів інтересів.

В сучасних умовах **елементами господарського механізму** є: ринкове саморегулювання, корпоративне регулювання, державне регулювання, наднаціональне регулювання.

Ринкове саморегулювання (механізм ринкової економіки) формується в період зародження і становлення капіталістичних відносин (межа 16-17ст. – 50-60 роки 19 ст.). Ринкове регулювання здійснювалось через механізм вільної конкуренції, коли ціни залежали лише від витрат виробництва та співвідношення попиту та пропозиції. Усі проблеми економічного розвитку вирішувалися без помітного державного втручання. Держава виконувала, за образним виразом А. Сміта, лише “роль нічного сторожа”, що охороняє приватну власність. Тому такий механізм регулювання отримав назву “невидимої руки”.

Корпоративне регулювання виникає за 20-25 років до I світової війни в наслідок формування монополій (могутніх корпорацій), які зосереджують в своїх руках переважну частину виробництва, цілеспрямовано впливають на ціни, обсяги виробництва та збуту. В основі корпоративного регулювання

лежить внутрішньофірмове планування.

Державне регулювання економіки почало здійснюватися після світової кризи 1929-1930 рр., коли стало очевидним, що традиційний механізм ринкового саморегулювання не справляється зі своїми функціями.

Механізм наднаціонального регулювання виникає на межі XX та XXI століть як об'єктивний наслідок бурхливих процесів інтернаціоналізації та глобалізації господарського життя. Нині наднаціональне регулювання найповніше проявилось у межах ЄС.

Державне регулювання економіки та ринкове саморегулювання є двома найважливішими елементами господарського механізму. Практика розвинутих країн довела, що ринок має позитивні риси. Рівною мірою доведено, що ринок має вади. Ідеального ринку в природі не існує. Він породжує проблеми, яких сам не спроможний подолати. **Найвагомішими неспроможностями ринку є:**

- ринок не спроможний протистояти монополістичним тенденціям, які обмежують вільну конкуренцію;
- породжує недосконалу інформацію (приховування інформації, недобросовісна реклама);
- ринок не заінтересований у виробництві суспільних благ (товарів та послуг), неконкурентних та непривабливих для приватного власника. Він реагує лише на потреби забезпечені грошима;
- ринок не вирішує проблем освіти, охорони здоров'я, розвитку фундаментальних наук;
- ринок не придатний для запобігання забруднення навколишнього середовища та контролю за виробництвом екологічно чистих товарів, надмірної експлуатації обмежених природних ресурсів;
- ринок породжує безробіття, злидні, надмірну диференціацію доходів;
- ринок несе у собі такі мікро та макроекономічні хвороби, як інфляція, економічні кризи.

Функції, які не підвладні ринку, бере на себе держава. Державне регулювання не підміняє, а доповнює ринковий механізм. Державне регулювання стало невід'ємною частиною ринкової економіки.

17.2. Основні форми державного регулювання

До форм державного регулювання відносяться: планування, програмування та прогнозування.

Серед економічних законів, які враховує та використовує держава чільне місце посідає закон планомірного та пропорційного розвитку.

Закон планомірного та пропорційного розвитку виражає об'єктивну необхідність та можливість узгодження, єдності діяльності усіх ланок, усіх суб'єктів суспільного виробництва.

Еволюція технологічного способу виробництва, зокрема такі етапи його розвитку, як крупна машинна індустрія та автоматизація виробництва, а та-

кож процес поглиблення суспільного поділу праці (перехід до одиничного) породжують потребу в узгодженості дій суб'єктів суспільного виробництва. Тобто, виникає необхідність у пропорційному та планомірному веденні виробництва спочатку в межах окремого підприємства, потім у масштабах країни і міжнародному масштабі. Однак, приватнокапіталістичний характер привласнення, погоня за прибутками стають на заводі узгодженості та злагодженості дій ринкових суб'єктів. Можливість планомірного та пропорційного розвитку виникає з розвитком суспільного характеру виробництва, коли в межах приватнокапіталістичної форми власності, хоч і повільно, еволюціонує колективний характер привласнення.

Пропорційність – розподіл суспільної праці і засобів виробництва між окремими галузями, підприємствами у відповідності з існуючими потребами у певних благах. Вона є необхідною умовою всякого виробництва, заснованого на розподілі праці.

Планомірність – це узгодження, скоординованість економічних процесів у ланках суспільного виробництва, що спрямована на формування певних пропорцій у ньому.

Досягнути планомірності можна шляхом планування.

Планування – це свідома діяльність, спрямована на забезпечення узгодженого економічного розвитку.

Планування (на макрорівні) – це форма державного регулювання економіки, що передбачає складання планів розвитку національної економіки з визначенням цілей, шляхів, засобів і термінів досягнення параметрів економічного та соціального розвитку.

Принципи планування:

- оцінка сучасного рівня розвитку національної економіки: планові розрахунки мають базуватися на досягнутому рівні, а не бажаному;
- визначення пріоритетів розвитку;
- збалансованість (приведення у відповідність) макроекономічних планових показників (наявних ресурсів і потреб, грошових витрат та доходів різних суб'єктів економіки);
- поєднання різних видів планування для забезпечення комплексного розвитку економіки, гармонізації суспільних інтересів. (перспективного і поточного планування, галузевого і територіального);
- реалістичність означає розробку конкретних механізмів реалізації плану;
- адаптація – це оперативне коригування планових завдань у зв'язку зі зміною умов і завдань соціально-економічного розвитку країни.

Розрізняють директивне та індикативне планування.

Директивне планування означає централізовану розробку та доведення до підприємств обов'язкових для виконання завдань щодо виробництва і розподілу продукції та послуг.

Індикативне (рекомендаційне) планування передбачає встановлення державою основних макроекономічних показників, та систему економічних

стимулів, які орієнтують суб'єктів господарювання на виконання планів.

Програмування передбачає виявлення на основі комплексного аналізу найважливіших проблем національної економіки та в подальшому, з метою їх подолання, розробку і реалізацію державою програм розвитку окремих галузей виробництва, науково-технічних напрямків, соціальної сфери. Розрізняють довго - (10-20 років), середньо - (4-5 років) і короткотермінові програми. Кількість програм обмежена можливостями економіки (їх не може бути більше 7-10 водночас).

Планування та програмування економіки тісно пов'язані з її прогнозуванням. **Прогнозування** – це виявлення та науково обґрунтоване передбачення напрямків розвитку економіки.

Принципи макроекономічного прогнозування:

- принцип наукової обґрунтованості передбачає, що прогнозування базується на системних знаннях про закономірності розвитку економіки;
- принцип системності розглядає національну економіку з одного боку, як об'єкт, а з іншого – як сукупність самостійних напрямків прогнозування;
- принцип адекватності означає, що прогноз як теоретична модель має достатньо повно і точно відображати реальні процеси національної економіки;
- принцип багатоваріантності (альтернативності) передбачає розробку не одного, а кількох варіантів майбутнього розвитку національної економіки. Це обумовлено тим, що розвиток національної економіки може здійснюватись за різними траєкторіями, оскільки на неї з різною інтенсивністю впливають різні фактори, можуть виникнути інші чинники та умови в майбутньому;
- принцип рентабельності передбачає визначення вартості аналітичної підготовки прогнозу та його результативності, врівноваження економії з ефективністю, якості зі своєчасністю;
- принцип цілеспрямованості означає прогнозування розвитку конкретного об'єкта і визначення тенденцій та закономірностей його розвитку для вирішення конкретних народногосподарських завдань.

Функції прогнозування: з'ясування основних шляхів і перспектив еволюції економіки, можливих структурних змін у ній, пріоритетних напрямків соціально-економічного прогресу; виявлення та обґрунтування альтернативних шляхів розвитку економіки та показників її еволюції; оцінка можливих наслідків прийнятих рішень.

17.3. Методи державного регулювання

Методи державного регулювання – це способи або засоби впливу держави на суб'єкти господарювання. **Методи державного регулювання** поділяються на економічне регулювання, правове регулювання та адміністративне регулювання.

Правове регулювання здійснюється шляхом прийняття та вдосконалення правової бази.

Адміністративне регулювання означає вплив державних органів на підприємства та їх інтереси шляхом використання заходів заборони, дозволу і примусу у відповідності до правових законів. Це, наприклад, антимонопольне регулювання, забезпечення екологічної безпеки, забезпечення мінімально допустимого рівня добробуту та соціального захисту населення, захист національного ринку, забезпечення дотримання національних стандартів усіма учасниками суспільного виробництва.

Адміністративне регулювання стало невід'ємним атрибутом сучасного ринкового механізму, воно не перешкоджає зростанню ефективності національного виробництва. Однак, основну роль виконують економічні методи державного регулювання.

Економічне регулювання означає створення умов, які спонукають діяльність підприємств та організацій на виконання поставлених державними органами цілей і завдань. Основними методами економічного регулювання є : фінансова, фінансова, грошово-кредитна, науково-технічна, цінова, амортизаційна, структурна політика.

Фінансова політика – це сукупність важелів держави щодо мобілізації фінансових ресурсів для виконання покладених на неї функцій. **Фінанси** – це відносини економічної власності, що склалися між державою, підприємствами та громадянами щодо формування та привласнення фондів грошових засобів.

Фінансова система будь-якої країни складається із фінансів держави, фінансів підприємств та організацій, фінансів населення.

Фінанси населення – грошові ресурси, що формуються у жителів країни з доходів, отриманих від трудової та господарської діяльності або зі спадщини і спрямовуються на примноження їхньої власності.

Фінанси підприємств та організацій – сукупність грошових ресурсів для здійснення процесу відтворення (тобто виробництва, розподілу, обміну і споживання) у межах підприємства або організації.

Фінанси держави – сукупність грошових фондів, які акумулюються в руках держави і використовуються для виконання її соціально-економічних функцій. Державні фінанси зосереджуються у бюджеті держави та бюджетах місцевих органів влади.

Державний бюджет – це фінансовий план утворення та використання грошових фондів держави протягом року. Державний бюджет (місцеві бюджети) завжди має дві частини: доходна частина показує джерела і величину доходів держави; витратна частина – бюджетні видатки та їх обсяги. В сучасних умовах державні фінанси направляються на розвиток основної продуктивної сили, тобто на соціальні цілі (розвиток освіти, охорону здоров'я, виплати безробітним, пенсіонерам та ін.). Друге місце в структурі державних витрат займають витрати на економічні цілі (розробка природних ресурсів та охорона навколишнього середовища, сільське господарство, транспорт, нау-

ка, зв'язок та ін.). Отже фінансове регулювання полягає у використанні доходів і витрат бюджету як важелів впливу на економіку.

Фіскальна політика (податково-бюджетна) – це політика держави по формуванню державних фінансів через механізм податків.

Податки поділяються на прямі і непрямі. Прямий податок – збір на користь держави, який стягується з кожного громадянина або фірми в залежності від обсягу доходів чи вартості майна (по доходний податок з громадян та податок на прибуток фірми). Непрямий податок – збір, який стягується державою з громадян і фірм при здійсненні ними певних дій. Це, наприклад, акцизи. Акциз – податок, який стягується з покупця при придбанні ним певних видів товарів і встановлюється, як правило, в процентах до ціни цього товару.

В залежності від методів проведення фіскальна політика може бути дискреційною та не дискреційною.

Дискреційна (активна) фіскальна політика передбачає комплекс заходів держави щодо зміни оподаткування, свідоме використання державного оподаткування. Держава, маніпулюючи податковими ставками і видами податків, одержує змогу стимулювати або обмежувати розвиток тих чи інших галузей, підприємств чи економічних сфер. Так держава не оподатковує частину прибутків, що спрямовуються на інвестиції, на технічний розвиток виробництва, створення робочих місць прискорений розвиток окремих галузей, регіонів та ін.

Недискреційна (пасивна) фіскальна політика означає автоматичну зміну рівня державних податків і не вимагає додаткового впливу держави (наприклад, застосування прогресивного податку з доходу).

Грошово-кредитне регулювання – це сукупність форм, методів і важелів державного впливу на грошово-кредитну сферу. Основними напрямками такого регулювання є управління державним боргом, регулювання банківської ліквідності, регулювання обсягу кредитних операцій та грошової емісії.

Науково-технічна політика передбачає: 1) держава визначає та встановлює пріоритети науково-технічного розвитку відповідно до головних цілей загальнодержавної стратегії розвитку; 2) держава здійснює організаційне та ресурсне забезпечення реалізації ключових напрямків науково-технічного прогресу (розподіл державних ресурсів між різними секторами сфери наукових досліджень; непряме державне стимулювання науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок у приватному секторі через податкову, амортизаційну, патентну політику; вдосконалення та фінансування системи освіти, підготовка та перепідготовка кадрів вищої кваліфікації); 3) держава проводить оцінку державних результатів, оцінює можливі наслідки науково-технічного прогресу.

Амортизаційна політика означає, що держава законодавчо запроваджує строки амортизаційного списання машин та обладнання. Держава надає перевагу прискореній амортизації. Політика прискореної амортизації приводить до зростання долі амортизації у внутрішніх джерелах нагромадження. Вона

значно прискорює інвестування (оскільки амортизаційні відрахування не можуть використовуватись на інші цілі), а значить, сприяє збільшенню об'ємів і ефективності виробничих потужностей.

Державне регулювання цін здійснюється державними органами прямо та опосередковано. Пряме регулювання цін полягає в тому, що держава встановлює ціни на акцизні товари, на продукцію базових галузей промисловості (вугілля, електроенергію), на сільськогосподарську продукцію, надає цінні субсидії, встановлює договірні ціни на товари і послуги військового призначення тощо. Опосередковане регулювання цін здійснюється через механізм прискореної амортизації (до витрат виробництва зараховують завищені амортизаційні відрахування), встановлення податку на додану вартість, стимулювання експортної діяльності вітчизняних товаровиробників, надання їм пільгових кредитів тощо. Державне регулювання цін значно посилюється під час криз.

Структурне регулювання викликане важливими структурними змінами, що відбуваються в країнах світу під впливом НТР. Структурні зміни спостерігаються в промисловості, між промисловістю та сільським господарством. Суттєво змінилися співвідношення між сферою матеріального та нематеріального виробництва. Держава фінансує нові галузі, модернізує старі і таким чином регулює темпи і пропорції розвитку сфер і галузей економіки, окремих відсталих регіонів.

водного господарства
та природокористування

Контрольні завдання

Визначте єдино правильну відповідь

17.1. До економічних методів державного регулювання відноситься:

- а) прийняття та вдосконалення правової бази;
- б) антимонопольне регулювання;
- в) зміни системи оподаткування.

17.2 Недоліком ринку є:

- б) матеріальна відповідальність ринкових суб'єктів за свою діяльність;
- в) реагування лише на потреби забезпечені грошима;
- г) здатність швидко адаптуватись до умов, що постійно змінюються.

17.3. Позитивною рисою ринку є:

- а) свобода підприємницької діяльності;
- б) реагування лише на потреби забезпечені грошима;
- в) формування монополістичних тенденцій, які обмежують вільну конкуренцію.

17.4. В сучасних умовах господарський механізм передбачас:

- а) заміну ринкового регулювання державним;
- б) повернення від державного регулювання до ринкового саморегулювання;
- в) поєднання ринкового саморегулювання з корпоративним, державним та наднаціональним регулюванням.

17.5. Фінанси – це:

- а) гроші;
- б) вся сукупність грошових доходів населення;
- в) сукупність відносин власності між державою, підприємствами і населенням з приводу формування і використання грошових фондів.

Тема 18. Основні риси та тенденції розвитку світового господарства

Ключові слова: *інтернаціоналізація господарського життя, міжнародний поділ праці, світове господарство, інтернаціональна вартість, міжнародна економічна інтеграція, глобалізація*

18.1. Інтернаціоналізація продуктивних сил та виробничих відносин

Інтернаціоналізація господарського життя – об'єктивний економічний процес виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами різних країн. Він охоплює всі сфери суспільного відтворення і конкретизується у процесі інтернаціоналізації продуктивних сил і виробничих відносин (відносин економічної власності).

Відносини між народами вперше проявляються у формі торгівлі, яка виникає внаслідок другого та третього суспільних поділів праці і посилюється у епоху великих географічних відкриттів (середина XV – XVII ст.). Між невеликою групою економічно розвинутих метрополій та великою групою колоніальних та залежних країн переважали позаекономічні примусові зв'язки. В цей же період починають зароджуватись міжнародні виробничі зв'язки. Це пов'язано із становленням та розвитком класичного підприємництва в промислово розвинутих країнах: проста кооперація (до середини XVI ст.), мануфактура (XVI-XVIII ст.), крупне машинне виробництво (XVIII-XX ст.). Саме на межі XVIII-XIX століть починається процес інтернаціоналізації господарського життя. Машинне виробництво передбачало виготовлення продукції у великих масштабах. Це зумовлювало процес виробничого споживання величезної кількості сировини і матеріалів, частину яких потрібно було завозити з інших країн, а створену продукцію реалізувати не лише в межах національних господарств, але й у багатьох інших країнах. Виробничі зв'язки

викликають до життя міжнародний рух капіталів, розвиток міжнародних валютно-фінансових та кредитних відносин.

Інтернаціоналізація господарського життя передбачає інтернаціоналізацію продуктивних сил і виробничих відносин. **Інтернаціоналізація продуктивних сил** включає інтернаціоналізацію кожного елемента даної системи: засобів виробництва, робочої сили, науки, інформації, тощо.

Процес інтернаціоналізації продуктивних сил виростає з міжнародного поділу праці.

Міжнародний поділ праці – пряме продовження суспільного поділу праці в національних економіках, це взаємопов'язаний процес спеціалізації окремих країн, їх підприємств на виробництві певних продуктів або їх частин з кооперуванням виробників для спільного випуску кінцевої продукції. Він здійснюється з метою підвищення ефективності виробництва, економії затрат суспільної праці, раціонального розміщення продуктивних сил.

Спочатку визначальними факторами міжнародного поділу праці були природні фактори: відмінності між країнами в наявності природних багатств, ґрунтово-кліматичні умови, географічне положення, розміри трудових ресурсів. Але у другій половині головним фактором формування МПП стає НТР, розвиток науки і техніки, рівень соціально-економічного розвитку країн світу.

Існує три форми міжнародного поділу праці, які збігаються з формами суспільного поділу праці: загальна, часткова, одинична.

Загальна форма МПП означає поділ праці за родами та сферами виробництва: промисловість, сільське господарство, добувні та обробні галузі промисловості та ін. Тому, у МПП, країни-експортери поділяються на індустриальні, сировинні, аграрні.

Частковий поділ праці означає поділ цих сфер і родів на окремі види і підвиди, якими є окремі галузі, ті чи інші види продукції. У міжнародній торгівлі ця форма означає зростання ролі міжгалузевого обміну готовими виробами.

Одинична форма МПП означає спеціалізацію країн на виготовленні окремих деталей та вузлів певного складного товару. Саме одиничний поділ праці є основою для розвитку міжнародних виробничих зв'язків (міжнародної промислової кооперації).

Інтернаціоналізація відносин економічної власності являється інтернаціоналізацією капіталу, якщо йдеться про майже тотальне панування капіталістичного способу виробництва.

Інтернаціоналізація капіталу – це процес взаємопереплетення і об'єднання різних форм національного та інтернаціонального капіталу. Основними формами сучасного капіталу є приватний, колективний, державний та наддержавний(або наднаціональний). Кожна з цих форм може існувати у вигляді: промислового, банківського, позичкового, торговельного. Тому інтернаціоналізація капіталу передбачає взаємопереплетення й об'єднання осно-

вних форм капіталу в різних комбінаціях: приватних форм капіталу кількох країн, колективних форм капіталу однієї країни з державним капіталом іншої країни, національного капіталу з наддержавним тощо.

Важливу роль в інтенсифікації процесу інтернаціоналізації капіталу відіграє виникнення і розвиток монополій. Створення останніми численних філій і дочірніх компаній за кордоном перетворює їх із національних на транснаціональні корпорації.

Взаємопереплетення і об'єднання капіталів двох і більше країн веде до виникнення і розвитку якісно нової форми власності - міжнародної колективної капіталістичної власності, яка є складовою інтегрованої капіталістичної власності. Остання означає процес переплетення, взаємопроникнення і зрощування власності міжнародних монополій інтегрованих країн, національних державно-корпоративних капіталів і власності наднаціональних органів у один механізм. Інтегрована капіталістична власність є суспільною формою розвитку процесу інтернаціоналізації продуктивних сил і техніко-економічних відносин у межах регіональних економічних об'єднань. Найрозвиненішою формою таких об'єднань є Європейський Союз.

18.2. Суть та закони розвитку світового господарства

На початку ХХ століття в наукових колах розпочалися дискусії щодо визначення суті світового господарства. Однак і сьогодні немає чіткої, загальноприйнятої точки зору по цьому питанню. Найпоширенішим визначенням є наступне. **Світове господарство** – це сукупність національних господарств та міжнародних економічних відносин, які об'єднують ці господарства у цілісну систему, що розвивається за об'єктивними законами ринкової економіки.

Система економічних законів, яка визначає розвиток світового господарства, включає: закон адекватності, закон вартості, закон попиту та пропозиції, закон концентрації капіталу, закон інтернаціоналізації виробництва, закон міжнародної конкуренції, закон нерівномірності економічного розвитку та ін.

Інтернаціоналізація виробництва та обміну зумовлює дію закону вартості в його інтернаціональній формі, зокрема формування інтернаціональної вартості.

Інтернаціональна вартість залежить від інтернаціональних витрат суспільно необхідної праці на виробництво товарів. Ці витрати визначаються національними витратами суспільно необхідної праці у тих країнах, що експортують на світовий ринок переважну кількість продукції. Тому вплив національної вартості на інтернаціональну залежить від питомої ваги товарів даної країни в загальному обсязі світової торгівлі. Оскільки на світовому ринку еквівалентність обміну досягається на основі інтернаціональної вартості, то у вигіднішому становищі опиняється країна, в якій при виробництві товарів витрачається більш продуктивна, інтенсивна та складна праця. Величина економічної вигоди країни, в якій досягнуто вищого рівня складності, проду-

ктивності та інтенсивності праці, становить різницю між інтернаціональною та національною вартістю, а отже між інтернаціональними та національними затратами праці. Величина економічної вигоди тих країн, де рівень складності, продуктивності та інтенсивності праці нижчий, залежить від рівня порівняльних витрат виробництва. Ці витрати визначаються шляхом зіставлення витрат на виробництво тих товарів, які вони виробляють і які обходяться їм порівняно дешевше з витратами на виробництво таких товарів, які за відсутності міжнародної торгівлі обійшлися б їм дорожче при організації власного виробництва. Саме економічні вигоди, що одержуються країнами з різним рівнем продуктивності, інтенсивності та складності праці, спонукають їх до участі в міжнародному поділі праці, в процесі інтернаціоналізації виробництва.

Будучи залученою до процесів міжнародного поділу праці, міжнародного усупільнення виробництва, кожна країна втягується у сферу дії законів конкурентної боротьби, формою прояву яких є **міжнародна конкуренція**. Суб'єктами такої боротьби є національні компанії, транснаціональні корпорації, держави, міжнародні організації. В останні десятиліття внаслідок інтенсифікації процесу інтернаціоналізації виробництва міжнародна конкурентна боротьба значно посилилася і головною її силою стали транснаціональні корпорації. Специфіка такої боротьби залежить від особливостей внутрішньо корпоративної діяльності. Типовою для неї є ситуація, коли всередині гігантських міжнародних концернів відбувається конкуренція між його внутрішніми філіями, яка доповнюється боротьбою на світових ринках з іншими концернами, їхніми філіями.

Процес формування світового господарства призводить до нерівномірного розвитку окремих країн і цілих регіонів. Однією із специфічних рис **закону нерівномірності економічного розвитку** є те, що боротьба за зовнішні ринки збуту, джерела сировини, сфери застосування капіталу тощо виступає важливим фактором посилення нерівномірності розвитку окремих країн, цілих регіонів світового господарства. Специфічний характер дії цього закону в останні десятиліття виявляється у нерівномірності освоєння передових досягнень науки і техніки, нерівномірності процесу розгортання НТР в різних країнах. Посилення інтернаціоналізації продуктивних сил, у тому числі науки, створює можливість стрімкого злету окремих держав за рахунок використання винаходів, патентів, ліцензій. Закон нерівномірного розвитку значною мірою залежить від особливостей функціонування в тій чи іншій країні **закону адекватності** виробничих відносин (економічної власності) характеру та рівню розвитку продуктивних сил, зокрема оптимального поєднання різних типів власності.

Визначте єдино правильну відповідь

18.1. Світове господарство – це:

- а) сукупність усіх національних економік;
- б) сукупність усіх інтернаціональних секторів національних господарств;
- в) сукупність національних господарств та міжнародних економічних відносин, які об'єднують ці господарства у цілісну систему, що розвивається за об'єктивними законами.

18.2. Інтернаціоналізація господарського життя – це:

- а) об'єктивний економічний процес виникнення і розвитку зв'язків між національними господарствами різних країн, що охоплює всі сфери суспільного відтворення;
- б) об'єктивний процес зближення і взаємоприспосування, поступового об'єднання національних систем;
- в) один з найважливіших напрямків зовнішньоекономічних зв'язків, метою яких є спільні розробки науково-технічних проблем, взаємний обмін науковими досягненнями, виробничим досвідом, підготовка кваліфікованих кадрів.

18.3. Головним чинником поглиблення міжнародного поділу праці в сучасному світовому господарстві вважається:

- а) відмінність у природно-кліматичних умовах країн;
- б) особливість географічного розташування країн;
- в) науково-технічний прогрес і науково-технічна революція.

18.4. Міжнародний поділ праці, який ґрунтується на подетальній спеціалізації - це:

- а) загальний поділ праці;
- б) частковий поділ праці;
- в) одиничний поділ праці.

18.5. Інтернаціональні витрати суспільно необхідної праці – це:

- а) витрати, які визначаються національними витратами суспільно необхідної праці у країнах, що експортують на світовий ринок незначну кількість продукції;
- б) витрати, які визначаються національними витратами суспільно необхідної праці у країнах, що експортують на світовий ринок найякіснішу продукцію;
- в) витрати, які визначаються національними витратами суспільно необхідної праці у країнах, що експортують на світовий ринок переважну кількість продукції даного виду.

3. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютна рента (AR) – це форма земельної ренти, яку необхідно сплачувати власникові за будь-яку ділянку землі незалежно від її родючості та розташування.

Абстрактна праця – це праця товаровиробників, що виступає, як витрата робочої сили взагалі, безвідносно до її конкретного виду, це витрата в трудовому процесі фізичної, психічної енергії людини, те, що притаманне усім видам діяльності; створює вартість.

Абстракція – це тимчасове уявне ігнорування, відмова від випадкових, поверхових, минулих, одиничних явищ, фактів і характеристик процесу, що досліджується, з метою розкриття його суті.

Аграрно-промисловий комплекс (АПК) – це сукупність галузей національної економіки, зайнятих безпосереднім виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції.

Акція – це вид цінного паперу без встановленого строку обігу, який свідчить про внесок в капітал акціонерного товариства, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду і участь у розподілі майна підприємства при його ліквідації.

Амортизація – це процес поступового перенесення вартості основного капіталу, по мірі зносу, на вартість створюваних товарів та відшкодування її у грошовій формі.

Балансовий прибуток – це вся сума прибутку, отриманого підприємством після реалізації продукції (виручка мінус повна собівартість).

Безробітні (за методологією Міжнародної Організації Праці) – особи у віці 15-70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовами : не мали роботи (прибуткового заняття); протягом останніх чотирьох тижнів шукали роботу або намагались організувати власну справу; впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за плату за наймом або на власному підприємстві.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова оцінка всього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг в економіці в поточному році. У ВВП, на відміну від ССП, враховуються і послуги нематеріального виробництва.

Валовий національний продукт (ВНП) – це ринкова вартість життєвих благ, які створені національним капіталом, тобто ресурсами даної нації – як на території своєї країни, так і за рубежом.

Вартість – це внутрішня властивість товару, яка проявляється при обміні, втілена у товарі суспільна праця називається вартістю.

Вартість товару робоча сила – це вартість засобів існування, необхідних для відтворення робочої сили, тобто для задоволення фізичних та соціально-культурних потреб працівника, що наймається та його сім'ї.

Вертикальна інтеграція – це злиття підприємств різних галузей, в ході якого забезпечується єдність та безперервність взаємопов'язаних етапів виробництва (від видобутку сировини до збуту продукції).

Виробництво – це процес створення благ, необхідних для існування і розвитку людини.

Виробничі відносини – це система відносин які виникають між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, пов'язані з привласненням засобів і результатів виробництва, виражають поділ людей на різні класи та соціальні групи, визначають положення цих людей в суспільстві та характер їх взаємовідносин.

Витрати виробництва – це те, у що обходиться підприємству виготовлення товарів.

Витрати обігу – це частина капіталу, авансованого на обслуговування процесу продажу товару.

Відтворення – це безперервне відновлення процесу виробництва, на основі якого здійснюється розвиток усіх елементів економічної системи.

Власність економічна – це сукупність виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними реальних об'єктів, в першу чергу засобів виробництва, які породжують право володіння, користування, розпорядження цими об'єктами та результатами їх функціонування.

Власність юридична – загальна умова виробництва, вияв волі певних класів та правове оформлення цієї волі в юридичних актах і нормах, у праві власності. Це юридичні закони, що фіксують і регулюють правову сторону відносин власності.

Горизонтальна інтеграція – це злиття однотипних, тобто конкуруючих підприємств.

Господарський механізм – це сукупність основних форм, методів і важелів управління національним господарством.

Гроші – це особливий товар, який об'єктивно виділився з усіх інших товарів і служить загальним еквівалентом при обміні товарів. Це товар, який виражає вартість інших товарів.

Депресія (застій) – фаза економічного циклу, яка настає після кризи і характеризується припиненням спаду виробництва

Державний бюджет – це фінансовий план утворення та використання грошових фондів держави протягом року.

Диверсифікація – розширення номенклатури продукції, що виробляється окремими фірмами та об'єднаннями, шляхом проникнення у галузі, що не мають прямого технологічного зв'язку з основною галуззю їхньої діяльності.

Дивіденд – це дохід від акції.

Директивне планування – означає централізовану розробку та доведення до підприємств обов'язкових для виконання завдань щодо виробництва і розподілу продукції та послуг.

Диференціальна рента І – це додатковий дохід отриманий на кращих за родючістю та місцезнаходженням землях.

Диференціальна рента II – це додатковий дохід, який виникає в результаті підвищення продуктивності землі за рахунок додаткових капіталовкладень.

Діалектичний метод – це вивчення явищ і процесів економічного життя: а) в їх загальному зв'язку й взаємозалежності; б) в стані безперервного розвитку; в) коли кількісні зміни, які виникають в процесі розвитку, ведуть до змін якісних.

Додаткова вартість – це вартість, що створюється абстрактною працею найманих робітників і яка безоплатно привласнюється власником засобів виробництва.

Додаткові витрати обігу – це витрати, пов'язані з продовженням процесу виробництва у сфері обігу (транспортування товарів, їх сортування, фасування, упакування й зберігання).

Економіка – це одна з найважливіших сфер суспільного життя, в якій на основі використання різних ресурсів здійснюється виробництво, розподіл, обмін та споживання продуктів людської діяльності.

Економічна система – це сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів та послуг, на регулювання економічної діяльності відповідно до мети суспільства.

Економічне зростання – це такий стан економіки, що характеризується кількісним та якісним зростанням виробництва і споживання.

Економічний розвиток (економічний прогрес) – це безперервний, поступальний рух по висхідній лінії усєї економічної системи і кожної її підсистеми зокрема, це основа суспільного розвитку, складовими якого є (окрім економічного) соціальний, правовий, політичний, духовний та інший прогрес.

Економічний цикл – це рух виробництва від початку попередньої до початку наступної кризи.

Економічні інтереси – це усвідомлене прагнення економічних суб'єктів (окремих людей, колективів, соціальних верств, держави, суспільства) задовольнити певні економічні потреби.

Економічні потреби – це об'єктивна необхідність людини в матеріальних та духовних благах, що спонукає її до економічної діяльності для забезпечення власного добробуту та добробуту своєї сім'ї.

Економічно активне населення – це населення обох статей віком 15-70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг.

Експлуатація – це привласнення результатів примусової праці власником засобів виробництва.

Екстенсивний тип економічного зростання – збільшення обсягів виробництва, що досягається здійснюється завдяки кількісному приросту факторів виробництва при збереженні старої технологічної і технічної бази виробництва.

Закон адекватності (відповідності) виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил – це всезагальний економічний закон, який виражає внутрішньо необхідні, суттєві та сталі зв'язки між прогресом продуктивних сил та еволюцією виробничих відносин (відносин економічної власності).

Закон вартості – це об'єктивний економічний закон, згідно з яким, виробництво та обмін товарів здійснюється на основі суспільної вартості, величина якої визначається витратами суспільно-необхідної праці.

Закон зростання потреб виражає внутрішньо-необхідні, сталі, суттєві зв'язки між виробництвом і досягнутим рівнем задоволення потреб, розвиток яких (зв'язків) викликає появу нових потреб та засобів їх задоволення.

Закон планомірного та пропорційного розвитку виражає об'єктивну необхідність та можливість узгодження, єдності діяльності усіх ланок, усіх суб'єктів суспільного виробництва.

Закони економічні – це внутрішньо-необхідні, сталі, найсуттєвіші, причинно-наслідкові зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ і процесів економічного життя.

Заробітна плата – це грошовий вираз вартості і ціни товару робоча сила, а також відносин між капіталістами і найманими робітниками з приводу формування умов праці, ефективності функціонування, привласнення необхідного продукту.

Заробітна плата відрядна – це форма заробітної плати, за якою зарібок працівника залежить від кількості виготовленої продукції, відрядних розцінок та норм виробітку.

Заробітна плата погодинна – форма заробітної плати, за якою зарібок працівника визначається кількістю відпрацьованого часу та встановленою тарифною ставкою або посадовим окладом.

Засновницький прибуток – це різниця між курсовою ціною акцій і сумою капіталу, реально вкладеного в акціонерне товариство.

Засоби виробництва – це сукупність предметів праці і засобів праці.

Засоби праці – це річ або комплекс речей, якими людина діє на предмети праці.

Змінний капітал – це частина капіталу, яка витрачається на придбання робочої сили і в процесі виробництва зростає на величину додаткової вартості.

Індикативне (рекомендаційне) планування передбачає встановлення державою основних макроекономічних показників, та систему економічних стимулів, які орієнтують суб'єктів господарювання на виконання планів.

Інтенсивний тип економічного зростання – це економічне зростання, яке досягається внаслідок якісного вдосконалення речових і особистих факторів, всієї системи продуктивних сил, ґрунтується виключно на підвищенні ефективності суспільного виробництва.

Інтенсивність праці – це напруженість праці, витрати робочої сили в одиницю часу.

Інтернаціоналізація господарського життя – це об'єктивний економічний процес виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами різних країн.

Інфляція – це знецінення грошей, яке супроводжується зростанням цін.

Капітал – це не речі, а певні суспільні виробничі відносини, які представлені в речах і надають цим речам специфічного суспільного характеру.

Капітал обігу – це капітал, авансований на придбання у промислового капіталіста продукції для продажу; частина торгового капіталу, яка відшкодовується у результаті реалізації продукції.

Картель – це об'єднання декількох підприємств однієї галузі виробництва, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва і виготовлений продукт, виробничу та комерційну самостійність. Вони домовляються між собою про частку кожного у загальному обсязі виробництва, ціни, ринки збуту тощо.

Категорії економічні – це теоретичне вираження, мисленні форми окремих властивостей сторін, моментів реальної економічної дійсності, яка проявляється в певних виробничих відносинах.

Кон'юнктура ринку – це сукупність умов, ознак, які характеризують становище на ринку, співвідношення попиту та пропозиції на товари та послуги.

Конгломерат – це нестійке об'єднання підприємств різних галузей, які технологічно між собою не пов'язані, метою якого є привласнення прибутків рентабельних компаній та прагнення вистояти в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури в період криз.

Конкретна праця – це корисна праця, яка витрачається у особливій формі і якісно відрізняється від усіх інших видів діяльності, створює споживчу вартість.

Конкуренція – це форма економічних відносин між суб'єктами ринкового господарства, в яких виражається суперництво за найбільш вигідні умови виробництва, продажу й купівлі товарів та послуг.

Контрольний пакет акцій – це найбільша кількість акцій, яка зосереджена в руках одного акціонера і забезпечує власникові безроздільний вплив на прийняття рішень в акціонерному товаристві.

Концентрація капіталу – це зростання капіталу шляхом перетворення додаткової вартості в капітал.

Кооперація – це організаційно оформлене добровільне колективне об'єднання власності і (або) праці для досягнення спільних цілей в різних галузях економічної діяльності.

Корпорація – це форма організації підприємництва на основі акціонерної власності, в якій підприємець, як правило, відокремлений від власності, а його фінансова відповідальність обмежена.

Кругообіг капіталу – це рух капіталу, в процесі якого капітал послідовно набуває трьох функціональних форм і проходить три стадії.

Курс акції – це ринкова, продажна ціна акції.

Мануфактура – це підприємство, що базувалося на поділі праці і спеціалізації найманих робітників, ручній праці і примітивній техніці.

Меркантилізм – перша економічна школа, яка вважала джерелом багатства торгівлю, а саме багатство ототожнювала із золотом; розробляла рекомендації щодо розвитку міжнародної торгівлі.

Метод – це сукупність прийомів, способів, форм збору, опрацювання, вивчення матеріалу; це конкретний інструментарій наукового пізнання, який постійно розвивається та збагачується.

Міжнародний поділ праці – це пряме продовження суспільного поділу праці в національних економіках; взаємопов'язаний процес спеціалізації окремих країн, їх підприємств на виробництві певних продуктів або їх частин з кооперуванням виробників для спільного випуску кінцевої продукції

Мінімальна заробітна плата – це мінімально допустимий рівень оплати робочої сили та результатів праці у формі місячного заробітку або погодинних тарифних ставок.

Монополія – це окремі крупні підприємства або об'єднання підприємств, які виробляють значну кількість продукції даного виду, завдяки чому посідають домінуюче становище на ринку, впливають на процес ціноутворення і отримують монопольно високі прибутки.

Монопольна рента – це надприбуток, який отримується внаслідок виняткових умов виробництва.

Моральний знос – це знецінення основного капіталу внаслідок появи на ринку аналогічних, але більш продуктивних чи дешевих засобів праці, що автоматично зменшує вартість уже задіяного основного капіталу.

Нагромадження капіталу – це постійне збільшення розмірів капіталу.

Натуральне виробництво – це історично перша форма господарювання; виробництво, при якому продукти праці використовуються для задоволення власних потреб виробника, для споживання в середині господарства, що їх виробляє.

Науково-технічний прогрес (НТП) – це взаємообумовлений, еволюційний та поступовий розвиток науки та техніки.

Науково-технічна революція (НТР) – це якісний стрибок, переворот у взаємодії людини з природою, у технологічному способі виробництва і насамперед – у системі продуктивних сил, коли наука стає безпосередньою продуктивною силою суспільства.

Національне багатство – це сукупність створених і нагромаджених матеріальних благ, духовних і культурних цінностей, а також природні ресурси країни, які залучені до господарського обороту

Національний доход – це створена в суспільстві протягом даного року нова вартість.

Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку отримують робітники і службовці згідно з оцінкою вартості робочої сили; включає податки та інші обов'язкові платежі із заробітків.

Оборот капіталу – це безперервне повторення процесу кругообороту, що забезпечує повне повернення авансованих грошових коштів.

Оборотний капітал – це частина капіталу, яка протягом одного виробничого циклу (кругообороту) втрачає свою споживчу вартість (змінює фізичну форму), а її вартість повністю переноситься на новостворений товар і повністю повертається у грошовій формі до свого власника.

Оренда землі – це передача права користування та розпорядження землею користувачу власником на принципах повернення, строковості, платності та умовах, передбачених договором.

Орендна плата – це заздалегідь визначена певна величина доходу орендаря, яка встановлюється в абсолютній величині на весь строк орендного договору й виплачується власникові землі.

Основний капітал – це частина капіталу, яка повністю бере участь у виробництві і тривалий час зберігає свою фізичну форму (споживчу вартість), але переносить свою вартість на створену продукцію по частинам протягом значного проміжку часу (більше 365 календарних днів).

Первісне нагромадження капіталу – це історичний процес примусового відокремлення безпосередніх виробників від засобів виробництва, в результаті якого вони перетворюються у капітал, а виробники – у найманих робітників.

Підприємництво – це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку.

Підприємство – це первинна ланка суспільного поділу праці, основна структурна ланка економіки і самостійний господарський суб'єкт, який здійснює виробничу чи комерційну діяльність з метою одержання прибутку.

Планомірність – це узгодження, скоординованість економічних процесів у ланках суспільного виробництва, спрямована на формування певних пропорцій у ньому.

Планування (на макрорівні) – це форма державного регулювання економіки, що передбачає складання планів розвитку національної економіки з визначенням цілей, шляхів, засобів і термінів досягнення параметрів економічного та соціального розвитку.

Позичковий капітал – це певна сума вільних грошей, які надаються у тимчасове користування (у позику) з метою отримання проценту.

Політична економія – це наука, що вивчає закони еволюції виробничих відносин (відносин економічної власності) у взаємодії з розвитком продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні та споживанні).

Попит – це платоспроможна потреба, сума грошей, яку покупці можуть і мають намір заплатити за необхідні для них товари і послуги.

Постійний капітал – це частина капіталу затрачена на придбання засобів виробництва, вартість якої залишається незмінною і переноситься на створений продукт конкретною працею робітника.

Праця – це свідома, цілеспрямована діяльність людей, в процесі якої вони видозмінюють речовини зовнішньої природи і пристосовують їх для задоволення своїх потреб.

Предмети праці – те, на що діє людина в процесі праці, що піддає обробці, з чого виробляє необхідні матеріальні блага.

Прибуток – це перетворена форма додаткової вартості, що виражає відносини економічної власності між найманими працівниками та власниками засобів виробництва щодо створення та реалізації додаткової вартості.

Приватизація – це перехід права власності від держави до окремих осіб.

Приватна власність – це виключне право на володіння, користування і розпорядження засобами та результатами виробництва надається приватній (фізичній чи юридичній) особі.

Прогнозування – це виявлення та науково обґрунтоване передбачення напрямків розвитку економіки.

Програмування – це виявлення на основі комплексного аналізу найважливіших проблем національної економіки та в подальшому, з метою їх подолання, розробку і реалізацію державою програм розвитку окремих галузей виробництва, науково-технічних напрямків, соціальної сфери.

Продуктивні сили суспільства – це сукупність засобів виробництва і робочої сили людини, а також сили природи, наука, інформація, форми і методи організації виробництва.

Продуктивність праці – це кількість продукції, що створюється у одиницю робочого часу.

Прожитковий мінімум – це вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини і збереження її здоров'я, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Пропозиція – це сукупність товарів та послуг, яку продавці готові продати за певного рівня цін.

Пропорційність – це розподіл суспільної праці і засобів виробництва по окремих галузях, підприємствах у відповідності з існуючими потребами у певних благах; є необхідною умовою всякого виробництва, заснованого на розподілі праці.

Проста кооперація – це найпростіша форма підприємства, за якої наймані робітники спільно виконують однорідну роботу, застосовується ручна праця, відсутня спеціалізація.

Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату за існуючого рівня цін після відрахування податків та інших платежів.

Реальний капітал – це промисловий капітал у всіх його формах (грошовий, продуктивний, товарний), капітал, який безпосередньо функціонує, опосередковує виробництво й реалізацію продукції.

Рента – це додатковий дохід із землі, прибуток понад середній прибуток орендаря.

Ринок – це сукупність економічних відносин між різними суб'єктами економіки з приводу купівлі-продажу товарів та послуг відповідно до законів товарного виробництва.

Робоча сила – це сукупність розумових та фізичних здібностей людини, набутих знань та досвіду, які використовуються в процесі праці. Це здатність людини до праці.

Роздержавлення – комплекс заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність, скорочення державного сектору та утворення багатокладної економіки.

Світове господарство – це сукупність національних господарств та міжнародних економічних відносин, які об'єднують ці господарства у цілісну систему, що розвивається за об'єктивними законами ринкової економіки.

Синдикат – це об'єднання підприємств однієї галузі в якому зберігається виробнича, але втрачається комерційна самостійність; централізується збут продукції та закупка сировини.

Собівартість – це виражені в грошовій формі витрати підприємства на виготовлення та реалізацію продукції.

Соціальна справедливість – це наявність рівних можливостей для реалізації своїх здібностей і задоволення соціально-економічних потреб для окремих індивідів, трудових колективів, соціальних верств і груп залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва (передусім від продуктивних сил).

Споживча вартість – це здатність товару задовольняти певну суспільну потребу.

Споживча вартість товару робоча сила – це здатність робітника створювати в процесі праці нову вартість, більшу, ніж вартість самої робочої сили, тобто здатність створювати додаткову вартість.

Сукупний суспільний продукт – це сукупність матеріальних благ і виробничих послуг, створених за рік.

Суспільна власність – це спільне привласнення засобів виробництва та його результатів.

Суспільне виробництво – це сукупність індивідуальних виробництв в їхньому взаємозв'язку, взаємодії, взаємозумовленості та взаємозалежності.

Суспільний спосіб виробництва – це суперечлива єдність і взаємодія продуктивних сил та виробничих відносин (відносин економічної власності), ґрунтується не на техніко-економічному, а на соціально-економічному поєднанні особистих та речових факторів виробництва.

Суспільно-необхідний робочий час – це час, що відповідає суспільно-нормальним (типовим) для даного суспільства умовам виробництва (середньому рівню вмілості працівників, техніки, інтенсивності праці).

Техніко-економічні відносини – це відносини між людьми, які формуються у процесі спеціалізації, кооперування, комбінування і концентрації виробництва і розвиваються відносно відособлено від економічної власності.

Технологічний спосіб виробництва – це спосіб виробництва який базується на техніко-економічному поєднанні речових та особистих факторів виробництва і складається із системи продуктивних сил і техніко-економічних відносин.

Товар – це продукт праці, виготовлений для продажу.

Товарне виробництво – це форма організації суспільного господарства, при якій економічні відносини між людьми проявляються через ринок, через купівлю-продаж продукції їх праці; в результаті цих відносин продукт праці стає товаром.

Трест – це форма монополії, при якій усі об'єднані підприємства, як правило, однієї або декількох технологічно пов'язаних галузей промисловості, втрачають не лише комерційну, але і виробничу самостійність.

Фабрика – це вища стадія становлення промислового виробництва, це крупне підприємство, яке засноване на застосуванні системи машин.

Фізичний знос основного капіталу – це поступова втрата засобами праці споживчої вартості в процесі виробничого використання та під впливом сил природи.

Фіктивний капітал – це відображення реального капіталу в цінних паперах, які дають право на отримання доходу, але самі участі у створенні цього доходу (у виробництві) не беруть.

Фінанси – це відносини економічної власності, що склалися між державою, підприємствами та громадянами щодо формування та привласнення фондів грошових засобів.

Фінансова олігархія – це фінансова еліта країни, яка розповсюдила монопольну владу свого економічного становища на політичне та ідеологічне життя країни.

Фінансовий капітал – це об'єднання кредитно-банківських та промислово-торгівельних підприємств, яке побудовано на пірамідальній системі фінансового контролю усіх його підрозділів називається.

Централізація капіталу – це вимушене чи добровільне злиття самостійних капіталів і встановлення контролю над ними з боку одного підприємства.

Ціна – це ринкова вартість товару, виражена в грошах.

Чистий прибуток – це прибуток який залишається підприємству після сплати податків та інших платежів у бюджет.

Чисті витрати обігу – це витрати, які зумовлені процесом обігу, тобто йдуть на суто торговельні операції (зарплата торговельних робітників та службовців, адміністративно-управлінські видатки, оренда й утримання торговельних приміщень, реклама); покриваються за рахунок додаткової вартості.

3. ЗАДАЧІ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

4.1. Умови задач

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

1. Протягом робочого дня, що триває 8 годин, робітник виготовляє 2 вироби. **Визначте вартість одного виробу та вартість усієї продукції в годинах робочого часу, якщо продуктивність праці підвищиться у два рази.**

2. Протягом робочого дня, що триває 8 годин, робітник виготовляє 2 вироби. **Визначте вартість одного виробу та вартість усієї продукції в годинах робочого часу, якщо інтенсивність праці підвищиться у два рази.**

3. За 10 годин виловлено 20 кг риби, витрачено 80 одиниць праці. Вартість знарядь лову приймаємо за нуль. **Визначте вартість 1 кг риби, а також вартість всієї виловленої за той же час риби в одиницях праці, якщо інтенсивність праці збільшилась у 2 рази.**

4. За 10 годин виловлено 20 кг риби, витрачено 80 одиниць праці. Вартість знарядь лову приймаємо за нуль. **Визначте вартість 1 кг риби, а також вартість всієї виловленої за той же час риби в одиницях праці, якщо продуктивність праці зросла у 2 рази.**

5. Виловлено 20 кг риби вартістю 80 грошових одиниць. Вартість знарядь лову приймаємо за нуль. **Визначте вартість 1 кг риби, а також вартість всієї виловленої за той же час риби, якщо продуктивність та інтенсивність праці зростають у 2 рази одночасно.**

6. Протягом робочого дня тривалістю 10 годин робітник виготовляє 5 виробів. **Визначте вартість одного виробу і всієї продукції в годинах робочого часу, якщо інтенсивність праці зросте в 3 рази, а продуктивність праці зросте у 2 рази одночасно.**

7. Протягом робочого дня майстер шиє 50 пар рукавичок загальною вартістю 200 грн. **Визначте вартість одного виробу і всієї продукції, якщо продуктивність та інтенсивність праці зростають у 2 рази одночасно.**

8. Протягом робочого дня тривалістю 9 годин робітник виготовляє 6 виробів. **Визначте вартість одного виробу і всієї продукції в годинах робочого часу, якщо інтенсивність праці зросте в 2,5 рази.**

9. Протягом робочого дня майстер шиє 50 пар рукавичок загальною вартістю 300 грн. **Визначте вартість одного виробу і всієї продукції, якщо продуктивності праці зросте у 3 рази.**

Тема 6. Гроші

10. За допомогою споживчих вартостей, що втілюють в собі суспільно необхідну працю відповідно (в годинах): 1 сокира – 5; 1 ц зерна - 25; 1 вівця – 50; 1м полотна – 0,5; 1 г золота – 15; 1шкура – 2,5; 1кг м'яса – 1; 1 кг риби – 0,2, **визначити: а) мінову вартість; б) розгорнуту форму вартості, якщо у відносній формі наперемінно будуть виступати 1 вівця, 50 кг зерна. 10 м полотна; в) загальну форму вартості, якщо в еквівалентній формі будуть 1 вівця або 50 г золота.**

11. Продано товарів та послуг на суму 1000 грошових одиниць. Сума цін товарів та послуг, проданих в кредит, становить 200 одиниць. Сума платежів, по яких настав час оплати, - 300 одиниць. Сума платежів, що взаємно погашаються. – 140 одиниць. Середнє число оборотів грошових одиниць – 3. **Визначте кількість грошей, необхідних для обігу.**

12. Продано товарів та послуг на суму 2100 млн. грн., в кредит продано товарів на суму 200 млн. грн.; платежі, термін оплати яких наступив, становлять 100 млн. грн.; сума взаємно погашених платежів складає 400 млн. грн., а грошова одиниця обертається 4 рази на рік. **Визначте кількість грошей, необхідних для обігу.**

13. Протягом року сума продажів склала 100 млрд. грн., продано в кредит товарів і послуг на суму 20 млрд. грн., сума платежів, по яких настав час сплати – 15 млрд. грн., сума платежів, що взаємно погашаються – 35 млрд. грн. Кожна гривня обслуговує протягом року 10 товарних угод. **Як зміниться кількість грошей, необхідних для обігу, якщо число оборотів грошей збільшиться в два рази?**

14. Сума цін товарів і послуг, які реалізуються, становить 300 млн. грош. одиниць. Сума платежів, що взаємно погашаються -44 млн. грош. одиниць, сума цін товарів і послуг, проданих в кредит – 60 млн. грош. одиниць, платежі, термін оплати яких настав – 34 млн. грош. одиниць. Грошова одиниця обертається 2 рази на рік. **Що відбудеться з грошима, якщо їх в обігу знаходиться 230 млн. грош. одиниць, при умові: а) обіг обслуговують золоті монети, б) обіг обслуговують паперові гроші.**

15. Індивідуальні витрати на виробництво одиниці продукції однакової споживчої вартості дорівнюють у першій групі – 1 годині, у другій – 2, у третій – 3 годинам. Перша і третя групи підприємств виробляють по 10 млн. одиниць товару кожна, друга група – 80 млн. одиниць. **Визначте суспільно необхідний робочий час для виробництва одиниці товару.**

16. Першій групі виробників для пошиття одного костюма потрібно 18 годин. Друга група витрачає на це 16 годин, а третя – 20 годин. Припустимо, що перша група підприємств постачає на ринок 1000 костюмів, а друга і третя - по 100 костюмів кожна. **Визначте суспільно необхідний робочий час, потрібний для виготовлення 1 костюма.**

17. Протягом року сума продажів склала 100 млрд. гр., угоди в кредит становлять – 20 млрд. гр., сума платежів, з яких настав термін оплати - 15 млрд. грн., сума платежів, що взаємно погашаються – 35 млрд. гр. Кожна гривня обслуговує протягом року 10 товарних угод. **Визначте кількість грошей, необхідних для обігу.**

18. Припустимо, що сума цін реалізованих товарів дорівнює 200 гр. од.; сума цін товарів, проданих в кредит, - 120 гр. од.; сума платежів готівкою - 80 гр. од.; сума платежів по безготівковим розрахункам – 40 гр. од. Середнє число оборотів грошових одиниць – 10. **Визначте кількість грошей, необхідних для обігу.**

Тема 7. Розвинута форма товарного виробництва

19. Авансований капітал становить 400 тис. гр. од. Органічна будова капіталу 4/1. Ступінь експлуатації – 100%. Норма нагромадження – 50%. **Визначте вартість товару на кінець другого року.**

20. Авансований капітал становить 600 млн. гр. од. Органічна будова капіталу 3/1. Ступінь експлуатації – 200%. Норма нагромадження – 40%. **Визначте вартість товару на кінець другого року.**

21. Авансований капітал підприємця дорівнював 112 тис. грошових одиниць, а затрати на постійний капітал становили 62 тис. грошових одиниць. На кінець року капіталіст привласнив 100 тис. грошових одиниць додаткової вартості. Робочий день триває 9 годин. **Визначте необхідний та додатковий робочий час.**

22. Авансований капітал дорівнює 75 тис. грошових одиниць, з нього на придбання засобів виробництва витрачено 35 тис. гр. од. Рівень експлуатації на підприємстві – 300%. **Визначте вартість, яку створюють наймані працівники та вартість всієї продукції.**

23. Денна вартість робочої сили становить 8 гр. од. За 1 годину робітник створює вартість у 3 гр. од.; переробляє за день засобів виробництва на 30 гр. од. Робочий день триває 8 годин. **Визначте вартість продукту, виготовленого робітником протягом робочого дня, та норму додаткової вартості.**

24. Вартість жіночого костюму 260 грн. На нього пішло 2,5 метрів тканини по 40 грн. за метр. Знос швейної машини склав 5 грн. Вартість підкладки, гудзиків і т.п. всього 35 грн. Ступінь експлуатації становить 200 %. **Визначте величину нової вартості, створеної робітниками при виготовленні костюма, та масу додаткової вартості.**

25. Найманий робітник своєю працею створює нову вартість в 600 дол. Норма додаткової вартості - 200%. Органічна будова капіталу 5:1. **Визначте вартість всієї продукції.**

26. За 1 годину робітник створює своєю працею вартість 4 дол. Тривалість робочого дня 8 годин. Денна вартість робочої сили 8 дол. **Визначте масу і норму додаткової вартості.**

27. Авансований капітал дорівнює 750 млн. дол. На придбання засобів виробництва витрачено 350 млн. дол., наймано 8 робітників. Норма додаткової вартості становить 300 %. **Визначте величину нової вартості яку створює один робітник.**

28. Авансований капітал становить 150 млн. грн. На придбання засобів виробництва витрачено 70 млн. грн. Найняті 4 робітники. Норма додаткової вартості становить 200 %. **Визначте величину нової вартості, яку створює один робітник.**

29. Норма додаткової вартості – 200 %. Тривалість робочого дня – 9 годин. За 1 годину робітник створює вартість у 10 доларів. **Визначте величину заробітної плати робітника і додаткову вартість.**

30. На виробництво авансовано 900 тис. ф. ст., в т.ч. на засоби виробництва – 780 тис. ф. ст. У виробництві зайнято 400 робітників. **Визначте масу нової вартості, створеної одним робітником, якщо ступінь експлуатації становить 200%.**

31. Капіталіст придбав річний запас сировини на суму 1000 дол.; машину, яка працює 5 років, вартістю 2000 дол. і найняв робітників, річна вартість яких становить 2000 дол. За рік робітники виготовляють 100 виробів. Норма додаткової вартості склала 150%. **Визначте вартість 1 виробу та масу додаткової вартості, присвоєної капіталістом за рік.**

32. Припустимо, що за 1 годину створюється вартість у 2 дол. Робочий день найманого робітника триває 9 год. Денна вартість робочої сили в результаті зростання продуктивності праці зменшилася з 10 до 8 дол. **Визначте величину необхідного робочого часу до і після підвищення продуктивності праці, а також відсоток зростання ступеня експлуатації.**

33. Припустимо, що за 1 годину створюється вартість у 4 дол. Робочий день найманого робітника триває 8 год. Денна вартість робочої сили в результаті зростання продуктивності праці зменшилася з 8 до 6 дол. **Визначте величину необхідного робочого часу до і після підвищення продуктивності праці, а також відсоток зростання ступеня експлуатації.**

34. Спочатку робочий день становив 9 год., необхідний робочий час на 1 годину менший за додатковий. Одна година праці створює вартість у 5 доларів. Капіталістові вдалося за рахунок підвищення інтенсивності праці додатково отримати 8 дол. **Визначте, на скільки відсотків зросла норма додаткової вартості.**

35. В промисловості Японії в 1960 році норма додаткової вартості становила 300%, робочий тиждень – 50,2 години. У 1996 році ці показники склали відповідно 600 % і 40 годин. **Визначте, який час протягом тижня робітник трудився на капіталіста і на скільки відсотків скоротився необхідний робочий час.**

36. На виробництво товару затрачено 120 тис. грошових одиниць капіталу. Його органічна будова – 2:1. Норма додаткової вартості – 100%. Капіталізується $\frac{3}{4}$ додаткової вартості. Органічна будова капіталу не змінюється. **Визначте вартість продукту на другий рік.**

37. На виробництво товару витрачено капітал у 200 тис. гр. од. Його органічна будова 4:1, норма додаткової вартості дорівнює 100%. **Визначте розміри капіталу на початок другого року при простому відтворенні та при розширеному відтворенні, якщо на зростання виробництва спрямовується половина додаткової вартості.**

38. Авансований капітал – 100 тис. дол. Постійний капітал – 50 тис. дол. Ступінь експлуатації – 150%. На нагромадження щорічно виділяється 52,5 тис. дол. **Визначте норму нагромадження.**

39. Авансований капітал становить 200 гр. од. Органічна будова капіталу 3/1. Норма додаткової вартості - 200%. Щорічно на нагромадження використовується 25 гр. од. додаткової вартості. **Визначте норму нагромадження.**

40. Авансований капітал становить 800 гр. од. Органічна будова капіталу 4/1. Норма додаткової вартості - 100%. Щорічно на нагромадження використовується 112 гр. од. додаткової вартості. **Визначте норму нагромадження.**

41. Авансований капітал – 10 тис. дол. Витрати на постійний капітал – 8 тис. дол. Норма додаткової вартості – 100 %. **Визначте, через скільки років буде втрачено весь початковий капітал, якщо вся маса додаткової вартості витрачається на особисте споживання капіталіста-підприємця, а виробництво відновлюється у незмінному масштабі.**

42. Авансований капітал – 1000 ф. ст., постійний капітал – 800 ф. ст., норма додаткової вартості – 100%. **Визначте, через скільки років початково авансований капітал перетвориться у капіталізовану додаткову вартість, якщо виробництво відновлюється у незмінному масштабі.**

43. Постійний капітал – 200 тис. дол., змінний капітал – 100 тис. дол., норма додаткової вартості – 100%. **Визначте, чому буде дорівнювати вартість продукту на 3-ій рік, якщо у фонд нагромадження щоразу буде відраховуватись $\frac{3}{5}$ виробленої в даному році додаткової вартості за незмінної органічної будову капіталу.**

44. Авансований капітал складається із 200 одиниць постійного капіталу і 100 одиниць змінного. Його величина в ході нагромадження зростає втричі. Органічна будова зростає до 4:1. **Співставте темпи зростання попиту на робочу силу з темпами зростання авансованого і постійного капіталу. Поясніть, які наслідки це викликає.**

Тема 9. Підприємство та підприємництво

45. Авансований капітал – 240 тис. дол., змінний капітал – 40 тис. дол., сировина, паливо, допоміжні матеріали – 50 тис. дол. Машини і устаткування мають середній термін служби 10 років. **Визначте величину фонду амортизації через 5 років.**

46. Вартість виробничих будівель – 30 млн. грн., машин – 40 млн. грн., інструментів – 10 млн. грн. Нехай будівлі амортизуються через 30 років, машини – через 8 років, а інструменти – через 5. **Підрахуйте річну суму амортизації.**

47. На виробничі будівлі і споруди було витрачено 112 тис. дол., на придбання машин, верстатів і устаткування – 103 тис. дол., на купівлю сировини, напівфабрикатів – 40 тис. дол. на найом робочої сили – 65 тис. дол., на допоміжні матеріали – 5 тис. дол. **Обчисліть величини основного і оборотного капіталу, органічну будову капіталу, величину авансованого капіталу.**

48. Вартість основного капіталу, включаючи витрати на капітальний ремонт, складає 20 тис. дол. Загальний термін служби основного капіталу – 10 років. **Визначте величину амортизаційного фонду на кінець 7-го року.**

49. На підприємстві встановлено 12 машин. Вартість кожної – 10 тис. дол., а термін служби – 10 років. Через три роки в результаті зростання продуктивності праці вартість подібних машин стала 7 тис. дол. **Дайте оцінку основного капіталу та розміру амортизаційного фонду через 3 роки.**

50. Підприємець встановив 15 машин, вартість кожної – 25 тис. дол., а термін служби – 10 років. Через 2 роки в результаті зростання суспільної продуктивності праці вартість подібних машин знизилась і вони стали продаватись на ринку по 15 тис. дол. **Дайте оцінку основного капіталу та розміру амортизаційного фонду через 5 років.**

51. Авансований капітал – 3 млн. дол., органічна будова капіталу – 2:1, річне число оборотів змінного капіталу – 2, маса додаткової вартості за 1 оборот – 2 млн. дол. **Розрахуйте річну норму додаткової вартості.**

52. Час обороту 34 дні, час виробництва – 19 днів, час перебування у виробничих запасах – 2 дні, робочий період – 10 днів, час дії природних процесів – 4 дні. **Визначте час обігу та час перерв з організаційних причин.**

53. Час виробництва – 45 днів, час перерв – 4 дні; час знаходження предметів праці у виробничих запасах – 7 днів, час обігу – 20 днів. **Визначте час обороту і робочий період на даному підприємстві.**

54. Вартість будівель і споруд на підприємстві дорівнює 120 тис. дол., машин і обладнання – 50 тис. дол., сировини – 20 тис. дол., матеріалів – 7 тис. дол., палива – 3 тис. дол. Зарплата робітників складає 40 тис. дол. **Визначте величину основного капіталу, оборотного капіталу і органічну будову капіталу.**

55. Авансований капітал – 100 тис. гр. од. Основний капітал – 80 тис. гр. од., час його відтворення – 10 років, оборотний капітал обертається 5 разів за рік. **Визначте загальний оборот капіталу протягом року.**

56. Капіталіст авансує на виробництво 48 млн. гр. од. Оборотний капітал складає 16 млн. гр. од. і обертається щороку 6 разів. Основний капітал зношується за 8 років. **Визначте, за який час авансований капітал зробить повний оборот.**

57. Авансований капітал підприємства – 40 тис. дол., оборотний капітал – 16 тис. дол. і обертається щороку 6 разів. Основний капітал зношується за 8 років. **Визначте загальний оборот авансованого капіталу за 1 рік**

58. Фонди підприємства становлять 1500 тис. гр. од., виробничі фонди – 1100 тис. гр. од., невиробничі фонди – 200 тис. гр. од., основні виробничі фонди – 750 тис. гр. од. **Визначте величину оборотних засобів.**

59. Основний капітал - 80 тис. дол. Строк служби основного капіталу становить 8 років. Спожитий за рік оборотний капітал становить 40 тис. дол. Змінний капітал - 10 тис. дол. Норма додаткової вартості - 100%. **Визначте річну вартість продукції.**

60. Авансований капітал складає 800 грошових одиниць, оборотний капітал – 200 грош. од., час його обороту – 4 місяці, основний капітал служить 5 років. **Визначте загальний оборот капіталу за рік.**

61. Капітал підприємства становить 120 млн. гр. од., у тому числі вартість засобів праці – 100 млн. гр. од. Норма амортизації основного капіталу - 20 %, оборотний капітал обертається 5 разів на рік. **Підрахуйте загальний оборот капіталу за рік.**

62. Авансований капітал підприємства – 400 тис. грн., витрати на предмети праці - 80 тис. грн., фонд заробітної плати 80 тис. грн. Оборотний капітал обертається протягом року 5 разів. Норма амортизації – 10 %. **Визначте загальний оборот капіталу за рік.**

63. Авансований капітал підприємства складає 500 тис. дол., у тому числі вартість засобів праці – 400 тис. дол. Норма амортизації основного капіталу – 25 %, час обороту оборотного капіталу – 3 місяці. **Підрахуйте загальний оборот капіталу протягом року.**

64. Авансований капітал підприємства складає 80 млн. дол., вартість сировини, палива – 10 млн. дол. Машини мають термін служби – 10 років. **Визначте розмір амортизаційного фонду через 5 років, якщо відомо, що фонд заробітної плати становить 20 млн. дол.**

65. Машина вартістю 600 тис. євро розрахована на фізичний знос протягом 15 років. Однак через 4 роки вартість аналогічних машин понизилася на 25 %. **Визначте розмір амортизаційного фонду після зносу машин.**

66. Машина вартістю 800 тис. грн. розрахована на фізичний знос протягом 10 років. Однак через три роки вартість аналогічних машин зменшилася на 25%. **Визначте розмір амортизаційного фонду після зносу машин.**

Тема 10. Витрати виробництва і прибуток

67. Основний капітал становить 60 тис. дол., строк його придатності 10 років. Оборотний капітал становить 40 тис. дол., змінний - 10 тис. дол. Ступінь експлуатації – 100%. **Визначте норму прибутку і річні витрати виробництва.**

68. Основний капітал дорівнює 30 тис. гр. од. Строк його служби 10 років. Оборотний капітал дорівнює 40 тис. гр. од., змінний капітал – 10 тис. гр. од. Ступінь експлуатації – 140%. **Визначте норму прибутку і річні витрати виробництва.**

69. Основний капітал дорівнює 60 тис. гр. од. Строк його служби 6 років. Оборотний капітал дорівнює 40 тис. гр. од., змінний капітал – 10 тис. гр. од. Ступінь експлуатації – 150%. **Визначте річну вартість продукції і норму прибутку.**

70. Величина авансованого капіталу 60 тис. гр. од. Органічна будова капіталу - 7:3. Спожитий постійний капітал становить 20 тис. гр. од. Ступінь експлуатації - 200%. **Визначте річну вартість продукції і норму прибутку.**

71. Величина авансованого капіталу – 200 тис. дол., змінного – 40 тис. дол. Норма додаткової вартості 100%. **Визначте, як зміниться норма прибутку, якщо органічна будова капіталу зросте до 9/1.**

72. Авансований капітал фірми становить 800 тис. дол., постійний – 600 тис. дол. Спожитий постійний капітал – 150 тис. дол. Норма додаткової вартості дорівнює 300 %. **Визначте капіталістичні витрати виробництва, вартість товару, норму прибутку.**

73. Авансований капітал фірми становить 500 тис. дол., його органічна будова – 4/1. Спожитий постійний капітал – 100 тис. дол. Норма додаткової вартості дорівнює 250 %. **Визначте капіталістичні витрати виробництва, вартість товару, норму прибутку.**

74. Капіталістичні витрати виробництва складають 100 дол., в т.ч. постійний капітал – 60 дол., норма додаткової вартості 100%. **Визначте, як зміниться вартість продукції, якщо капіталіст закупив дешевшу сировину і тим зекономив 10 дол., а робітники в результаті страйку домоглися підвищення зарплати на 15 дол.**

75. У три галузі виробництва вкладено рівновеликі капітали по 200 тис. дол. Органічна будова капіталу в галузях: в першій = 9:1; в другій = 4:1; в третій = 7:3. Норма додаткової вартості в усіх галузях – 100%. **Визначте середню норму прибутку та ціну виробництва.**

76. Є дані щодо трьох галузей промисловості: 95_c+5_v ; 85_c+15_v ; 80_c+20_v . Норма додаткової вартості в усіх галузях 150%. **Визначте середню норму прибутку та ціну виробництва.**

77. Є дані щодо трьох галузей промисловості: 80_c+20_v ; 70_c+30_v ; 60_c+40_v . Норма додаткової вартості в усіх галузях 100%. **Визначте середню норму прибутку та ціну виробництва.**

78. У три галузі виробництва авансовано капітали по 100 млн. дол. Органічна будова їх 7:3, 4:1, 9:1, норма додаткової вартості у всіх галузях - 100%. **Визначте, як зміниться середня норма прибутку, якщо ступінь експлуатації в першій галузі підвищиться в 2 рази.**

79. У три галузі виробництва вкладено рівновеликі капітали по 100 тис. дол. Органічна будова капіталу в галузях: в першій = 7:3; в другій = 4:1; в третій = 9:1. Норма додаткової вартості в усіх галузях – 100%. Спожитий постійний капітал становить 50% в усіх галузях. **Визначте витрати виробництва, середню норму прибутку та ціну виробництва.**

80. Нехай суспільне виробництво зосереджене в п'яти галузях, куди вкладено рівновеликі капітали по 100 одиниць. Органічна будова в трьох галузях становить відповідно 4:1, 7:3, 1,5:1, в четвертій галузі змінний капітал становить 15 одиниць, в п'ятій – 5 одиниць. Ступінь експлуатації скрізь 100%. Спожита частина постійного капіталу відповідно складає: 50, 51, 51, 40, 10. **Обчисліть вартість товарів, вироблених в кожній галузі за даний період, і ціну виробництва. Визначте відхилення ціни виробництва від вартості продукції.**

81. Економіка країни представлена трьома галузями, в які вкладено наступні капітали: в галузі А – 260 млн. дол., змінний капітал – 60 млн. дол.; в галузі Б – 500 млн. дол., органічна будова 4:1; в галузі В – 240 млн. дол., органічна будова 5:1. Норма додаткової вартості скрізь – 50%; спожитий постійний капітал відповідно – 30, 120, 20 млн. дол. **Обчисліть, в яких межах ціна виробництва відхиляється від вартості випуску продукції в галузях.**

Тема 11. Капітал сфери обігу

82. Визначте курс акції, яка приносить дивіденд 200 гр. од., якщо банк сплачує за депозити 20%. **Визначте, як зміниться курс акції, якщо дивіденд зменшиться на 10%, а процентна ставка впаде до 18%.**

83. Фірма випускає акції номінальною ціною в 100, 500 і 1000 дол. Забезпечує дивіденд 25%. **Визначте, за якою ціною акції будуть продаватись на фондовій біржі, якщо рівень процентної ставки банку = 20%.**

84. Одна з фінансових груп засновує акціонерне товариство з реальним капіталом в 1 млн. дол. На цю суму засновники випускають акції. Припускають, що дивіденд буде рівним 9%, а позичковий процент складає 3%. **Підрахуйте величину засновницького прибутку, якщо акції будуть продані за курсом.**

85. Реальний капітал акціонерного товариства – 15 млн. дол. Дивіденд складає 20%. Банківський процент – 10%. **Визначте величину засновницького прибутку, якщо акції на весь реальний капітал будуть продані за курсом.**

86. Статутний капітал відкритого акціонерного товариства складається з 180000 звичайних акцій номіналом 100 гривень і 20000 привілейованих акцій номіналом 80 гривень. Контроль над товариством гарантується 30% голосів. **Визначте ціну контрольного пакету акцій і величину контрольованого капіталу.**

87. Статутний капітал відкритого акціонерного товариства складається з 400000 звичайних акцій і 50000 привілейованих акцій номінальною вартістю по 100 гривень кожна. Контроль над товариством гарантується 25% голосів. **Визначте ціну контрольного пакету акцій і величину контрольованого капіталу.**

88. Головна компанія вклала 100 тис. дол. і купила контрольні пакети акцій двох підприємств з активами 200 і 300 тис. дол. В свою чергу кожне з цих підприємств контролює по п'ять компаній з капіталом 150 тис. дол. **Визначте співвідношення між розмірами власного капіталу і капіталу, що контролюється.**

89. Капітал материнської компанії становить – 100 млн. дол., контрольний пакет акцій – 20%. Материнська компанія скупила контрольні пакети акцій трьох дочірніх компаній:

у першої – на суму 3 млн. дол. (30% акціонерного капіталу);

у другої – на суму 8 млн. дол. (20% акціонерного капіталу);

у третьої – на суму 10 млн. дол. (25% акціонерного капіталу).

Підрахуйте величину капіталу, що буде контролюватися власником контрольного пакету акцій материнської фірми.

90. Капітал материнської компанії становить – 50 млрд. дол., контрольний пакет акцій – 50 %. Компанія на 20 млрд. дол. скупилася контрольні пакети акцій чотирьох дочірніх компаній, що складають по 25 % від їхнього акціонерного капіталу. У свою чергу дочірні компанії придбали на 12 млрд. дол. контрольні пакети акцій 12 внучатих компаній, що складають – 30 % від їхнього акціонерного капіталу. **Підрахуйте величину капіталу, що буде контролюватися власником контрольного пакету акцій материнської фірми.**

91. Один з крупних американських банків створив дочірню інвестиційну компанію, розподіливши її акціонерний капітал таким чином: 1900 тис. акцій без права голосу продано по 30 гр. од., 100 тис. акцій, що дають право голосу, продано по 35 гр. од. **Розрахуйте, на яку суму банк повинен придбати акції, щоб забезпечити собі контроль над дочірнім підприємством, якщо допустити, що контроль забезпечується $\frac{1}{4}$ голосів. Визначте величину контролюваного капіталу.**

92. Витрати на утримання складських приміщень становлять 30 гр. од., на транспортування товарів – 20 гр. од., вантажно – розвантажувальні роботи оцінюються у 40 гр. од., амортизація торговельних приміщень – 10 гр. од. Витрати на утримання та оформлення вітрин становлять 100 гр. од., рекламна діяльність оцінюється в 130 гр. од. **Визначте чисті і додаткові витрати обігу.**

93. Рекламна діяльність торговельної фірми оцінюється в 200 гр. од., заробітна плата її службовців становить 120 гр. од., амортизація і утримання магазинів – 300 гр. од. Витрати на утримання складського господарства – 50 гр. од., транспортування товарів – 40 гр. од., вантажно-розвантажувальні роботи – 100 гр. од. **Визначте чисті та додаткові витрати обігу.**

94. Промисловий капітал дорівнює 800 млн. гр. од. Його органічна будова 7:1. Ступінь експлуатації дорівнює 150%. Торговий капітал складає 200 млн. гр. од., в тому числі чисті витрати обігу 30 млн. гр. од. Витрати виробництва складають 500 млн. гр. од. за рік. **Визначте оптову ціну і торговий прибуток.**

95. Промисловий капітал становить 425 млрд. дол., змінний капітал дорівнює 25 млрд. дол. Ступінь експлуатації в суспільстві 100 %. Торговельний капітал дорівнює 75 млрд. дол. Чисті витрати обігу - 10 млрд. дол. Річні витрати виробництва - 100 млрд. дол. **Визначте ціни, за якими продають продукцію промислові та торговельні капіталісти.**

96. Промисловий капітал у суспільстві становить 450 млрд. грн. Його органічна будова 8/1. Спожитий постійний капітал дорівнює 50 %. Норма додаткової вартості - 200 %. Торговельний капітал складає 50 млрд. грн. **Визначте ціни, за якими продають продукцію промислові та торговельні капіталісти.**

97. Промисловий капітал складає 160 тис. євро, в т.ч. 50 тис. євро взято в позику під 5% річних. Органічна будова капіталу 3:1. Норма додаткової вартості 150%. Торговий капітал становить 40 тис. євро, в т.ч. чисті витрати обігу – 20 тис. євро. В промисловості основний капітал становить 70 тис. євро і зношується за 10 років. **Обчисліть підприємницький дохід, а також оптову і роздрібну ціни.**

98. Промисловий капіталіст використовував для виробництва позичку в 600 тис. дол. Органічна будова капіталу 4/1, норма додаткової вартості – 200%. Ставка позичкового відсотка дорівнює 30 %. **Визначте величину підприємницького доходу.**

99. Промисловий капіталіст використовував для виробництва позичку в 3 млн. дол. Органічна будова капіталу 5/1, ступінь експлуатації – 200%. Ставка позичкового відсотка дорівнює 10%. **Визначте величину підприємницького доходу.**

100. Функціонуючий капіталіст на позичені кошти отримав норму прибутку 20%. Змінний капітал становить 20 тис. гр. од., органічна будова капіталу – 4:1, норма процента - 4%. **Визначте величину підприємницького доходу.**

101. Підприємець взяв у позику 600 тис. дол. з розрахунку 6% річних. Середня норма прибутку 25%. **Визначте величину підприємницького доходу.**

102. Весь продуктивно функціонуючий капітал дорівнює 500 млрд. гр. од., у тому числі 200 млрд. гр. од. – позичковий капітал. Середня норма прибутку дорівнює 12 %, а норма позичкового процента становить 10% річних. **Визначте підприємницький дохід.**

103. Банк одержав від клієнтів депозити на суму 100 млн. дол. і сплачує 8% річних. Він надає кредити на суму 95 млн. дол. і бере 12% за кредит. **Визначте величину прибутку банку.**

104. Фермер взяв у позику 2 млн. грн. з розрахунку 10% річних. Він очікує одержати 20% прибутку. **Визначте чистий дохід фермера після розрахунку з банком та ставку проценту, за якої фермеру ще буде вигідно взяти кредит.**

105. Два підприємці взяли в позику 2880 дол. і 12 тис. дол. Перший сплатив суму проценту 432 дол., а другий 1800 дол. **Визначте, хто з них взяв більш вигідний кредит.**

106. Власний капітал банку складає 10 млн. дол., залучений капітал – 20 млн. дол. Ставка банківського проценту (за вклади) = 20%. Ставка позичкового проценту (який береться за позику) дорівнює 25%. **Визначте норму і масу банківського прибутку, якщо в позику віддається лише залучений капітал.**

Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері

107. За здану в оренду ділянку землі власник щорічно одержує 10 тис. дол. орендної плати. На ділянці зведені будівлі вартістю 20 тис. дол. із терміном служби 20 років. Ставка відсотка на вкладений в землю капітал становить 8%. **Визначте, чому дорівнює рента з даної ділянки.**

108. За здану в оренду ділянку землі власник щорічно одержує 66 тис. дол. орендної плати. На ділянці зведені будівлі вартістю 400 тис. дол. із терміном служби 20 років. Ставка відсотка на вкладений в землю капітал становить 6%. **Визначте, чому дорівнює рента з даної ділянки.**

109. У три однакових за розміром ділянки землі вкладено рівновеликі капітали по 400 дол. Урожай на першій ділянці склав 6 тонн, на другій – 10, на третій – 12 тонн. **Визначте диференційну ренту з кожної ділянки, якщо середня норма прибутку складає 20%.**

110. У три однакових за розміром ділянки землі вкладено рівновеликі капітали по 100 дол. Урожай на першій ділянці склав 4 тонн, на другій – 5, на третій – 6 тонн. **Визначте:**

1) диференційну ренту з кожної ділянки, якщо середня норма прибутку складає 20%;

2) ціну землі другої ділянки, якщо рівень банківського проценту складає 10%, а абсолютна рента – 12 дол.

111. У дві однакові за площею земельні ділянки вкладено капітал по 6 тис. дол. З ділянок отримано 600 і 400 центнерів продукції. Середня норма прибутку – 15%. **Визначте, як зміниться диференційна рента, якщо до обробітку буде залучено третю ділянку, що приносить за інших рівних умов 300 центнерів продукції.**

112. У дві однакові за площею земельні ділянки вкладено капітал по 100 гр. од. З ділянок отримано 7 і 10 центнерів продукції. Середня норма прибутку – 20%. **Визначте, як зміниться диференційна рента, якщо до обробітку буде залучено третю ділянку, що приносить за інших рівних умов 5 центнерів продукції.**

113. У три однакових за площею ділянки землі вкладено рівновеликі капітали по 200 дол. Середня норма прибутку 20%. Одержано врожай: з першої ділянки – 10 ц, з II – 20 ц, з III – 15 ц. **Визначте:**

- 1) **диференційну ренту I;**
- 2) **диференційну ренту II**, якщо у 3 ділянку було додатково внесено для інтенсифікації ще 200 дол. і одержано додатково 24 ц пшениці;
- 3) **загальну суму ренти, яку буде одержано з кожної ділянки.**

114. Вкладення капіталу у сільське господарство становить 400 гр. од., у тому числі змінний капітал – 80 гр. од. Ступінь експлуатації в сільському господарстві – 200%, а середня норма прибутку в економіці – 15 %. **Визначте величину абсолютної земельної ренти.**

115. В обробну і видобувну галузі економіки авансовано по 200 гр. од. капіталу при його органічній будові капіталу 9:1 і 4:1. У сільське господарство інвестовано такий же капітал при органічній будові капіталу 1:1. Ступінь експлуатації в економіці становить 200%. **Визначте абсолютну земельну ренту.**

116. Вкладений у шкіряну промисловість капітал становить $65_c + 35_v$, у текстильну – $80_c + 20_v$, машинобудівну – $95_c + 5_v$, у сільське господарство – **Визначте абсолютну земельну ренту.**

117. Середня органічна будова промислового капіталу $85_c + 15_v$; середня норма прибутку – 15%. Капітал у землеробстві має органічну будову $75_c + 25_v$. Норма додаткової вартості скрізь однакова і складає 100%. **Визначте абсолютну ренту.**

118. Середня органічна будова промислового капіталу $85_c + 15_v$; середня норма прибутку – 15%. Капітал у землеробстві має органічну будову $60_c + 40_v$. Норма додаткової вартості скрізь однакова і складає 100%. **Визначте абсолютну ренту та ціну землі, якщо рівень банківського проценту – 10%, а диференційна рента відсутня.**

119. **Визначте, як зміниться ціна ділянки землі, якщо річна земельна рента підвищиться з 1000 дол. до 1200 дол., а норма банківського проценту знизиться з 5% до 4%.**

120. Фермер вклав в орендовану ділянку землі 100 тис. дол., одержав 20 тис. прибутку. Середня норма прибутку - 12%. Банк сплачує за депозити процентну ставку 4%.

Визначте загальну величину ренти та ціну, за якою можна купити цю ділянку.

121. Припустимо, що всі землі поділяються тільки на дві категорії –гірші („А”) і кращі („Б”). В ділянки вкладено однаковий капітал в 100 гр. од., який використовується за рік. З кращих ділянок отримали 12 ц продукції, з гірших – 10 ц. Середня норма прибутку становить 20%. **Визначте диференційну ренту І.**

122*. У три однакових за розміром ділянки землі вкладено рівновеликі капітали по 100 дол. Урожай на першій ділянці склав 4 тонни, на другій – 5, на третій – 6 тонн., середня норма прибутку складає 20%. Ринковий попит – 15 тонн. Позичковий процент складає 10%, а абсолютна рента – 12 дол. з ділянки. **Визначте:**

- 1) **диференційну ренту з кожної ділянки;**
- 2) **диференційну ренту з кожної ділянки, якщо ринковий попит впаде до 11 тонн;**
- 3) **як зміниться ціна 2 і 3 земельних ділянок після зниження попиту.**

123*. Для вирощування пшениці придатні 4 ділянки землі (А, Б, В, Г), однакові за площею, які при затратах 50 євро дають врожай: А – 1 тону, Б – 2, В – 3 тонни, Г – 4 тонни. Середня норма прибутку – 20%. Нехай попит на пшеницю – 10 т. Позичковий процент становить – 10 %, а абсолютна рента 10 євро. **Визначте:**

- 1) **диференційну ренту з кожної ділянки;**
- 2) **диференційну ренту з кожної ділянки, якщо ринковий попит впаде до 7 тонн;**
- 3) **чи зміниться ціна ділянки В.**

124. Фермер орендував 1 га землі, ціна якого 200 дол. На вирощування пшениці на цій ділянці витратив 100 дол., середня норма прибутку – 20%. Банк сплачує за депозити 15%. Урожай – 50 ц/га.

Обчисліть ринкову ціну 1 ц пшениці, при якій фермеру буде вигідно брати землю в оренду.

Тема 15.Форми суспільного продукту в процесі відтворення

125. Сукупний постійний капітал дорівнює 5500 гр. од. Постійний капітал першого підрозділу – 4000гр.од. Органічна будова другого підрозділу – 2:1, норма додаткової вартості – 100%. **Визначте вартість сукупного суспільного продукту в умовах простого відтворення.**

126. Вартість спожитого постійного капіталу в першому підрозділі суспільного виробництва становить 2400 гр. од., а в другому – 1200 гр. од. Норма додаткової вартості в першому підрозділі – 200%. **Визначте величину витрат виробництва в першому підрозділі в умовах простого відтворення.**

127. В першому підрозділі суспільного виробництва вартість спожитих засобів виробництва – 2000 гр. од.; органічна будова капіталу – 4:1; норма додаткової вартості – 100%. **Визначте величину постійного капіталу другого підрозділу в умовах простого відтворення.**

128. Капітал, що використаний за рік у першому підрозділі, склав 1800 гр. од. Його органічна будова 5:1; норма додаткової вартості - 100%. **Визначте величину постійного капіталу, що був використаний у другому підрозділі в умовах простого відтворення.**

129. Вартість спожитих засобів виробництва другого підрозділу становить 3600 одиниць. У першому підрозділі органічна будова капіталу дорівнює 4:1, ступінь експлуатації – 200%. **Визначте величину продукту першого підрозділу в умовах простого відтворення.**

130. Національний дохід дорівнює 9000, вартість спожитих засобів виробництва другого підрозділу – 6000. Ступінь експлуатації в обох підрозділах – 100%. Органічна будова першого підрозділу – 4:1. **Визначте величину сукупного суспільного продукту.**

131. Вартість спожитого постійного капіталу другого підрозділу – 1200. Норма додаткової вартості в першому підрозділі становить 200%, органічна будова капіталу – 3:1. **Визначте величину витрат виробництва і величину продукту у першому підрозділі в умовах простого відтворення.**

132. В першому підрозділі вартість спожитих засобів виробництва становить 6000, органічна будова капіталу – 3:1, норма додаткової вартості – 200%. **Визначте величину постійного капіталу другого підрозділу в умовах простого відтворення.**

133. Вартість спожитого постійного капіталу другого підрозділу – 1200. У першому підрозділі додатково створено засобів виробництва на суму 400 одиниць. Норма додаткової вартості в обох підрозділах 100%. Органічна будова капіталу у першому підрозділі – 4:1, у другому – 2:1. **Визначте величину сукупного суспільного продукту.**

134. Змінний капітал першого підрозділу суспільного виробництва дорівнює 2000, норма додаткової вартості в обох підрозділах - 150%. Органічна будова капіталу в другому підрозділі 4:1. У першому підрозділі створено додатково засобів виробництва на суму 1000 одиниць. **Визначте величину продукту другого підрозділу в умовах розширеного відтворення.**

135*. Відомо, що знов створена вартість першого підрозділу більша за постійний капітал другого підрозділу на 2000 одиниць. На збільшення капіталу другого підрозділу витрачено 400 одиниць. Постійний капітал першого підрозділу, що вимагає свого відновлення, у три рази перевищує суму його частини, що нагромаджується. Органічна будова капіталу першого підрозділу - 4:1, а другого - 2:1. Норма додаткової вартості в обох підрозділах дорівнює 100%. **Визначте величину сукупного суспільного продукту.**

136. Змінний капітал першого підрозділу дорівнює 4000, норма додаткової вартості в обох підрозділах – 300%. Органічна будова капіталу в другому підрозділі 4:1. У першому підрозділі створено додатково засобів виробництва на суму 2000. **Визначте величину продукту другого підрозділу в умовах розширеного відтворення.**

137. Змінний капітал першого підрозділу дорівнює 6000, норма додаткової вартості в обох підрозділах – 200%. Органічна будова капіталу в другому підрозділі 2:1. У першому підрозділі створено додатково засобів виробництва на суму 4000. **Визначте величину продукту другого підрозділу в умовах розширеного відтворення.**

138. В першому підрозділі суспільного виробництва створено продукт у розмірі 12000 одиниць, що включає додаткову вартість у 3000 одиниць, норма додаткової вартості – 200%. Величина спожитого постійного капіталу другого підрозділу – 2500. **Визначте, на скільки одиниць збільшиться постійний капітал другого підрозділу в умовах розширеного відтворення, якщо норма нагромадження в першому підрозділі становить 50%.**

139*. В першому підрозділі суспільного виробництва постійний капітал дорівнює 6000 одиниць, органічна будова капіталу – 4:1, норма додаткової вартості 200%. **Визначте, на скільки збільшиться постійний капітал другого підрозділу в умовах розширеного відтворення, якщо $I(v + m) > IIc$ на 1500, а норма нагромадження в першому підрозділі становить 50%.**

140*. В перший рік суспільне виробництво мало наступну структуру:

$$I \text{ підрозділ} \quad 4000c + 1000v + 1000m = 6000$$

$$II \text{ підрозділ} \quad 1500c + 750v + 750m = 3000$$

Норма нагромадження в першому підрозділі – 50%. **Визначте величину сукупного суспільного продукту на третій рік розширеного відтворення.**

4.2. Приклади розв'язування типових задач

Тема 5. Форми організації суспільного виробництва

Задача.

Протягом робочого дня, що триває 8 годин робітник виготовляє 2 вироби.

Чи зміниться вартість усієї продукції та вартість одного виробу, якщо:

- продуктивність праці підвищиться у два рази;
- інтенсивність праці підвищиться у два рази.

Дано:

$$t = 8 \text{ год.}$$

$$Q = 2 \text{ вироби}$$

а) $\Delta e = 2$ рази

б) $\Delta i = 2$ рази

а) $W_{1e}; W_{Qe} - ?$

б) $W_{1i}; W_{Qi} - ?$

Початково вартість виготовленої за день продукції дорівнювала: $W_Q = 8$ год., вартість 1 виробу: $W_1 = \frac{W}{Q} = \frac{8}{2} = 4$ год.

Відомо, що із зростанням як продуктивності праці так і інтенсивності кількість виготовленої продукції зростає. Отже, $Q_e = 2 \times 2 = 4$ вироби, $Q_i = 2 \times 2 = 4$ вироби.

а) Із зростанням продуктивності праці вартість одиниці продукції знижується, а всієї не змінюється.

$$W_{1e} = \frac{W_1}{2} = \frac{4}{2} = 2 \text{ год.};$$

$$W_{Qe} = Q_e \times W_{1e} = 4 \times 2 = 8 \text{ год.}$$

б) Із зростанням інтенсивності праці вартість одиниці продукції не змінюється, а всієї - зростає.

$$W_{1i} = 4 \text{ год.};$$

$$W_{Qi} = Q_i \times W_{1i} = 4 \times 4 = 16 \text{ год.}$$

Відповідь: 2 год., 4 год., 4 год., 16 год.

Тема 6. Гроші

Задача 1.

Продано товарів та послуг на суму 1000 грошових одиниць. Сума цін товарів та послуг, проданих в кредит, становить 200 одиниць. Сума платежів, по яких настав час оплати, - 300 одиниць. Сума платежів, що взаємно погашаються, - 140 одиниць. Середнє число оборотів грошових одиниць - 3.

Визначте кількість грошей, необхідних для обігу.

Дано:

$\Sigma ЦТП = 1000$ гр. од.

$K = 200$ гр. од.

$\Pi = 300$ гр. од.

$ВПП = 140$ гр. од.

$O = 3$

$КГ = ?$

$$КГ = \frac{\Sigma ЦТП - K + \Pi - ВПП}{O}$$

$$КГ = \frac{1000 - 200 + 300 - 140}{3} = 320 \text{ гр. од.}$$

Відповідь: 320 гр. од.

Задача 2.

Визначити суспільно необхідний робочий час для виробництва одиниці товару, якщо індивідуальні витрати на виробництво одиниці продукції однакової споживчої вартості дорівнюють у першій групі – 1 годині, у другій – 2, у третій – 3 годинам. Перша і третя групи підприємств виробляють по 10 млн. одиниць товару кожна, друга група – 80 млн. одиниць.

Дано:

$IPЧ_1 = 1$ год.

$IPЧ_2 = 2$ год.

$IPЧ_3 = 3$ год.

$Q_1 = 10$ млн. шт.

$Q_2 = 80$ млн. шт.

$Q_3 = 10$ млн. шт.

$СНРЧ - ?$

$$СНРЧ = \frac{IPЧ_1 \times Q_1 + IPЧ_2 \times Q_2 + IPЧ_3 \times Q_3}{Q_1 + Q_2 + Q_3}$$

$$СНРЧ = \frac{1 \times 10 + 2 \times 80 + 3 \times 10}{10 + 80 + 10} = 2 \text{ год.}$$

Відповідь: 2 год.

Тема 7. Розвинута форма товарного виробництва

Задача 1.

Авансований капітал підприємця дорівнював 112 тис. грошових одиниць., а затрати на постійний капітал становили 62 тис. грошових одиниць. На кінець року капіталіст привласнив 100 тис. грошових одиниць додаткової вартості.

Визначити норму додаткової вартості, а також необхідний та додатковий робочий час, якщо тривалість робочого дня 9 годин.

Дано: Національний університет водного господарства та природокористування

$$K_{ав} = 112 \text{ тис. гр. од.}$$

$$c = 62 \text{ тис. гр. од.}$$

$$m_{рпч} = 100 \text{ тис. гр. од.}$$

$$t = 9 \text{ год.}$$

$$m' - ?$$

$$НРЧ - ?$$

$$ДРЧ - ?$$

$$m' = \frac{m}{v} \times 100\% = \frac{ДРЧ}{НРЧ} \times 100\%$$

$$K_{ав} = c + v \Rightarrow v = K_{ав} - c = 112 - 62 = 50 \text{ тис. гр. од.}$$

$$m' = \frac{100}{50} \times 100\% = 200\%$$

$$t = НРЧ + ДРЧ$$

$$m' = \frac{ДРЧ}{НРЧ} \times 100\% ;$$

$$ДРЧ = \frac{m' \times НРЧ}{100\%} = \frac{200 \times НРЧ}{100\%} = 2НРЧ$$

$$t = НРЧ + 2НРЧ = 3НРЧ = 9 \text{ год.}$$

$$НРЧ = 3 \text{ год.}; ДРЧ = 6 \text{ год.}$$

Відповідь: 200%; 3 год.; 6 год.

Задача 2.

Авансований капітал дорівнює 75 тис. грошових одиниць, з нього на придбання засобів виробництва витрачено 35 тис. гр. од. Рівень експлуатації на підприємстві – 300%.

Визначити вартість, яку створюють наймані працівники, та вартість всієї продукції.

Дано:

$$K_{ав} = 75 \text{ тис. гр. од.}$$

$$c = 35 \text{ тис. гр. од.}$$

$$m' = 300\%$$

$$v + m - ?$$

$$W - ?$$

$$W = c + v + m$$

$$K_{ав} = c + v$$

$$v = 75 - 35 = 40 \text{ тис. гр. од.}$$

$$m' = \frac{m}{v} 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%};$$

$$m = \frac{300\% \times 40}{100\%} = 120 \text{ тис. гр. од.}$$

$$v + m = 40_v + 120_m = 160 \text{ тис. гр. од.}$$

$$W = 35_c + 40_v + 120_m = 195 \text{ тис. гр. од.}$$

Відповідь: 160 тис. гр. од.; 195 тис. гр. од.

Тема 9. Підприємство та підприємництво

Задача.

На виробництво товару затрачено 120 тис. грошових одиниць капіталу. Його органічна будова – 2:1. Норма додаткової вартості – 100%.

Визначте вартість товару на другий рік, якщо капіталізується 3/4 додаткової вартості. Органічна будова капіталу не змінюється.

Дано:

$$K = 120 \text{ тис. гр. од.}$$

$$\frac{c}{v} = \frac{2}{1} = \text{const}$$

$$m' = 100\%$$

$$m_k = \frac{3}{4} m$$

$W_{2p} - ?$

$$K = c + v = 120 \text{ тис.}$$

$$\frac{c}{v} = \frac{2}{1} \Rightarrow c = 2v$$

$$K = c + v = 2v + v = 3v$$

$$3v = 120$$

$$\underline{v = 40; c = 2v = 80 \text{ тис.}}$$

$$m' = \frac{m}{v} \times 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%}$$

$$m = \frac{100\% \times 40}{100\%} = 40 \text{ тис.}$$

$$m_k = \frac{3}{4} m = 30 \text{ тис.} \quad m_k = m_{kc} + m_{kv}$$

$$\text{Так як } \frac{c}{v} = \frac{2}{1} = \text{const то, } m_{kc} = 20 \text{ тис; } m_{kv} = 10 \text{ тис.}$$

$$c_2 = c + m_{kc} = 80 + 20 = 100 \text{ тис.}$$

$$v_2 = v + m_{kv} = 40 + 10 = 50 \text{ тис.}$$

$$m_2 = \frac{m' \times v_2}{100\%} = \frac{100\% \times 50}{100\%} = 50 \text{ тис.}$$

$$W_2 = c_2 + v_2 + m_2$$

$$W_2 = 100 + 50 + 50 = 200 \text{ тис.}$$

Відповідь: 200 тис. гр. од.

Тема 10. Витрати виробництва та прибуток

Задача 1.

Основний капітал дорівнює 30 тис. гр. од. Строк його служби 10 років. Оборотний капітал дорівнює 40 тис. гр. од., змінний капітал – 10 тис. гр. од. Ступінь експлуатації – 140%.

Визначте витрати виробництва за рік, річну вартість продукції і норму прибутку.

Дано:
 $K_{oc} = 30$ тис. гр. од.
 $t = 10$ р.
 $K_{об} = 40$ тис. гр. од.
 $v = 10$ тис. гр. од.
 $m' = 140\%$

$k = ?$; $W = ?$; $p' = ?$

$$1). k = \frac{K_{oc}}{t} + K_{об} = \frac{30}{10} + 40 = 43 \text{ тис. гр. од.}$$

або

$$k = c + v = \left(\frac{K_{oc}}{t} + K_{об} - v \right) + v,$$

$$k = \left(\frac{30}{10} + 40 - 10 \right) + 10 = 43 \text{ тис. гр. од.}$$

$$2). W = c + v + m = k + m$$

$$m' = \frac{m}{v} \times 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%}$$

$$m = \frac{140\% \times 10}{100\%} = 14 \text{ тис. гр. од.}$$

$$W = 43_k + 14_m = 57 \text{ тис. гр. од.}$$

$$3). p' = \frac{m}{K_{ав}} \times 100\%$$

$$K_{ав} = K_{oc} + K_{об} = 30 + 40 = 70 \text{ тис. гр. од.}$$

$$p' = \frac{14}{70} 100\% = 20\%$$

Відповідь: 43 тис. гр. од.; 57 тис. гр. од.; 20%

Задача 2.

У три галузі виробництва вкладено рівновеликі капітали по 200 тис. дол. Органічна будова капіталу в галузях: в першій = 9:1; в другій = 4:1; в третій = 7:3. Норма додаткової вартості в усіх галузях – 100%. Спожитий постійний капітал становить 50% в усіх галузях.

Визначте річні витрати виробництва, галузеві норми прибутку, середню норму прибутку, ціну виробництва.

Задачу такого типу краще оформляти у вигляді таблиці. У таблицю заносити дані, а розв'язок розміщувати під таблицею.

Гал	K	c/v	m %	c	v	$c_{cn} = 50\%_{oc}$	k	m	$P_{гал} \%$	$P_{сер} \%$	$P_{сер}$	C_v
1	200	9/1	100	180	20	90	110	20	10	20	40	150
2	200	4/1	100	160	40	80	120	40	20	20	40	160
3	200	7/3	100	140	60	70	130	60	30	20	40	170

$$1). c_1/v_1 = 9/1 \Rightarrow c_1 = 9v_1; \quad K_{ав} = c + v = 200;$$

$$K_{ав1} = 9v_1 + v_1 = 10v_1 \Rightarrow v_1 = 20; c_1 = 180;$$

$$c_2/v_2 = 4/1 \Rightarrow c_2 = 4v_2;$$

$$K_{ав2} = 4v_2 + v_2 = 5v_2 \Rightarrow v_2 = 40; c_2 = 160$$

$$c_3/v_3 = 7/3 \Rightarrow c_3 = \frac{7}{3} v_3$$

$$K_{ав1} = \frac{7}{3} v_3 + v_3 = \frac{10}{3} v_3 \Rightarrow v_3 = 60; c_3 = 140;$$

$$2). k = c_{сп} + v$$

$$c_{сп1} = 50\%c_1 = 90; c_{сп2} = 50\%c_2 = 80; c_{сп3} = 50\%c_3 = 70$$

$$k_1 = 110 \text{ тис. гр. од.}; k_2 = 120 \text{ тис. гр. од.}; k_3 = 130 \text{ тис. гр. од.}$$

$$3). p' = \frac{m}{K_{ав}} \times 100\%; \quad m' = \frac{m}{v} \times 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%};$$

$$m_1 = 20; m_2 = 40; m_3 = 60$$

$$p'_1 = 10\%; p'_2 = 20\%; p'_3 = 30\%$$

$$4). p'_{сеп} = \frac{\sum m}{\sum K_{ав}} \times 100\%; \quad p'_{сеп} = \frac{20 + 40 + 60}{200 \times 3} 100\% = 20\%$$

$$5). Ц_{вир} = k + P_{сеп}; \quad P_{сеп} = K_{ав} \times p'_{сеп}$$

Відповідь: 110 тис. гр. од.; 120 тис. гр. од.; 130 тис. гр. од.; 10%; 20%; 30%;
20%; 150 тис. гр. од.; 160 тис. гр. од.; 170 тис. гр. од.

Тема 11. Капітал сфери обігу

Задача.

Промисловий капітал дорівнює 800 млн. гр. од. Його органічна будова 7:1. Ступінь експлуатації дорівнює 150%. Торговий капітал складає 200 млн. гр. од., в тому числі чисті витрати обігу 30 млн. гр. од.

Визначте величину прибутку торгового і промислового капіталіста, а також роздрібну ціну, якщо витрати виробництва складають 500 млн. гр. од. за рік.

Дія- нки	К гр.од	п _ц	p'сеп (%)	Pсеп	Ці _н	Ці _п	Цс _п	Цс _н	DRI	DRII	$\sum DR$	
„А”	100	10	20	20	120	12	12	120	0	-	0	
„Б”	100	12		20	20	120	10	12	144	24	-	84
	100	15		20	20	120	8	12	180	-	60	

Дано: $K_{np} = 800$ млн. гр. од.
 $c/v = 7/1$
 $m' = 150\%$
 $K_T = 200$ млн. гр. од.
 $ЧВО = 30$ млн. гр. од.
 $k = 500$ млн. гр. од.

$P_T - ?$; $P_{np} - ?$; $\Pi_{роз} - ?$

$$\Pi_{роз} = k + P_{np} + ЧВО + P_T$$

$$P_T = K_T \times p'_{сер}$$

$$K_{np} = c + v = 800 \text{ млн. гр. од.}$$

$$c/v = 7/1 \Rightarrow c = 7v$$

$$K_{np} = 7v + v = 8v = 800 \text{ млн. гр. од.}$$

$$v = 100 \text{ млн. гр. од.}$$

$$m' = \frac{m}{v} \times 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%}$$

$$m = 150 \text{ млн. гр. од.}$$

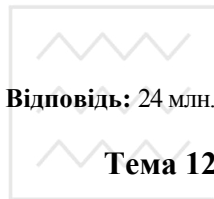
$$p'_{сер} = \frac{m - ЧВО}{K_{np} + K_{тор}} \times 100\%$$

$$p_{сер} = \frac{150 - 30}{800 + 200} \times 100\% = 12\%$$

$$P_T = 200 \times 12\% = 24 \text{ млн. гр. од.}$$

$$P_{np} = 800 \times 12\% = 96 \text{ млн. гр. од.}$$

$$\Pi_{роз} = 500 + 96 + 30 + 24 = 650 \text{ млн. гр. од.}$$

Відповідь: 24 млн. гр. од.; 96 млн. гр. од.; 650 млн. гр. од.

Тема 12. Підприємництво в аграрній сфері

Задача 1.

Припустимо, що всі землі поділяються тільки на дві категорії –гірші („А”) і краці („Б”). В ділянки вкладено однаковий капітал в 100 гр. од., який використовується за рік. З крачих ділянок отримали 12 ц продукції, з гірших – 10 ц. Середня норма прибутку становить 20%. **Визначити:**

- 1) диференціальну ренту I;
- 2) диференціальну ренту II за умови, що на крачих землях зроблені додаткові капіталовкладення в 100 гр. од. і внаслідок цього одержано додаткову продукцію в 15 ц;
- 3) всю суму диференціальної ренти з кожної ділянки.

Скласти таблицю, що ілюструє процес утворення диференціальної ренти.

$$1. \text{ Відомо, що } DR = \Pi_{суспільна} - \Pi_{індивідуальна}$$

$$\Pi_{інд} = k + P_{сер}; P_{сер} = K_{ав} \times p'_{сер}$$

$$\text{За умовою } K = k \Rightarrow \Pi_{інд} = 100 + 20 = 120$$

$$\Pi_{інд 1ц} = \Pi_{інд} : n$$

Відомо, що суспільна ціна на сільськогосподарську продукцію дорівнює індивідуальній ціні продукції з гіршої ділянки. Отже $\Pi_{с 1ц} = 12$ гр. од.

Різниця між суспільною та індивідуальною ціною на сільськогосподарську продукцію є диференціальною рентою. На ділянці „А” вона дорівнює 0, на ділянці „Б” – 24 гр. од. Це буде диференціальна рента I, тому, що її виникнення викликано різницею у природній родючості землі.

2. Якщо у ділянку „Б” додатково вкласти ще 100 гр. од., що додатково дають 15 ц продукції, то індивідуальна ціна 1ц цієї продукції буде 8 гр. од. Різниця між суспільною та індивідуальною ціною всієї продукції становитиме 60 гр. од. Це буде диференціальна рента II, тому, що вона отримана завдяки додатковим капіталовкладенням в земельну ділянку.

3. Загальна диференціальна рента з ділянки „А” – 0, з ділянки „Б” – 84 гр. од.

Задача 2.

У три окремі галузі промисловості відповідно вкладений капітал, який використовується за рік: у I – $65_c + 35_v$; у II – $80_c + 20_v$; у III – $95_c + 5_v$. Норма додаткової вартості у всіх галузях промисловості 100%. Капітал у сільському господарстві становить $60_c + 40_v$ також при нормі додаткової вартості 100%.

Скласти таблицю, яка б показувала процес утворення абсолютної ренти.

	K	c/v	m'	m	W	p'сеп	Pсеп	Цвир	W-Ц	AR
1	100	$65_c + 35_v$	100%	35	135	20%	20	120	0	0
2	100	$80_c + 20_v$	100%	20	120			120	0	0
3	100	$95_c + 5_v$	100%	5	105			120	0	0
сг	100	$60_c + 40_v$	100%	40	140			120	20	20

Відомо, що $AR = W - \Pi_{\text{вир}}$; $\Pi_{\text{вир}} = k + P_{\text{сеп}}$

$$W = c + v + m; m' = \frac{m}{v} \times 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%}$$

$$P_{\text{сеп}} = K_{\text{ав}} \times p'_{\text{сеп}}; p'_{\text{сеп}} = \frac{\sum m}{\sum K_{\text{ав}}} \times 100\%$$

$$p'_{\text{сеп}} = \frac{35 + 20 + 5}{100 \times 3} \times 100\% = 20\% \text{ - сільське господарство не приймає участі у}$$

міжгалузевій конкуренції, тому, що власність на землю перешкоджає вільному переливу капіталу з промисловості у сільське господарство. Однак середній прибуток на капітал, що вкладається в сільське господарство, визначається середнім прибутком, який утворюється в результаті міжгалузеві конкуренції в промисловості. $\Rightarrow P_{\text{сеп}} = 100 \times 20\% = 20$

$$\Pi_{\text{вир}} = 100 + 20 = 120 \text{ гр. од.}$$

Продукція сільського господарства реалізується не за ціною виробництва, а за ціною, що відповідає вартості цієї продукції. Надлишок вартості сільськогосподарської продукції над ціною її виробництва – це абсолютна земельна рента.

Відповідь: 20 гр. од.

Тема 15. Форми суспільного продукту у процесі відтворення

Задача 1.

Сукупний постійний капітал дорівнює 5500 гр. од. Постійний капітал першого підрозділу – 4000 гр. од. Органічна будова другого підрозділу – 2:1, норма додаткової вартості – 100%.

Визначити вартість сукупного суспільного продукту в умовах простого відтворення.

Дано:	$ССП_{пр} = W_I + W_{II}$
$c_I + c_{II} = 5500$	$c_I + v_I + m_I = W_I$
$c_I = 4000$	$c_{II} + v_{II} + m_{II} = W_{II}$
$c_{II} : v_{II} = 2/1$	3 умов реалізації ССП при простому відтворенні відомо, що
$m'_{II} =$	$c_I + c_{II} = c_I + v_I + m_I = W_I \Rightarrow W_I = 5500$
100%	$c_{II} = 5500 - 4000 = 1500$
ССП _{пр} - ?	3 органічної будови капіталу $v_{II} = c_{II} : 2 \Rightarrow v_{II} = 750$
	$m' = \frac{m}{v} \times 100\% \Rightarrow m = \frac{m' \times v}{100\%} \Rightarrow m_{II} = 750$
	$c_{II} + v_{II} + m_{II} = 1500 + 750 + 750 = 3000$
	$ССП_{пр} = 5500 + 3000 = 8500$ гр. од.

Відповідь: 8500 гр. од.

4.3. Відповіді до задач

Тема 5.

1. 2 год., 8 год. 2. 4 год., 16 год. 3. 4 од., 160 од. 4. 2 од., 80 од. 5. 2 гр. од., 160 гр. од. 6. 1 год., 30 год. 7. 2 грн., 400 грн. 8. 1,5 год., 22,5 год. 9. 2 гр. од., 300 гр. од.

Тема 6.

11. 320 гр. од. 12. 400 млн. 13. зм. 2 рази 14. 115 млн., 200% 15. 2 год. 16. 18 год.
17. 6 млрд. 18. 12 млрд.

Тема 7.

19. 528 тис. 20. 1050 млн. 21. 3 год.; 6 год. 22. 160 тис.; 195 тис. 23. 54 гр. од.; 200% 24. 120 грн.; 80 грн. 25. 1600 дол. 26. 16 дол.; 200% 27. 200 млн. 28. 60 млн. 29. 30 дол.; 60 дол. 30. 900 ф. ст. 31. 3000 дол.; 64 дол. 32. 5 дол.; 4 дол.; 45 % 33. 2 дол.; 1,5 дол.; 133 % 34. 40 % 35. 37,65 год.; 34,2 год.; 54,6% 36. 200 тис. 37. 200 тис.; 220 тис. 38. 70% 39. 25 % 40. 70 % 41. 5 років 42. 5 років 43. 576 тис. 44. 1,8; 3; 3,6.

Тема 9. та природокористування

45. 75 тис. **46.** 8 млн. **47.** 215 тис.; 110 тис.; 4/1; 325 тис. **48.** 14 тис. **49.** 58,8 тис.; 36 тис. **50.** 112,5 тис.; 142,5 тис. **51.** 2000 % **52.** 15 дн.; 3дн. **53.** 65 дн.; 34 дн. **54.** 170 тис.; 70 тис.; 5/1 **55.** 108 тис. **56.** 5,8 міс. **57.** 99 млн. **58.** 550 **59.** 60 тис. **60.** 720 **61.** 121 млн. **62.** 824 тис. **63.** 500 тис. **64.** 25 млн. **65.** 49 тис. **66.** 660 тис.

Тема 10.

67. 10 %; 46 тис. **68.** 20 %; 43 тис. **69.** 65 тис.; 15 % **70.** 74 тис.; 60 % **71.** зм. 2 рази **72.** 350 тис.; 950 тис.; 75% **73.** 200 тис.; 450 тис.; 50 % **74.** зб. 20 дол. **75.** 20 %; 240 тис. **76.** 20 %; 120 тис. **77.** 30 %; 130 тис. **78.** зб. 1,5 р. **79.** 20 %; 85; 80; 65 **80.** +2; -8; -18; +7; +17 **81.** -4; 0; +1.

Тема 11.

82. без зм. **83.** 250; 1250; 2500 **84.** 2 млн. **85.** 15 млн. **86.** 5400 тис.; 19600 тис. **87.** 10 млн.; 45 млн. **88.** 1:20 **89.** 190 млн. **90.** 620 млрд. **91.** 750 тис.; 60,5млн. **92.** 240; 90 **93.** 620; 190 **94.** 596 млн.; 650 млн. **95.** 112,75 млрд.; 125 млрд. **96.** 340 млрд.; 350 млрд. **97.** 29.5 тис.; 129 ти.; 157 тис. **98.** 120 тис. **99.** 699 тис. **100.** 16 тис. **101.** 114 тис. **102.** 40 млрд. **103.** 3,4 млн. **104.** 200 тис. **105.** однак. **106.** 1 млн.; 10%.

Тема 12.

107. 6400 **108.** 22 тис. **109.** 320; 480 **110.** 30; 60; 420 **111.** 3450; 6900; 2300 **112.** 51,4; 48; 120 **113.** 240; 120; 336; 240; 456 **114.** 100 **115.** 140 **116.** 20 **117.** 10 **118.** 25; 250 **119.** зб. 1,5 р. **120.** 8 тис.; 20 тис. **121.** 24 **122.** 30; 60; 24; зм. 300 дол.; зм.2 р. **123.** 60; 120; 180; 20; зм. 13 р. **124.** 30.

Тема 15.

125. 8500 **126.** 2800 **127.** 800 **128.** 600 **129.** 8400 **130.** 27000 **131.** 2400 **132.** 6000 **133.** 7200 **134.** 6500 **135.** 11600 **136.** 28000 **137.** 3500 **138.** 500 **139.** 300 **140.** 10780.

5. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується в межах годин, відведених для самостійної роботи студента, і передбачає :

I. Опрацювання літератури за темою та підготовку реферату.

II. Виконання аналітичного завдання, що складається з 5 задач.

Варіант навчально-дослідного завдання призначається викладачем на першому практичному занятті.

Методичні вказівки до написання теоретичної частини індивідуального навчально-дослідного завдання

Загальні вимоги

Обсяг реферату становить 15 - 18 сторінок тексту на стандартному папері формату А4.

Реферат обов'язково повинен мати наступні структурні елементи: титульна сторінка, зміст (план роботи), вступ, основна частина, висновки, список використаної літератури. Всі структурні елементи роботи повинні бути винесені у зміст із зазначенням сторінок, з яких вони починаються.

Вимоги до змісту реферату

У вступі необхідно:

- обґрунтувати актуальність роботи, тобто показати чому вивчення її проблем є важливим у теоретичному та прикладному аспектах;
 - огляд літератури по темі (показати яке місце займають проблеми в економічній літературі, якою є ступінь їх розробленості);
 - сформулювати мету роботи.
- Обсяг вступу – 1 сторінка тексту.

В основній частині роботи автор повинен продемонструвати:

- знання теоретико-економічних аспектів проблеми;
- обізнаність з існуючими в економічній літературі точками зору з проблем, що досліджуються, вміння проаналізувати їх, порівняти, визначити по можливості власну точку зору;
- вміння робити висновки та узагальнення, які впливають з проведеного дослідження.

Основна частина складається з двох розділів. У першому розділі розглядається теоретична сторона проблеми. У другому розділі здійснюється аналіз фактичних та статистичних даних.

У висновках подаються найбільш загальні та значущі висновки по розділах. При оцінюванні роботи на висновки звертається особлива увага: саме вони показують, на скільки глибоко осмислений автором матеріал роботи, наскільки ґрунтовно і самостійно він його викладає.

Обсяг висновків – 1-1,5 сторінок тексту.

Захист реферату

Захист роботи має важливе значення і вплив на ту оцінку, яку отримає в кінцевому підсумку студент.

Якщо робота виконана та оформлена студентом у відповідності до вимог, але виступ студента на захисті показав, що матеріалом він володіє погано, його відповіді на запитання поверхневі або невірні, оцінка може бути суттєво знижена. І навпаки: якщо робота мала незначні помилки, але студент під час захисту продемонстрував глибокі знання, він може одержати вищу оцінку.

Вимоги до оформлення реферату

Робота подається у рукописному, машинописному або комп'ютерному виконанні. Текст пишеться (друкується) на одній стороні аркуша. Абзацний відступ – 0,5 см. Поля: верхнє, нижнє, праве - 1,5 см, нижнє – 1,7 см.

Сторінки нумерують послідовно знизу по центру сторінки арабськими цифрами. Після цифр крапку не ставлять. *Першою сторінкою* вважають титульний аркуш, який не нумерують.

Друга сторінка відводиться для змісту. У „Змісті” зазначаються усі структурні елементи роботи та сторінки, з яких вони починаються.

Зміст, вступ, висновки, список використаної літератури не нумерують. Нумерують лише назви розділів.

Назви всіх структурних частин роботи повторюються в тексті. Заголовки структурних частин роботи („ЗМІСТ”, „ВСТУП”, „ВИСНОВКИ” т ін.) друкують великими літерами симетрично до тексту. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапка в кінці заголовка не ставиться. Відстань між заголовком і текстом повинна дорівнювати 2 інтервали.

Кожна структурна частина роботи повинна починатися з нової сторінки.

Таблиці, формули, ілюстрації (схеми, графіки) нумерують послідовно в межах кожного розділу. Номер їх складається з номеру розділу та порядкового номеру. Наприклад: „Таблиця 1.1 ” означає - перша таблиця першого розділу.

Ілюстрації і таблиці подаються безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Повторні посилання на таблицю дають за формою: Див. Табл. 1.1.

Ілюстрації позначаються словом „Рис. ”. Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією.

Таблиці. Таблицю вміщують після першого згадування про неї в тексті. Над правим верхнім кутом таблиці пишуть „Таблиця ” із зазначенням її номеру. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Примітки до таблиці (посилання на джерела та ін.) розміщують безпосередньо під таблицею.

Формули. Номер формули пишуть біля правого берега сторінки на рівні відповідної формули в круглих дужках.

Нумеровані формули, а також формули з експлікацією (поясненнями) пишуть з окремого рядка. Якщо формула завершує речення, після неї перед її номером ставлять крапку. Якщо формула подається з експлікацією, перед словом „де ”, з якого починається експлікація, ставлять кому.

Слово „де ”, пишуть з нового рядка, наводять позначення першої величини, знак тире та значення даної величини. Значення кожної наступної величини подають з нового рядка. Столпчик пояснень рівняють відносно знаку тире. Вище і нижче кожної формули залишають не менше одного вільного рядка.

Посилання на джерела. При написанні роботи студент повинен давати посилання на джерела, матеріали та ідеї, за допомогою яких виконується робота, щоб можна було перевірити їх достовірність. Посилання на джерела показують, як автор роботи вміє використовувати ці джерела, на їх основі логічно, послідовно і аргументовано викладати суть проблеми чи теми. Значна кількість посилань на джерела в роботі свідчить про вміння автора працювати з літературою. Якщо в тексті немає посилань на джерела, вважається, що така робота написана на базі одного джерела і являється не самостійною. Якщо дані, наведені в реченні, взято з одного джерела, достатньо послатися на нього в кінці речення. Якщо вони з різних джерел, посилання подаються в тексті речення на кожне джерело.

Форма посилань на джерела може бути різною. Посилання у тексті роботи зазначається у квадратних дужках, де вказують номер джерела за списком літератури та сторінку з якої взято інформацію, наприклад, [2, с.51]. Коли посилаються на кілька джерел використовують форму: [2; 6], тобто посилаються на джерела 2 та 6.

Список використаної літератури. Джерела можна розмішувати в списку одним із таких способів: в порядку появи посилань у тексті, в алфавітному порядку прізвищ авторів або назв використовуваних робіт.

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Монографії	Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. - К.: Основи, 1996. - 241 с.
Перекладні видання	Піндайк Р.С., Рубінфельд Д.Л. Мікроекономіка: Пер. з англ. - К.: Основи, 1996. - 646 с.
Багатотомні видання	Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма.: В 2-х т. - М.: Прогресс, 1976. - Т.1. - 838с.
Статті з журналу	Мочерний С. Національний та економічний суверенітет країни // Економіка України. - 2005. - №10. - с. 4-14.
Статті з наукової збірки	Нікітенко Д.В. Роль небанківських фінансових інститутів в стимулюванні інноваційних процесів // Вісник НУВГП. Серія "Економіка", вип. 4 (44), частина 4. – Рівне: НУВГП, 2008. – с. 100-107.
Статті з енциклопедії	Дифференциальная рента // Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М.: Наука, 1972.- Т.1. - с.434-438.
Статті з газети	Юхновський І. Про перебудову структури виробництва в Україні // Голос України.-1992.-№98.-28 травня.
Інтернет-джерела	Держкомстат України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua Стратегія екологічної безпеки України у контексті міжнародного досвіду. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/21.htm ;

Бібліографічний опис джерел подається мовою оригіналу.

6. ПИТАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Виникнення та основні етапи розвитку політичної економії.
2. Суспільне виробництво: суть, мета, стадії (фази).
3. Суть та структура продуктивних сил.
4. Економічне зростання: суть, типи та показники. НТП та НТР.
5. Власність у системі виробничих відносин. Приватизація та роздержавлення власності.
6. Економічні закони: суть, особливості, класифікація.
7. Метод економічної теорії.
8. Форми суспільного виробництва.
9. Суспільний поділ праці та його характеристика.
10. Товар та його властивості. Двоїстий характер праці, втіленої в товарі.
11. Величина вартості товару та фактори, що на неї впливають.
12. Гроші: суть, виникнення та функції.
13. Закони грошового обігу. Інфляція.
14. Вартість як економічна категорія. Закон вартості та його функції.
15. Технологічні та суспільні способи виробництва.
16. Капітал: суть та структура. Первісне нагромадження капіталу.
17. Додаткова вартість: суть та способи збільшення додаткової вартості.
18. Суть товару робоча сила та її властивості.
19. Кругооборот капіталу та оборот капіталу. Капітал основний та капітал оборотний.
20. Заробітна плата: суть, форми, види та системи.
21. Витрати виробництва та собівартість. Прибуток і норма прибутку.
22. Відтворення та його типи. Нагромадження капіталу.
23. Безробіття : суть, види, причини, наслідки
24. Торговий капітал та його значення. Торговий прибуток.
25. Особливості аграрного сектору економіки. АПК та проблеми його розвитку.
26. Земельна рента та її види. Ціна землі.
27. Підприємство: суть, види, принципи діяльності. Підприємництво.
28. Показники ефективності суспільного виробництва та роботи підприємства.
29. Ринок: суть, види, механізм функціонування.
30. Попит та пропозиція як складові ринкового механізму.
31. Конкуренція: суть, функції, види, значення.
32. Монополія: суть, види, форми, значення
33. Роль держави в ринковій економіці.
34. Суспільний продукт та його форми.
35. Економічний цикл та його фази. Причини існування економічних циклів.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

9. КОНТРОЛЬНА ТЕСТОВА ПРОГРАМА

Визначте єдино правильну відповідь

Змістовий модуль 1.

Загальні засади економічного розвитку

- Термін „економіка” вперше був введений у науковий оборот:**
 - Аристотелем;
 - А. Монкретьєном;
 - Ксенофонтом;
 - У. Петті.
- Термін „політична економія” вперше був введений у науковий оборот:**
 - А. Смітом у 1776 році;
 - А. Монкретьєном у 1615 році;
 - К. Марксом у 1867 році;
 - Д. Рікардо у 1817 році.
- Яка з економічних шкіл була історично першою:**
 - класична;
 - меркантилізм;
 - монетаризм;
 - марксизм.
- Представники меркантилізму вважали джерелом багатства нації:**
 - землеробство;
 - промисловість;
 - зовнішню торгівлю;
 - видобування дорогоцінних металів.
- Представники фізіократії джерелом багатства нації вважали:**
 - землеробство;
 - промисловість;
 - зовнішню торгівлю;
 - видобування дорогоцінних металів.
- Теорія трудової вартості вперше була обґрунтована представниками:**
 - класичної школи;
 - меркантилізму;
 - монетаризму;
 - марксизму.
- Політична економія вивчає:**
 - поведінку індивідуальних господарських суб'єктів в різних ринкових структурах;
 - закономірності функціонування економіки в цілому;
 - закони еволюції виробничих відносин у взаємодії з розвитком продуктивних сил в усіх сферах суспільного відтворення;
 - закони еволюції виробничих відносин в умовах обмеженості ресурсів.

8. Сутність методу наукової абстракції полягає у:

- а) розчленуванні цілого на окремі елементи і дослідженні кожного з них окремо;
- б) логічному висновку про ціле на основі окремих фактів;
- в) відмові при вивченні явища від розгляду його поверхневих, несуттєвих сторін і зосередженні дослідження на з'ясуванні внутрішніх, суттєвих зв'язків;
- г) формулюванні гіпотез і подальшій їх перевірці на фактах.

9. Економічні закони, які діють в усіх суспільно-економічних формаціях, відносяться до:

- а) всезагальних економічних законів;
- б) загальних економічних законів;
- в) специфічних економічних законів;
- г) стадійних економічних законів.

10. Стійкі, сутнісні, постійно повторювані причинно-наслідкові зв'язки в системі економічних відносин – це:

- а) економічні категорії;
- б) економічні моделі;
- в) економічна політика;
- г) економічні закони.

11. Неправильним є твердження, що:

- а) економічні закони не залежать від волі та свідомості людей;
- б) економічні закони мають історично минулий характер;
- в) економічні закони приймаються законодавчими органами країн;
- г) економічні закони не можуть діяти поза людським суспільством.

12. Спільним для економічних законів і законів природи є те, що вони:

- а) діють вічно;
- б) виникають, розвиваються і функціонують не лише в процесі економічної діяльності людей;
- в) мають об'єктивний характер;
- г) мають історичний характер.

13. Економічні закони, відрізняються від законів природи тим, що:

- а) діють вічно;
- б) мають об'єктивний характер;
- в) не можуть бути ліквідовані державою;
- г) виникають, розвиваються і функціонують лише в процесі економічної діяльності людей.

14. **Економічна категорія – це:**

- а) літературний аналог фізичного явища;
- б) причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів та явищ;
- в) об'єктивно існуючі виробничі відносини;
- г) абстрактний, теоретичний вираз певних виробничих відносин.

15. **Економічні інтереси – це:**

- а) прагнення людей реалізувати свою мету;
- б) прагнення людей задовольнити свої матеріальні потреби;
- в) усвідомлені економічні потреби окремих людей, соціальних верств, груп, класів та суспільства в цілому;
- г) усвідомлені потреби у життєво необхідних благах.

16. **Економічні інтереси за суб'єктами поділяються на:**

- а) особисті, колективні та суспільні інтереси;
- б) корпоративні, державні та суспільні інтереси;
- в) особисті, державні та суспільні інтереси;
- г) колективні, корпоративні та державні інтереси.

17. **Економічні інтереси стають могутньою рушійною силою соціально-економічного прогресу, коли:**

- а) домінують особисті (приватні) інтереси;
- б) має місце оптимальне поєднання приватних, колективних та суспільних інтересів;
- в) переважають суспільні інтереси;
- г) домінують колективні інтереси.

18. **Вкажіть найбільш повне визначення речового фактора виробництва:**

- а) засоби виробництва;
- б) знаряддя праці;
- в) предмети праці;
- г) засоби праці.

19. **Суб'єктивний (особистий) фактор виробництва – це:**

- а) матеріальні умови праці;
- б) робоча сила людини;
- в) засоби праці;
- г) продуктивні сили суспільства.

20. **Визначте неправильне твердження:**

- а) робоча сила – це праця людини;
- б) робоча сила – це здатність людини до праці;
- в) робоча сила – це сукупність фізичних та розумових здібностей людини;
- г) робоча сила – це особистий фактор виробництва.

21.

Робоча сила – це:

- а) здатність людини до праці;
- б) сукупність розумових та фізичних здібностей людини;
- в) це особистий фактор виробництва;
- г) всі відповіді правильні.

22. Закон адекватності - це:

- а) закон відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил;
- б) закон, який діє лише на певному етапі суспільного розвитку;
- в) закон відповідності продуктивних сил рівню і характеру розвитку виробничих відносин;
- г) закон ринкової рівноваги.

23. Виробництво – це:

- а) процес створення благ, який передбачає незалежність та ізолюваність індивідуальних виробників один від;
- б) процес створення благ, який завжди має суспільний характер;
- в) процес виготовлення лише матеріальних благ;
- г) всі відповіді правильні.

24. До засобів праці належать:

- а) сировина, штучні матеріали, вторинна сировина;
- б) сировина, робоча сила, машини;
- в) машини, устаткування, виробничі будівлі, споруди, дороги;
- г) предмети праці.

25. Суспільний спосіб виробництва – це:

- а) єдність продуктивних сил і техніко-економічних відносин;
- б) єдність продуктивних сил і виробничих відносин (відносин економічної власності);
- в) єдність економічної та юридичної власності;
- г) єдність натурального та товарного виробництва.

26. Технологічний спосіб виробництва – це:

- а) єдність продуктивних сил і виробничих відносин;
- б) єдність продуктивних сил і господарського механізму;
- в) єдність продуктивних сил і техніко-економічних відносин;
- г) єдність натурального і товарного виробництва.

27.

Економічна система – це:

- а) спосіб організації господарського життя суспільства;
- б) сукупність галузей матеріального і нематеріального виробництва;
- в) спосіб поєднання факторів виробництва;
- г) система взаємопов'язаних ринків.

28. Матеріальною основою економічної системи є:

- а) техніко-економічні відносини;
- б) господарський механізм суспільства;
- в) виробничі відносини (відносини економічної власності);
- г) продуктивні сили.

29. Складовими продуктивних сил суспільства є:

- а) сили природи, наука, інформація;
- б) засоби виробництва і робоча сила з її навичками до праці;
- в) форми і методи організації виробництва;
- г) всі відповіді правильні.

30. Єдність продуктивних сил і виробничих відносин – це:

- а) технологічний спосіб виробництва;
- б) технологія;
- в) суспільний спосіб виробництва;
- г) цивілізація.

31. Виробничі відносини – це:

- а) економічні відносини між людьми, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання життєвих благ;
- б) відносини між людьми і природою;
- в) відносини між засобами виробництва і людьми;
- г) відносини з приводу застосовуваних технологій виробництва.

32. Форма організації праці, яка характеризується відсутністю внутрішньовиробничого поділу праці – це:

- а) фабрика;
- б) мануфактура;
- в) проста кооперація;
- г) завод.

33. Першим крупним суспільним поділом праці є:

- а) відокремлення ремісництва в самостійну галузь суспільного виробництва;
- б) відокремлення скотарства від землеробства і розвиток їх як самостійних галузей;
- в) розвиток торгового капіталу;
- г) одиничний поділ праці.

34.

Другим крупним суспільним поділом праці є:

- а) відокремлення ремісництва в самостійну галузь суспільного виробництва;
- б) відокремлення скотарства від землеробства і розвиток їх як самостійних галузей;
- в) розвиток машинного виробництва;
- г) відокремлення торгового капіталу.

35. Третім крупним суспільним поділом праці є:

- а) відокремлення ремісництва в самостійну галузь суспільного виробництва;
- б) відокремлення скотарства від землеробства і розвиток їх як самостійних галузей;
- в) розвиток торгового капіталу;
- г) поява фабрик.

36. З економічної точки зору власність – це:

- а) встановлений законом порядок володіння, користування і розпорядження матеріальними цінностями;
- б) суспільні відносини з приводу присвоєння матеріальних і духовних благ;
- в) єдність продуктивних сил і виробничих відносин;
- г) відношення людини до речі.

37. Відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання, які характеризують привласнення засобів виробництва і предметів споживання, – це:

- а) вартість; б) ціна; в) власність; г) процес праці.

38. Власність як економічна категорія – це:

- а) відношення людини до речі;
- б) відношення між людьми з приводу привласнення певних об'єктів;
- в) право володіння певним об'єктом;
- г) речі, що оточують людей.

39. Повна реалізація прав власності можлива лише за наявності відносин:

- а) володіння і розпорядження;
- б) володіння і користування;
- в) володіння, користування, розпорядження;
- г) користування і розпорядження.

40. Відносини власності виникають лише з приводу:

- а) доступних об'єктів; б) обмежених об'єктів;
- в) реальних об'єктів; г) всі відповіді правильні.

41.

Метою приватизації не являється:

- а) зведення до мінімуму державного сектора економіки;
- б) сприяння становленню та розвитку ринкової економіки;
- в) підвищення ефективності виробництва;
- г) оптимізація виробництва.

42. Приватизація – це:

- а) перехід об'єкта у власність місцевих органів влади;
- б) передача майна в оренду з наступним викупом;
- в) відчуження державної власності на користь приватних осіб
- г) розподіл частини приватної власності серед юридичних осіб.

43. Натуральне виробництво – це виробництво:

- а) призначене для задоволення власних потреб виробника;
- б) засноване на суспільному поділі праці;
- в) засноване на особистій праці та виготовленні продукції на продаж;
- г) призначене для задоволення суспільних потреб.

44. Товарне виробництво характеризується тим, що:

- а) продукти виробляються не задля власного споживання, а з метою продажу;
- б) економічні зв'язки між виробництвом і споживанням опосередковані грошима;
- в) існують суспільний поділ праці та економічна відокремленість товаро-виробників;
- г) всі відповіді правильні.

45. Виробництво продуктів не для власного споживання, а для обміну є характерною ознакою:

- а) натурального виробництва;
- б) простої кооперації праці;
- в) товарного виробництва;
- г) автаркії.

46. Необхідною передумовою існування товарного виробництва є:

- а) суспільний поділ праці;
- б) наявність розвиненої системи машин;
- в) концентрація виробників на великих підприємствах;
- г) розвинена грошова система.

47. Товар – це:

- а) будь-яка цінність;
- б) продукт праці, призначений для обміну;
- в) запас матеріальних благ;
- г) продукт праці.

48.

Згідно з трудовою теорією вартості властивостями товару є:

- а) мінова вартість і вартість;
- б) споживна вартість і вартість;
- в) мінова вартість і ціна;
- г) ціна і якість.

49. Корисна властивість товару, тобто його здатність задовольняти потреби покупця називається:

- а) вартістю;
- б) споживною вартістю;
- в) мінковою вартістю;
- г) ціною.

50. Причинами виникнення та об'єктивною основою існування товарного виробництва є:

- а) соціально-економічна та національна неоднорідність працівників;
- б) суспільний поділ праці та повна економічна відокремленість виробників;
- в) територіальне розосередження виробників та природний поділ праці;
- г) розвиток та ускладнення технічних засобів;

51. Товар як економічна категорія – це:

- а) річ або послуга, створена працею людини;
- б) продукт праці, створений виробником для задоволення певних виробничих чи особистих потреб;
- в) продукт праці, створений виробником для продажу;
- г) правильні відповіді а) і б).

52. Згідно з теорією трудової вартості наявність у товару двох властивостей – вартості і споживної вартості – пояснюється:

- а) наявністю у виробника декількох суміжних професій;
- б) двоїтим характером праці, яка одночасно є конкретною і абстрактною;
- в) участю у створенні товару не лише праці виробника, а й речовини природи;
- г) поділом праці і спеціалізацією виробників.

53. Головною відмінною рисою натурального господарства є:

- а) наявність суспільного поділу праці;
- б) вільний вибір виробником напряму діяльності;
- в) споживання життєвих засобів всередині господарської одиниці, де вони були створені;
- г) опосередкованість економічних зв'язків між виробництвом і споживанням грошима.

54.

Згідно з трудовою теорією вартості, абстрактна праця – це:

- а) продуктивна праця, що створює матеріальні життєві блага;
- б) ручна або недостатньо технічно оснащена праця;
- в) праця людини у фізіологічному розумінні (витрати розумової, нервової, фізичної енергії), що створює вартість;
- г) розумова праця.

55. Товарне виробництво – це:

- а) процес створення матеріальних благ та надання послуг;
- б) організація господарськими суб'єктами виробництва життєво необхідних благ;
- в) організація суспільного господарства, в якому відокремлені виробники виготовляють продукти і послуги для продажу;
- г) правильні відповіді а) і б).

56. Згідно з трудовою теорією вартості, зовнішньою формою прояву вартості є:

- а) мінова вартість;
- б) споживчі властивості товару;
- в) визначена виробником ціна продажу товару;
- г) корисність речі.

57. Корисна властивість товару, тобто його здатність задовольняти потреби покупця називається:

- а) вартістю;
- б) міною вартістю;
- в) якістю;
- г) споживною вартістю.

58. Здатність товару обмінюватися на інший товар у певних кількісних пропорціях – це:

- а) споживна вартість;
- б) мінова вартість;
- в) вартість;
- г) ціна.

59. Згідно з трудовою теорією вартості, втілена в товарі суспільна праця – це:

- а) гроші;
- б) вартість;
- в) споживна вартість;
- г) мінова вартість.

60. Інтенсивність праці – це:

- а) якість праці;
- б) напруженість праці;
- в) продуктивність праці;
- г) складність праці.

- 61. Внаслідок підвищення продуктивності праці вартість одиниці товару:**
- а) не зміниться;
 - б) знизиться;
 - в) зросте;
 - г) підвищення продуктивності праці не пов'язане з вартістю товару.
- 62. Внаслідок підвищення інтенсивності праці вартість одиниці товару:**
- а) не зміниться;
 - б) знизиться;
 - в) зросте;
 - г) підвищення інтенсивності праці не пов'язане з вартістю товару.
- 63. Товар, споживна вартість якого відображає вартість інших товарів – це:**
- а) скарб;
 - б) капітал;
 - в) валюта розвинутих країн;
 - г) гроші.
- 64. Згідно з трудовою теорією вартості:**
- а) гроші виникли стихійно в процесі розвитку відносин обміну і поділу праці;
 - б) гроші виникли як результат певної економічної угоди між людьми;
 - в) гроші виникли стихійно, тому що золото і срібло по своїй природі є грошима;
 - г) гроші впроваджуються державою як інструмент для виміру цін товару.
- 65. Роль грошей надовго закріпилася за коштовними металами тому, що:**
- а) бракувало заліза, бронзи, міді для задоволення виробничих потреб людей;
 - б) коштовні метали за своїми властивостями більшою мірою, ніж інші метали, відповідали вимогам грошового товару;
 - в) коштовні метали були поширені в усьому цивілізованому світі;
 - г) люди завжди вважали золото втіленням багатства.
- 66. При отриманні стипендії гроші виконують функцію:**
- а) засобу платежу;
 - б) засобу нагромадження;
 - в) засобу обігу;
 - г) міри вартості.
- 67. При поверненні позики, сплаті податків, оплаті комунальних послуг гроші виконують функцію:**
- а) міри вартості;
 - б) засобу обігу;
 - в) засобу нагромадження;
 - г) засобу платежу.

68.

Національний університет

При утворенні фонду заробітної плати та амортизаційного фонду гроші виконують функцію:

- а) засобу обігу;
- б) засобу платежу;
- в) засобу нагромадження та утворення скарбів;
- г) міри вартості.

69. При наданні кредиту гроші виконують функцію:

- а) засобу обігу;
- б) засобу платежу;
- в) засобу нагромадження та утворення скарбів;
- г) міри вартості.

70. При купівлі – продажу товарів у роздрібній торгівлі гроші виконують функцію:

- а) засобу обігу;
- б) засобу платежу;
- в) засобу нагромадження та утворення скарбів;
- г) міри вартості.

71. Економіка відносно легко адаптується до:

- а) гіперінфляції;
- б) повзучої інфляції;
- в) галопуючої інфляції;
- г) неочікуваної інфляції.

72. Згідно з законом грошового обігу, кількість грошей, необхідних для обігу:

- а) прямо пропорційна сумі цін реалізованих товарів і обернено пропорційна кількості оборотів однієї грошової одиниці;
- б) прямо пропорційна обсягу вироблених в економіці товарів і обернено пропорційна їх цінам;
- в) обернено пропорційна сумі цін реалізованих товарів і прямо пропорційна кількості оборотів однієї грошової одиниці;
- г) обернено пропорційна обсягу вироблених в економіці товарів і прямо пропорційна їх цінам.

73. Інфляція – це:

- а) різке підвищення цін;
- б) підвищення цін на всі види товарів і послуг;
- в) знецінення грошей внаслідок надмірної кількості грошових знаків, що перебувають в обігу;
- г) зменшення кількості грошей в обігу.

74. Під час інфляції найшвидше знецінюється:

- а) пакет акцій;
- б) запас готівкових грошей;
- в) нерухомість;
- г) транспортні засоби.

75.

Найвищі темпи інфляції спостерігаються під час:

- а) повзучої інфляції;
- б) галопуючої інфляції;
- в) гіперінфляції;
- г) інфляції витрат.

76. Купівельна спроможність грошей:

- а) зростає з підвищенням рівня цін;
- б) не змінюється зі зміною рівня цін;
- в) зменшується з підвищенням рівня цін;
- г) не залежить від зміни рівня цін.

77. Згідно з трудовою теорією вартості ціна визначається як:

- а) грошовий вираз мінової вартості;
- б) корисність речі, виражена в грошах;
- в) грошовий вираз вартості товару;
- г) грошовий вираз витрат виробника на виготовлення товару.

78. До функцій закону вартості не відноситься:

- а) стимулювання розвитку продуктивних сил;
- б) диференціація товаровиробників;
- в) захист національних товаровиробників від іноземної конкуренції;
- г) регулювання пропорцій товарного виробництва.

Змістовий модуль 2.

Розвинуте товарне виробництво та ринок

79. Вартість робочої сили визначається:

- а) вартістю зароблених благ;
- б) вартістю засобів існування робітника та його сім'ї, які забезпечують відтворення робочої сили нормальної якості;
- в) вартістю предметів споживання;
- г) вартістю фізичного мінімуму засобів існування робітника.

80. Згідно з теорією К. Маркса, в умовах капіталістичного товарного виробництва споживна вартість робочої сили полягає:

- а) у здатності працівника створювати блага;
- б) у здатності працівника створювати додаткову вартість;
- в) у здатності робочої сили до самовідтворення;
- г) у здатності працівника виконувати фізичну і розумову працю.

81.

Вартість товару визначається за формулою:

- а) $W = c + v + p$; б) $W = c + v + \bar{p}$;
 в) $W = c + v + m$; г) $W = c + v + R$.

82. Згідно з теорією К.Маркса, постійний капітал – це:

- а) частина капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва;
 б) частина капіталу, яка витрачається на придбання робочої сили;
 в) витрати виробництва, які не змінюються зі зміною обсягу виробництва;
 г) частина капіталу, яка перетворюється на предмети праці.

83. Згідно з теорією К.Маркса, змінний капітал – це:

- а) частина капіталу, яка перетворюється на засоби виробництва;
 б) частина капіталу, яка витрачається на придбання робочої сили;
 в) витрати виробництва, які змінюються зі зміною обсягу виробництва;
 г) витрати на фіксовані ресурси, які не змінюються зі зміною обсягу випуску.

84. Норма додаткової вартості визначається за формулою:

а) $m' = \frac{m}{v} \times 100\%$;

б) $m' = \frac{v}{m} \times 100\%$;

в) $m' = \frac{m}{K} \times 100\%$;

г) $m' = \frac{m}{c} \times 100\%$.

85. Додаткова вартість, згідно з теорією К.Маркса, є результатом:

- а) продуктивності капіталу;
 б) неоплаченої праці найманих робітників;
 в) продуктивності капіталу і праці;
 г) неоплаченого нормального прибутку капіталіста.

86. У теоретичній концепції К. Маркса експлуатація праці капіталом полягає у:

- а) нееквівалентному обміні між капіталістом та робітником на ринку праці;
 б) присвоєнні капіталістом додаткової вартості;
 в) позаекономічному примусі робітника до праці на капіталіста;
 г) у встановленні капіталістом заробітної плати на рівні, нижчому за рівноважну ринкову ставку.

87.

Національний університет

Набір товарів та послуг, який вважається достатнім для задоволення основних матеріальних, духовних і культурних потреб людини – це:

- а) вартість робочої сили;
- б) прожитковий мінімум;
- в) рівень життя;
- г) мінімальна заробітна плата.

88. На вартість товару робоча сила безпосередньо впливають:

- а) форма державного устрою країни;
- б) вартість продуктів, одягу, взуття, житла та інших життєвих засобів;
- в) національність та вік робітника;
- г) рівень мінімальної заробітної плати.

89. Згідно з теорією К. Маркса, змінний капітал за натурально-речовою формою представлений:

- а) комплектуючими вузлами і деталями, сировиною і допоміжними матеріалами;
- б) електроенергією, паливно-мастильними матеріалами, іншими енергоносіями;
- в) предметами праці;
- г) коштами на оплату найманої робочої сили.

90. Згідно з теорією К. Маркса, постійний капітал за натурально-речовою формою представлений:

- а) виробничими послугами;
- б) грошима;
- в) засобами виробництва;
- г) робочою силою.

91. Об'єктом купівлі-продажу на ринку праці є:

- а) результати праці;
- б) праця;
- в) здатність виконувати конкретну (фахову) працю, тобто робоча сила;
- г) працівники.

92. Сума грошей, яку отримує працівник за продаж власної робочої сили – це:

- а) номінальна заробітна плата;
- б) реальна заробітна плата;
- в) відрядна заробітна плата;
- г) прожитковий мінімум.

93. Кількість товарів та послуг, які працівник може придбати на свій грошовий заробіток – це:

- а) номінальна заробітна плата;
- б) реальна заробітна плата;
- в) відрядна заробітна плата;
- г) прожитковий мінімум.

94.

Чинником зростання реальної заробітної плати є:

- а) підвищення рівня інфляції;
- б) зниження рівня цін на товари і послуги;
- в) запровадження платного навчання та медичного обслуговування;
- г) підвищення податків.

95. Рівень реальної заробітної плати залежить від:

- а) номінальної заробітної плати;
- б) віку та статі працівника;
- в) освітнього та культурного рівня працівника;
- г) національності працівника.

96. Дійсне уявлення про рівень добробуту працівника дає:

- а) рівень номінальної заробітної плати;
- б) рівень реальної заробітної плати;
- в) рівень мінімальної заробітної плати;
- г) рівень середньої заробітної плати.

97. Ціна та вартість товару робоча сила зазвичай перебувають у співвідношенні:

- а) ціна робочої сили менша за її вартість;
- б) ціна робочої сили більша за її вартість;
- в) ціна робочої сили дорівнює її вартості;
- г) можливі усі варіанти.

98. Робітник, зайнятий неповний робочий день:

- а) не створює додаткової вартості;
- б) створює додаткову вартість;
- в) в залежності від норми додаткової вартості може як створювати, так і не створювати додаткову вартість;
- г) в залежності від тривалості робочого дня може як створювати, так і не створювати додаткову вартість.

99. Чи може власник підприємства за своїм бажанням змінити величину вартості товару „робоча сила”?

- а) може;
- б) не може;
- в) може, але тільки для робітників свого підприємства;
- г) може лише в межах галузевого рівня вартості.

100.

Складовими частинами вартості товару є:

- а) постійний капітал і змінний капітал;
- б) постійний капітал і додана вартість;
- в) змінний капітал і додана вартість;
- г) додаткова вартість і додана вартість.

101. Якщо вартість постійного капіталу збільшилася, то:

- а) витрати виробництва і вартість товару збільшаться;
- б) витрати виробництва збільшаться, а вартість товару не зміниться;
- в) вартість товару збільшиться, а витрати не зміняться;
- г) витрати виробництва і вартість товару не зміняться.

102. Якщо ціна продажу товару є нижчою за його вартість, то:

- а) підприємство ніколи не отримає прибутку;
- б) прибуток буде дорівнювати додатковій вартості;
- в) підприємство буде збитковим;
- г) підприємство може отримати прибуток.

103. Умовою утворення середньої норми прибутку є:

- а) вільний перелив капіталу із менш прибуткових галузей у більш прибуткові;
- б) монополістична структура ринку;
- в) концентрація капіталу;
- г) велика кількість конкуруючих фірм.

104. Матеріальні витрати підприємства на виробництво товару, виражені в грошовій формі - це:

- а) собівартість;
- б) ціна виробництва;
- в) вартість;
- г) авансований капітал.

105. Концентрація капіталу – це:

- а) ступінь переваги на ринку однієї або декількох великих фірм;
- б) процес збільшення діючого капіталу за допомогою капіталізації частини додаткової вартості;
- в) збільшення капіталу шляхом об'єднання індивідуальних капіталів;
- г) об'єктивний процес зосередження на підприємстві усе більшої кількості засобів виробництва і робочої сили.

106.

Норма нагромадження – це:

- а) відношення частини додаткової вартості, що нагромаджується, до всієї додаткової вартості;
- б) відношення додаткової вартості до її частини, що нагромаджується;
- в) відношення постійного капіталу до додаткової вартості;
- г) відношення додаткової вартості до змінного капіталу.

107. Джерелом земельної ренти є:

- а) земля;
- б) монополія на землю як об'єкт господарювання;
- в) продуктивна праця працівників сільського господарства;
- г) більш низька органічна будова капіталу в сільському господарстві.

108. Якщо органічна будова капіталу в сільському господарстві зрівняється з промисловою, то:

- а) абсолютна рента зростає;
- б) абсолютна рента зменшиться;
- в) абсолютна рента не зміниться;
- г) абсолютна рента зникне.

109. Процес зростання окремих капіталів шляхом капіталізації частини додаткового продукту називається:

- а) концентрацією капіталу;
- б) злиттям і поглинанням;
- в) централізацією капіталу;
- г) рейдерством.

110. Добровільне або примусове злиття індивідуальних капіталів називається:

- а) концентрацією капіталу;
- б) концентрацією виробництва;
- в) централізацією капіталу;
- г) монополізацією виробництва.

111. Послідовний рух капіталу, в процесі якого він проходить три стадії (обіг – виробництво – обіг) і набуває трьох функціональних форм (грошової, продуктивної, товарної), називається:

- а) оборотом капіталу;
- б) відтворенням;
- в) часом обігу капіталу;
- г) кругооборотом капіталу.

112. Кругооборот капіталу, взятий не як окремий акт, а як процес, що постійно відновлюється, називається:

- а) часом обігу капіталу;
- б) оборотом капіталу;
- в) відтворенням капіталу;
- г) кругопотоком капіталу.

113.

Згідно з теорією К. Маркса, відмінність між змінним і оборотним капіталом полягає у тому, що:

- а) змінний капітал включає вартість робочої сили і предметів праці, а оборотний – лише робочої сили;
- б) змінний капітал включає лише вартість робочої сили, а оборотний – робочої сили і предметів праці;
- в) змінний капітал включає вартість робочої сили, а оборотний – лише предметів праці;
- г) змінний капітал включає вартість предметів праці, а оборотний – лише вартість робочої сили.

114. Амортизація основних виробничих фондів – це:

- а) поступове перенесення вартості засобів праці на продукцію, що виробляється;
- б) поновлення оборотних засобів підприємства;
- в) фізичне зношування основних та оборотних виробничих фондів;
- г) моральне зношування засобів праці.

115. Підприємництво – це:

- а) діяльність, спрямована на отримання надприбутку;
- б) торговельна діяльність, спрямована на отримання прибутку.
- в) самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва благ та надання послуг з метою отримання прибутку;
- г) діяльність в сфері виробництва, спрямована на отримання прибутку.

116. Оптимальними за розмірами є:

- а) малі підприємства;
- б) підприємства, на яких створюються найбільш сприятливі в даній галузі умови для використання досягнень науки і техніки за мінімальних витрат;
- в) великі підприємства;
- г) середні підприємства.

117. Згідно з теорією Маркса, відмінність між постійним і основним капіталом полягає у тому, що постійний капітал:

- а) це засоби виробництва, а основний – засоби праці;
- б) це засоби виробництва, а основний – предмети праці;
- в) це засоби праці, а основний – предмети праці;
- г) це засоби праці, а основний – засоби виробництва.

118.

Национальний університет
одного державного університету
Витрати підприємства на виробництво товару, виражені в грошовій формі – це:

- а) собівартість;
- б) ціна виробника;
- в) ринкова ціна;
- г) оптова ціна.

119. Авансований капітал – це:

- а) спожитий постійний капітал;
- б) суспільні витрати виробництва;
- в) початково вкладений у виробництво капітал;
- г) витрати на засоби виробництва.

120. Витрати обігу, пов'язані з продовженням процесу виробництва у сфері обігу, називаються:

- а) додатковими витратами обігу;
- б) чистими витратами обігу;
- в) сукупними витратами обігу;
- г) необхідними витратами обігу.

121. Грошовий капітал, який власник грошей віддає у позику і який приносить йому дохід у вигляді проценту, називається:

- а) акціонерним капіталом;
- б) позичковим капіталом;
- в) авансованим капіталом;
- г) промисловим капіталом.

122. Яке з положень неправильно розкриває сутність контрольного пакету акцій?

- а) контрольний пакет акцій забезпечує більшість голосів на зборах акціонерів;
- б) це наявність 60 % привілейованих акцій;
- в) за допомогою контрольного пакету акцій встановлюється багатоступенева система контролю однієї могутньої компанії за меншими компаніями;
- г) до контрольного пакету акцій входять звичайні акції.

123. Акція – це цінний папір без встановленого строку обігу, який:

- а) свідчить про внесок у капітал акціонерного товариства, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивиденду і на участь у розподілі майна у разі ліквідації товариства;
- б) дає право на участь в управлінні акціонерним товариством;
- в) дає право на частку майна у разі ліквідації акціонерного товариства і гарантує право голосу на зборах акціонерів;
- г) засвідчує передачу грошових засобів у борг на певний термін з правом отримання щорічного фіксованого доходу.

124.

Акціонер – це:

- а) співвласник акціонерного товариства;
- б) кредитор акціонерного товариства;
- в) засновник акціонерного товариства;
- г) хазяїн акціонерного товариства.

125. Курс акції визначається за формулою:

- а) $\frac{R}{r} \cdot 100\%$;
- б) $\frac{D}{i} \cdot 100\%$;
- в) $\frac{P}{c + v} \cdot 100\%$;
- г) $\frac{A}{K_{oc}} \cdot 100\%$.

126. Курс акції є:

- а) обернено залежним від величини дивіденду і прямо залежним від позичкового проценту;
- б) прямо залежним від величини дивіденду і обернено залежним від позичкового проценту;
- в) обернено залежним від величини статутного капіталу акціонерного товариства і прямо залежним від позичкового проценту;
- г) прямо залежним від величини статутного капіталу акціонерного товариства і обернено залежним від позичкового проценту.

127. Доход від акцій називається:

- а) процентом;
- б) трансфертом;
- в) депозитом;
- г) дивідендом.

128. Закритими вважаються акціонерні товариства, акції яких:

- а) не надходять у вільний продаж;
- б) вільно продаються і купуються всіма економічними суб'єктами;
- в) котируються на фондовій біржі;
- г) виписуються на пред'явника.

129. Акціонерне товариство закритого типу поширює:

- а) іменні акції серед його засновників;
- б) іменні акції через фондову біржу;
- в) будь-які акції через фондову біржу;
- г) акції на пред'явника серед його засновників.

130.

Національний університет
та природоохоронного
та природоохоронного

Акціонерне товариство відкритого типу мобілізує капітал шляхом:

- а) поширення іменних акцій серед засновників;
- б) поширення акцій і облігацій через фондову біржу;
- в) поширення виключно звичайних акцій;
- г) поширення іменних та привілейованих акцій.

131. Норма позичкового проценту – це:

- а) встановлений державою граничний розмір плати за кредит;
- б) відношення суми позичкового проценту до суми позики, виражене у відсотках;
- в) різниця між сумою грошей, яка повертається, та позиченою сумою;
- г) всі відповіді правильні.

132. Економічна категорія, яка відображає взаємовідносини суб'єктів аграрних відносин з приводу користування і розпорядження землею – це:

- а) рента;
- б) орендна плата;
- в) позичковий процент;
- г) оренда.

Національний університет
водного господарства
та природоохоронного

133. Основною умовою утворення диференційної ренти II є:

- а) додаткові капіталовкладення в землю, спрямовані на поліпшення її якості;
- б) різні кліматичні умови;
- в) різний рельєф місцевості;
- г) приватна власність на землю.

134. Умовою утворення диференційної ренти I є:

- а) різна природна родючість землі;
- б) різний рівень агротехніки;
- в) різний рівень кваліфікації працівників сільського господарства;
- г) різна економічна родючість ґрунтів.

135. Причиною існування диференційної земельної ренти є:

- а) дія закону вартості в сільському господарстві;
- б) різна родючість ґрунтів;
- в) монополія на землю як об'єкт господарювання, тобто обмеженість земельних угідь;
- г) різний рівень агротехніки.

136.

Диференційна рента I виникає:

- а) при екстенсивному господарюванні внаслідок природних відмінностей економічної якості земельних ділянок;
- б) при інтенсивному господарюванні шляхом штучного підвищення родючості землі;
- в) при господарюванні в умовах індивідуальної (особистої) власності на землю;
- г) при застосуванні досягнень НТП та НТР.

137. Диференційна рента II виникає:

- а) при екстенсивному господарюванні внаслідок природних відмінностей економічної якості земельних ділянок;
- б) при інтенсивному господарюванні шляхом штучного підвищення родючості землі;
- в) при господарюванні в умовах індивідуальної (особистої) власності на землю;
- г) внаслідок існування відмінностей природної родючості землі.

138. Ціна землі залежить:

- а) виключно від величини ренти, яку отримує власник землі;
- б) лише від загального рівня цін на сільськогосподарську продукцію;
- в) від величини ренти та норми позичкового проценту;
- г) лише від проценту на капітал, вкладений в землю.

139. Готовність виробників постачати на ринок товари та послуги в залежності від ринкової ціни – це:

- а) попит;
- б) інтерес;
- в) кон'юнктура;
- г) пропозиція.

140. Відповідність між обсягом і структурою попиту та пропозиції називається:

- а) ринковою рівновагою;
- б) ціною рівноваги;
- в) кон'юнктурою;
- г) адекватністю.

141. Ціна товару формується виключно під впливом попиту і пропозиції:

- а) на ринку вільної конкуренції;
- б) на олігополістичному ринку;
- в) на монополізованому ринку;
- г) на регульованому ринку.

142.

Национальний університет
та природокористування
Товар реалізується на ринку за вартістю:

- а) коли попит перевищує пропозицію;
- б) коли пропозиція перевищує попит;
- в) коли пропозиція товару збігається з величиною суспільного попиту на нього.
- г) в умовах товарного дефіциту.

143. Попит – це:

- а) бажання різних суб'єктів придбати певні товари і послуги;
- б) потреба в наявних на ринку товарах і послугах;
- в) платоспроможна потреба, потреба забезпечена грошима;
- г) потреба людини у певних благах.

144. Визначте правильне твердження:

- а) пропозиція формує попит через асортимент вироблених товарів і запропонованих послуг та їх ціни;
- б) попит визначає обсяг і структуру пропозиції, впливаючи таким чином на виробництво;
- в) ціна – це основний фактор, що впливає на величину попиту та пропозиції;
- г) всі відповіді правильні.

Змістовий модуль 3. Суспільне відтворення

145. Яке з положень найповніше розкриває зміст національного багатства?

- а) національне багатство – це всі основні фонди країни, що використовуються у виробничій та невиробничій сферах;
- б) національне багатство – це нагромаджені, створені працею минулих та сучасних поколінь матеріальні блага. а також природні ресурси, які є в країні;
- в) національне багатство – це вся маса грошей, золотого запасу, іноземної валюти, яка знаходиться в банках і на руках у населення;
- г) національне багатство – це сума усіх доходів населення країни.

146. При розширеному відтворенні:

- а) забезпечується зростання обсягів виробництва та більш повне задоволення потреб суспільства;
- б) весь додатковий продукт іде у фонд нагромадження;
- в) відсутній фонд нагромадження;
- г) весь додатковий продукт іде на особисте споживання.

147.

Інтенсивний тип економічного зростання – це:

- а) збільшення обсягів виробництва високими темпами;
- б) розширення виробництва за рахунок підвищення ефективності використання ресурсів;
- в) розширення виробництва за рахунок залучення додаткових ресурсів;
- г) збільшення обсягів виробництва за рахунок освоєння нових видів продукції.

148. Яке з перерахованих понять не відноситься до фаз ділового циклу:

- а) інфляція;
- б) депресія;
- в) піднесення;
- г) пожвавлення.

149. Криза – це:

- а) депресивний стан економіки;
- б) застій в економіці;
- в) фаза оновлення основного капіталу;
- г) скорочення, спад виробництва.

150. В якому з варіантів відповідей послідовно перераховані фази класичного економічного циклу:

- а) бум, рецесія, депресія, піднесення;
- б) піднесення, криза, бум, депресія;
- в) криза, депресія, пожвавлення, піднесення;
- г) спад, стагфляція, стагнація, бум.

151. Позитивною рисою ринку є:

- а) реагування лише на потреби забезпечені грошима;
- б) свобода підприємницької діяльності;
- в) формування монополістичних тенденцій, які обмежують конкуренцію;
- г) заінтересованість у виробництві суспільних благ, які не конкурентні і не привабливі для приватного власника.

152. Недоліком ринку є:

- а) свобода підприємницької діяльності;
- б) матеріальна відповідальність ринкових суб'єктів за свою діяльність;
- в) формування монополістичних тенденцій, які обмежують конкуренцію;
- г) здатність швидко адаптуватись до умов, що постійно змінюються.

153. Коли економічні проблеми вирішуються частково за допомогою ринкових механізмів, а частково за допомогою втручання держави, то така економічна система є:

- а) ринковою;
- б) командною;
- в) змішаною;
- г) адміністративною.

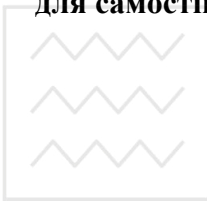
Національний університет
водного господарства
та природокористування

Навчальне видання

Ольга Ігорівна Ряба

Політична економія

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення навчальної дисципліни**

Керівник видавничих проєктів –
Дизайн обкладинки –

Друкується за авторською версією
Комп'ютерний набір: *О. Беседюк*

Підписано до друку . Формат **60×84 1/16**.
Гарнітура Times. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. **18,2**. Наклад ... прим.

Видавництво НУВГП
Вул. Соборна, 11
м. Рівне, 33000